30429

Porto opłacone ryczałtem.

Ціна сього числа 2 зол.

ПОСТУП

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ

ЗМІСТ

Степан Семчук: Місто — Едмон Ростан: Самарянка (докінчення) — Р. Г. Бензен: Усміхнений Сторож — Н. Павлосюк: Форма і зміст у мистецтві — В. Михайленко: Два ясні проміні серед темної ночи — Дж. К. Честертен: Про важність ортодоксії — П. Ш.: Нова леґенда (дванацяті роковини акту 29. цвітня 1918. р.). Бібліоґрафія — Звідомлення — Оголошення.

ЦВІТЕНЬ—ТРАВЕНЬ

10 РІЧНИК 1930 4-5 ЧИСЛО

СТЕПАН СЕМЧУК

Місто

MOTTO: Lounger is not in your heart,
Weakness is not in your word,
Weariness is not in your brow.
Matthew Arnold: Rugby Chapel.

Люди з хлопської верстви, що власноручно роблять хліборобську роботу на своїм власнім ґрунті, можуть стати великою фізичною силою в національній боротьбі — але тільки тоді, коли їх залізними кліщами обійме і поведе елемент мійський.

В. Будзиновський: Ішли діди на муки.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

I.

(Реалізм)

Дімки і хмародери стулені тісно
курять вечірний ладан аж до хмар,
шибки двозначно мигтіють в темряві,
За ними розкіш, чар і пар.
Тануть шляхами випари тіла,
рвуться на груди бажаннями втіх,
ніздрі розкриті, очі спянілі —
ніздрі і очі ошалілий гріх.
Несуться пудри, піжмо, насіння.
Лазні, каварні в сумерках віч.
Жінки чепурні, груди напняті,
пахощі, розкіш божевільних стріч.
Біжить зі шумом осталений потвір,
скрегочуть рельси, термосить дзвінок.
Ліхтарні тіни спускають по стінах.
Таїться розкіш на хижацький скок.
На боці спокійно, окремо від дуру
видніють очерком кольони святинь.
Видніють суворі прибіжищем серцю.
— Душе моя! Серце
тудою полинь!

II.

(Містика)

У святині мрійно,
захисно спокійно,
лине тихий півсмерк від дверий до нав.
Лямпочка горою
жевріє в спокою,
жевріє про жертву, що Христос віддав.
Луки погубились,
відбігли, ізлились
в таємних, незвісних верхах.
Щось серце хвилює,
вогняно колує,
підходить на тихих стопах.
То велич, то мрія,
то сила, надія,
то віра бадьора одна
заховані у храмі
всесвітнім сезамі
оживлюють душу що дня.
Хлюпоче, лискоче,
піниться, шипоче
з навіяних вулиць бруд, біль.
Ненависть розбила,
серця порізнила —
а гоїть їх милість неділь.
І все цій руки,
і все цій звуки
несуться з ясних вівтарів.
Христос понад нами,
Христос над світами,
Христос наш незрівняний спів.
Се віримо твердо,
несхитно, уперто:
Минеться визиск, рабство людства.
Підемо братами
одними шляхами
назустріч Бога Христа.

III.

(Позитивізм)

Вітер завіває на заулках улиць,
голосом лютим чогось там хоче;
гуде поміж дроти, вісти збирає,
кидає в двері, в шибках мигоче.
Стоять похилені, згорблені, хмурі.
Руки в кишенях, кишені пусті.
Стільки лискоче краму в крамницях —
їхні одіння подерті, брудні.
Валками котяться скорі мотори,
тяжко по рельсах сунуть трамваї,
в мягоньких автах пальці рожеві
вказують з глумом на купи зграї.
Зграя нічого досі не каже.
Голодна, спухла стала під мур.
Вона промовить вибухом грому.
Пальці рожеві — буде вам дур!

IV.

(*Intermezzo*)

Курява зникла, небо потухло.
Хмелистим випаром нічка пяніє.
Заулком чорно. Ясно ліхтарні.
Світлом яскравим місто зоріє.
Нависли темні, похмурі брови,
вулиця моргає, жмурить, хихоче.
Филею іскри падають з прірви,
прірва над всіми засуд скрегоче.
Струмком крізь прірву нужда филює.
Реклями гаснуть світлом непевним.
Нужда тілесна, гореч душевна.
Прірва під нами сумлінням дневним.

V.

(Динамізм)

Але промовте слово,
слово бадьоре, сильне!
Озветься місто стоноге,
місто повстане збірне!
Зажмурять вікна барєри,
вози заступлять бетон.
Заулки сипнуть сотнями;
окопів, скільки вікон!
Тисячі підуть на муки,
тисячі ляжуть на сон,
ділом, учинком геройським
розібють сотні запон.
Ніщо не страшне бо для міста,
віра сильніша від куль!
Сила, відвага безмірна —
танки, гармати це нуль!
Захватні руки наперед,
в руках застромлений ніж.
Серце бурею волі
здобуде ґраніти і спіж.
Серце зі зором бундючим
кине охоту на зрив.
Місто спалахне по межі
до тихих, селянських нив.
Кине до неба ракету:
Встаньте! Вже світить зоря!
То світло присне над нами.
Різдво! Пора! Пора!!!

VI.

(Контрасти)

Ідуть мудреці, несуть дарунки
від Сяну, Десни і Дону.
Співи співають ангели чисті
про гостру терневу корону.
Високо приском огнистим грає
зоря на вольну Вкраїну.
Ясла різдвяні місто ставляє
з селянами на переміну.

VII.

(Outside)

З коминів випари диму
плахтою темною чорнять обвід,
лягають в горлі, груди термосять
кашлем захриплим сухіт.
Свистять глумливо машини сталеві,
комини чорно вкоряють синь.
Машини й комини ґазами дишуть,
сопуть задихані: Працюй і гинь!
Часом попаде заблукана іскра
кудись далеко в зісохлий сад.
Попаде з комина чорного, грузького
іскра самотна в червоний лад.
То загориться, спалахкотіє
місто садами під свист сирен.
Тоді кашельнуть кріси і бомби
(схилиться клен).
Побліднуть горді красноармейці —
(зчорніє білий орел)
Комісарам заграє герці
контрреволюціонер!

VIII.

(Скептицизм)

У серці пожежа.
Кальварія лиш мріє.
Вже стація тринацята.
Темно. Темніє.
Хрест давить до долу,
до грані життя.
На сцені розплескані долоні.
Юрба.
Насміхом в очі, глумом в лице.
(Бичує день за все)
Бичує ніч тернево,
стопнево, лячно, вогнево —
бичує нас
злоба!
Знесилені, збиті годі піднятися,
годі піднести рамен.
Хрест нам тяжіє пругою олова,
серце під тиском бремен.
Ноги схолітані глумом, невірством,
думки розжарені в грань.
Шлях загубили — нагі, без сили
ідемо в безвість, навмань.
Щастя що було, жило, квиліло,
(Чули недавно той плач)
нині вже роззвуки танцю розбили
весільний чистий колач.
Нині у підскоках Ладо й Марена.
Див на рогах двох шляхів,
в середині міста карти кидає,
душі купує
(Вінніпеґ, Київ і Львів).

IX.

(Песимізм)

Хочете пісні нової?
Сказати щиро, як вміти —
бо місто хоче шаліти,
роздерту душу розволочити.
Одерту з чести, стиду, сумління
кинути нагу на слизь каміння.
А що в ній чисте, що ще не вмерло
місто бажає здерти,
стоптати, стерти —
душу людську убити і
гнити,
без опору гнити.
Горяч стискає горло залізом,
віддиху в грудях бракує.
Вежами струнко, дзвонами рано
церква ще совість рятує.
Місто червоним насиллям
убило душу, як Каїн.
Каїн заплаче запізно,
тепер він регоче ще слізно
(Троцький, Ленін і Сталін).
Ще чад кордонами тухне,
ще Авель вмирає сто раз.
Як довго будемо глядіти
на вакханалії зараз?!
Як довго ще зможем терпіти
прибиті, тоскносумні —
і не згоріти, не стліти,
не впасти, не заніміти
в борні?
Христос надходить на скруті.
Електрика ніч відміняє.
Місто засипане сяйвом
Христос благословляє.

X.

(Оптимізм)

А чей він прийде напевно
Прекрасний розплати день!
Займеться вихром вся Україна.
Витнем тиранів у пень!
І знов засяють гордо у сонці
золоті бані церков,
і знов задзвонять утреню ранком,
злопочуть стяги на зов.
Підуть походом тисячі люду,
Лавра розквітне як мак.
Софійські дзвони заграють.
Оттак
настане
третій день,
воскресення.
Камінь поганства ангел усуне.
Кати червоні згинуть як віск.
Як дим, як порох зникнуть,
пропадуть —
туне, марнотно звіє їх сила.
А гимном стане:
Правда воскресла і побідила!

ЕДМОН РОСТАН

Самарянка.

ТРИ КАРТИНИ З ЄВАНГЕЛІЯ

в перекладі

В. ГЕРАСИМОВИЧА.

(Докінчення).

IV.

ТІ САМІ, ЦЕНТУРІОН, ВОЯКИ.

Центуріон:
Шо чую я? Шо тут таке? Цеж явний бунт!
Гей, розійтись! Гей, про якого це ви тут царя?
Що це за жінка? Гей, звязать її!
Фотина (якій путають руки).
Пропало все!... Вони були готові.
За мною йти!...
Центуріон:
Чи чули мій приказ?
Які тут збори? Вдруге кажу розійтись!
(до купців):
А ви беріться за своє діло.
(до Фотини):
А тиже що? Берешся бунтувати,
Ти проти кесаря підцьковуєш народ,
Може й податків скажеш не платити?
Про що йшла річ?
Фотина: Та я...
Центуріон: Мотузям, цупко!
Фотина:
Я говорила їм про милосердя,
Про добрість та і про любов.
Центуріон: Відтак?
1-й з юрби: Вже все.
2-й з юрби: І більше про ніщо.
Священик:
Вона їм говорила про Месію
Юрба (ремствує): О!...
Центуріон:
Он як! Це донос твій на неї?
Прегарно. — Рим подякує тобі за це.
(до вояків з реготом):
Вона їм певне обіцяла тутки
Месію — местника — царя, який
Віддасть Жидам здобутий Рим.
Пилат її за це не похвалить.
Ходім, ходім!
Фотина (на бік):
Тепер пропало все.
Священик (до центуріона):
Щоби їй краще бунт удався,
Чи знаєш, що вона тут говорила:
Що бачилась десь тут з Христом.
Навіжена! А може знатиб ти хотів,
Хто видався її Христом? Якийсь
Сторонський волокита-бунтівник
Із Назарета...
Центуріон: А, із Назарета!
Так від цього бо й зачинай!
(до вояків):
Ви тямите, це той навіжений
Із Галилеї, про якого кажуть,
Що прокажених він лічити вміє.
Де він живе, ми добре знаємо.
Священик:
І є приказ придержати його?
Центуріон:
Ах, Йошуе, чи пак Ісус йому?
Священик: Це він.
Центуріон:
Так, так, Ісусом звуть його. Ну, ну...
Так, що це я?... Та це дурниця.
Він же зівсім нам нешкідливий.
(до вояків):
Пусте!... Тут про Ісуса тільки річ іде.
Мотузя з жінки геть!
Фотина (її розпутують):
Ах, небо!
Центуріон:
Якось недавно, там, в Єрусалимі
Призначено мене та наглядать за храмом,
Тай із височини своєї стійки
Побачив я, як йшов отой Ісус,
В одязі білому, ну і подумав я собі
Це мабуть проповідник. А за ним ішло
Дванацятьох у темних одежинах.
Вони дійшли ось так до крамиків у храмі,
Де то побожні, чесні Жидове
Понаставляли скрізь міняльні столи.
(До речі: в них терези все не певні.)
І в давнім храмі тім, де то Жиди
Усе, що вдасться, лиш торгують-продають.

Оливу, сіль і дріб і мясо і мотуззя.
Я запримітив, бачте, як цей ось чоловік
В одязі білому мотуззя в руки взяв
Та як візьме періщить всіх тих крамарів.....
Годованіж купці, неначе стадо диких
Ослів розлетілось з ляку на всі боки.
Народ кричав, пищав. Це було прецікаво.
Здорово реготались ми із них, Римляне.
Імперії він нашій, римській цілком нешкідливий.
Торгів, що правда, в храмі не велить робити
За те податки кесареві радить він платити
й данини й драчі всякі, признані законом.

Священик:

А тиж не чув її балачки...

Центуріон: Бачиш,
І не цікаавий слухать.

Священик: Ти б послухав.

Центуріон:

Мене важніщі справи ждуть.

Священик: Які?

Центуріон:

Читатиму в садку любимого поета
й глядітиму, як різьблений листок платана
Голубим відтінком значитиме
Дзвінкий, чудовий, мельодійний вірш.

Священик: Та бо...

Центуріон:

І прошу полишить мене!

(до юрби):

Пророка цього слухать можете
Він нешкідливий....

(до вояка, що з ним іде):

Тямиш: струнký тесля,
Волосся довге, русе, кучеряве...
Не зворохобить світа він. — Ходім!
(Центуріон і вояки відходять).

V.

ТІ САМІ БЕЗ ЦЕНТУРІОНА Й БЕЗ ВОЯКІВ.

Фотина:

Тепер мерщій усі до Нього!

(Чути нарікання в юрбі).

1-й з юрби: Ні!

Фотина: Що?

2-й з юрби:

Як кесарю підлизується Він,
Мені не цар!

3-й з юрби: Он як Давидів син
Освобожать від гніту нас береться

4-й з юрби:

Ба і податки радить Він платить.

5-й з юрби: Й Тиберія визнає!...

Фотина: О, Боже!
Боже! Ти вислухай нещасних цих!
Здавалось може вам, що я верзу про царство
Земських царів? Подумайте, кмітуйте,
Що вам відкрить Його хотіло слово.
Гей, Самаряне! Царство є одно!
Його від вас у віки не відберуть.
Чи не однаково, хто вас гнете,
Який хижак на вас у темряві пантрує,
Чи той лукавий, хитрий лис Юдеї.
Чи римський лютий ненажера вовк?
Чи не однаково, хто ваш дочасний цар?
Йому з погордою ви віддавайте все,
Що тільки на землі до нього тут належить.

З юрби:

Та про якеж ти царство нам городиш?

1-й з юрби: І деж те царство?

Фотина: Де? Не в цьому світі!..
Не цар а Бог тим царством порядкує

2-й з юрби:

Та деж бо нам побачить теє царство?

Фотина:

Спершу в собі, відтак на небесах!

Голоси: В собі?

Фотина:

В собі! Вже кільчиться насіння
І дерево досягне гнеть аж до небес.
Вам тільки б забажать. От, дрібочку хотіння.
Пора, щоби у вас одчаю дух ізчез.
Вам лиш любови треба й віри
Тай щастя вам відслониться без міри.
Вже недалекий просвітління час
Для всіх, для всіх царство гнеть уже прийде.
(Перебігає від одного до другого.)
Камінярі, воно прийде й до вас,
Відради промінь в рудню занесе.
І ти з любовію будеш стругать-тесать
Різбарю Херувимів ніжну стать,

Незаздро в ткань чужої одежини
Вплітатимеш ти нитку золоту
Й таємної надії угледиш ману
Крізь усмішку щасливої людини.
І ти, що наміряєш за варстат іти
І оброблять візьмешся кедр чи кипарис
Сподійся з благословення небес
Під муром квіточку синенькую знайти.
Ти радий глину будеш поливати,
Ти з пісню на устах кошілку виплітати..
Цей бджіл охоче доглядатиме
Й ніяка праця прикра не буде.

Священик:

Та теє царство лиш плоха надія!

Всі:

Ходім туди! Христос! Хто знає? Царство!
Ходім і гуслі візьмемо з собою,
Заводьмо пісню! Так, так, так, псалом!

Купець:

А я із простої цікавости іду!

Фотина: Проте ходи!

Азрієль: А я піду із скуки,
Щоби розрухатись, піду. Та без надії.

Фотина: Та мимо цього йди!

Парубок: А я піду
Заманений твоєю красотою:
Люблю тебе!

Фотина: Та все таки ходи!
Мені однаково, хоч всі ходіть зі мною
І оливкових, свіжих галузок нарвіть.
Я не маню вас йти та за собою
Лиш на мій поклик тамтуди спішіть!

Священик:

Піду і я. Хто зна? Все може бути.
Бо як новий Він храм поставить,
Мене первосвящеником він певно там
Наставить.

Фотина:

Всі за мною, нумо, заспіваймо
У честь Його величній наш псалом!

Всі (в захваті повторяють за Фотиною)

„На цвяхованій золотом лірі,
На кимвалах та гуслях славте Його,
Величайте небес торжество.
Та іще на дзвенячій псалтирі
Оспівуйте Його!"

Фотина (виходить за браму, юрба за нею, чути чим раз у більшій віддалі).

В честь святої Його слави й потуги
Хай радіють гаї і яруги,
Хай радіє земля
І моря і поля
Й безбережній води —
Хай радіє земля і народи!"

Завіса.

ТРЕТЯ КАРТИНА.

І.

ІСУС, УЧЕНИКИ.

СПАСИТЕЛЬ СВІТА.

(Знов кирниця Якова. Ісус сидить на краю кирниці. Сонце наближується до заходу, небо жовто-рожеве. — Ученики неподалік Учителя кінчать плоxенький обід, зложений з харчів, які їм удалося купити. Одні сидять, другі лежать на землі довкола невеличкого огнища. Огонь вже потахає й сивий димок зноситься прямо в гору. Шепочуть між собою, час-до-часу позирають нишком на Ісуса. Всі, видко, невдоволені. Ісус глибоко задуманий).

Петро (тихо з обуренням): З такою жінкою.

Андрій (таксамо): Він говорив

Яків (таксамо):

Він з нею розмовляв.

Петро: І я, бач, не гадаю
За те ганить Його та инколи
Буває вельми Він необережним

Андрій:

Й чому це постить Він, коли
Ось другії їдять?...

Петро: Щоб здивувати нас.

Ісус: Ні, Петре, не тому.

Іван: Він чує нас

Петро: За голосно я говорив

Вартоломей: Чому
Він постить бо?

Петро: Тому, щоби нам доказать,
Що Він без страви, бачте, може жити.

Ісус: Є в Мене страва, але ви її
Не знаєте...

Петро: Еге, чи не приніс
Йому хто потайки сюди обідать?

Іван:

А може Ангелів небесних збір
Невидимо Учителеві служить?
Ісус: Волю
Того, що туту Мене послав, сповнять
Й робить Його роботу — це моя їжа.
Петро (ще тихіще ремствує):
Ет, справді, щоб оцю сповняти волю
Ми вибрали такий-такий важенький шлях.
Іван:
Гей, коби нам дійти до Галилеї....
Петро:
Вже краще булоб нам іти долиною
Сарону..
Вартоломей:
Чи йорданським суходолом.
Андрій
Ах, ця Самарія... Земля забута Богом....
Ух, хліб, як камінь!..

(Кидає від себе геть шматок хліба).

Петро: О, проклятий город!
І требаж нам було іти до цих миршавих
Невигласків самарських, злобних, ненависних;
Ісус:
А я до них прийшов і вибрав їх зі світа
За те, що їх бідняг зненавидів весь світ.
Іван: Тсс, тихше!
Яків:
Ці гадки — це похибка чимала.
Він доведе до цього, що ще усіх тут нас
Колись поубивають ізза Нього.
Іван:
Та Він бо й сам себе не береже.
Петро:
Тай до чого це все? Й чого це Він ще жде?
Тай і чого розсівся тутки при кирниці?
Кому тут проповідуватиме?
Оввa, одну-одніську жінку тутки здибав.
Я, бачте не ганю Його ніколи,
Та мабуть навіть і в цій Самарії
Якихсь прихильників гідніщих можнаби знайти.
Яків:
Бо годиться лиш чистим слово правди сіять.
Петро: Та ось... повія!
Яків: Якщоби вона
Посмілаб тільки словечко до них сказати
Її закидалиб камінням у цю мить.
Петро:
Якщоби я бажав добитися ось тут
Якоїсь перемоги, я б робив инакше.
Яків: Ну?
Петро:
Рсюди би розвідав тай пішов відтак
До богачів-міняйлів тай до старшини
І до священика заглянув би у храм.
Бож треба йти до цих, в кого вага і сила,
Тож і почав би, кажу, від людей знатних
Та постарався би схилити їх до себе.
Андрій (перечить рухом голови.
Так, так, ось з жінкою онтою розмовляти
Зівсім це бозпотрібно.
Петро: Певне.
Міркуйте бо: — Він вибрав містечко негоже
В негожому народі, а з цього народу
Ще вибрав жінку і з всеї жіноти
Останнюю. —
Ісус: Колиж ви звикнете до цього
Що в мене першими та будуть повсякчасно
Останні...
Петро:
Тсс... Він чує все. Вже доста
Я вже вмовкаю.
(Встає, розглядається по нивах. Мовчанка).
Ісус: Ні!
Яків: До чого, Вчителю,
Сказав Ти: „ні“?
Ісус: На те, що він подумав.

(Вказує на Петра).

Петро (обертається здивований): Ах, Господи!
Іван (нараз кричить:
Умру від спраги я!
Нутро горить!...
Андрій:
А так, це злобний жарт:
Вони нам намішали мабуть солі в риж.
Вартоломей:
Чим тут напитися?
Андрій:
Тай чим набрать води?
Іван:
Вона зіставила нам тут свойого глека.
Петро:
Посудини нечистої не смій і доторкатись!
Іван (бере амфору):
Водиця свіжа і холодна, а я

Так хочу пити...
Петро: Яж ні защо в світі
Не проковтнувб цієї вонючої води.
Іван: Абож вона воняє?
Петро: Так і двічі:
Й гріху в ній смак й терпкий смак недовірства.
Іван:
Га, будь-що-будь: страшенне пити хочу (Пє).
А, а, а!
Вартоломей: Що це ти?
Іван (дає йому глека): Попробуй
Вартоломей (пє). А, а, а!!!
Андрій: Що це ви?
Вартоломей (дає йому).
На, пий!
Андрій (пє): О, Боже!
Яків: Що це ти?
Андрій (подає йому): Стрібуй!
Яків (пє):
Небесний хиба нектар в цій воді
Розпущений...
Вартоломей: Пахуча патока якась
Андрій: Із цвітів сік!
Іван: Це райська прямо роскіш
Покушати солодкий напій цей.
Петро: Ба, щож
Вона зіставила ось тут в своїй амфорі?
Ісус: Вона зіставила на дні
Покинутого глека цього
Сутінь життя, прожитого у сні,
Нечисті погляди грішного ока свого,
Свої погубні міркування
І радість пісень безжурливих,
Спокусу життєвих марнот
І згадку давніх днів бурхливих
І важкість буденних турбот,
Душі журу усю і всі її страждання
Й чутливого сумління дорікання.
Петро: Чиж все це справді додає
Смаку воді із цього глека?
Ісус: Ні мід солодкий, ані цвіт лелії
Напиток цей таким смачним вчинили,
Забутії гріхи минулого її життя
У стіп Моїх змінилися в любов
І запах мирри в воздух розносять.
Петро (пє теж):
І слів нема, щоб висловити роскіш.
Уста мої таких солодощів напились
Як вухо, що почуло Твоє солодке слово.
(Ставить глека).
Скажи бо, Вчителю, об чім це я гадав.
Коли Ти відповів мені словечком: „ні!"?
Ісус: О жнивах,
Коли до нив прирівнював життя,
Ти погадав: далеко ще до жнив.
Заки колоссям встелиться це поле.
Ісус: Я сказав: „ні"
Петро: Учителю, чому?
Щож Ти подумав?
Ісус: Очі піднесіть!
Петро: За чим, Учителю?
Ісус: Та піднесіть бо очі
І погледіть! Вже ниви побіліли,
Вже жнива близько! А хто жне — прийме
Свою заплату і збирає плід
У життя вічне — і сівач і жнець,
Щоб разом тішилися, хоч один
Посіяв тільки, другий же ізжав.
Я жати вас послав, при чім не ви
Трудилися, а другі, ви же тільки
У працю їх ввійшли, та ниви їх достигли
І жать вам вже пора, погляньте довкруги!
Петро:
Ба, що це? Там ось під рожевим небом
Неначе справді нива побіліла
І рухається вся.....
(Спів юрби (чути здалеку):
„На кимвалах і гуслях славіте Його!"...
Вартоломей: Тай пісню чути там...
Петро:
Якіж бо це для нас готові жнива?
(Всі виходять на горбок і глядять у простір).
Андрій: Ввесь город йде до нас.
Іван: Із брами темної
Чималий гурт пливе немов вода рікою
Петро: Неначе якась невидима рука
Їх гонить, а вони спішуть сюди.
Юрба (здалеку співає):
„На цвяхованій золотом лірі".
Петро:
Хто це такий веде їх за собою?
Та гордо так іде?
Ісус: Вам вже привикнуть би
До цього, що мені все першими будуть
Останні...
Юрба (співає):
„Величайте небес торжество!"
Іван: Ось чуєте?
Петро: Учителю!
Чи Ти простиш мені мій сумнів?
Юрба (співає):

„Хай радіє земля — І моря і поля!"
Іван: Ах, встань, поглянь!
Вартоломей: Поля перемінились.
Петро:
Звідкіля стільки рож вони роздобули?
Ходи, Учителю, ходи, поглянь і Ти на них!
Ісус: Я бачу їх.
Петро: Тиж очі зажмурив.
Ісус:
Я бачу їх давно душевними очима.
Юрба (блище):
»Й безбережнії води«.
Андрій: Вони вже недалеко.
Голос Фотини (близько):
„Хай радіє земля! — Рожевіє, сія',
Хай радіє ввесь світ, всі народи!
Гей, стрічайте, славіте Царя!"
Петро: Ба, а чий це голос?
Дзвінкіш за всіх!
Ісус: Фотино, чи це ти?
Фотина (з'являється на верш-ку горбка, заквітчана цвітами, які зривала по дорозі, очі в неї жевріють):
Так, Пане мій і город ввесь зі мною. —
(Поперед неї біжуть діти, котяться з горбка долі всіми стежечками, махають оливковими галузками. За нею йде юрба й припадає до Ісуса з окликами. Ісус встає. Юрба вмить втихомирюється. Стає тихесенько).

II.

ТІ САМІ І ЮРБА САМАРЯН.

Ісус: Фотино!
Фотина: (в захваті)
Геть усі пішли сюди за мною.
Не тямлю вже, що я їм говорила.
Не знаю, бо якась в мені зявилась сила.
І рушила за мною тут уся юрба,
А я летіла, бігла, все вперід ішла.
Аж обручки із рук в дорозі погубила
Та з усмішкою щастя я сюди спішила.
А Ти усіх калік і хворих уздоровиш?
Поглянь на їхню віру, чей їм не відмовиш.
Он, бач, каліки наші тутки приманджали,
Палюги й костурі всі зіллям заквітчали.
Ось, бачиш, тут зібралось наше все ді-
[воцтво,
Зі співом на устах прийшло і пару-
[боцтво.
Ні легіони військ не налякалиб нас.
Для Тебе по дорозі рвала я ці цвіти.
Сюди старці, каліки! Він вилічить всіх
[вас!
А поперід мене маленькі бігли діти,
Для них із пальм та кущів рвала я вітки
Й до крови поколола я собі всі пальці.
В Сихимі по хатах тепер мабуть пустки:
Цей варстат кинув, цей рискаль, цей
[пяльці.
(Показує на дитину):
Це перше забажало йти сюди зі мною!..
(Показує на парубка):
А цей, хоч і не вірив, полетів за юрбою.
Якось свого хитання позбувся мимоволі
„Бо забажать в дорогу вибратись — до-
[волі.
Щоби цей шлях завів туди куди бажав".
Купці спершу лякалися за свої справи,
З священиком важкі були теж пересправи,
А приказ Твій мені завзяття додавав...
Ах, залюбки вдихаю запах зіль пільних
І з роскішшу впиваюсь вонями трави,
Та голос свій пізнати можу тут ледви.
Та Ти прости вагання крамарів оцих...
Жінки все зрозуміли... Пане, Ти нам дай
Твойого одягу уцілувати край.
Ми всі приносимо низенький наш поклін
І серця нас усіх прийми від нас як дар!
Сюди бо, гей, усі! Усіх вас знає Він.
Мабуть що так? Ось Пеніна, а ось Тамар!
Іще зійдеться тут багато миру-люду...
Якаж щаслива я... Й сміюсь... І плакать
[буду!...
Ісус:
Ти задля Мене город ввесь перемогла.
Фотина:
О, ні! Не я! Це Ти їх переміг.
Я проста дівчина, лиш пророкати стала
Твої слова, їх тільки повторяла,
А Ти, посланче Божий раз-ураз глядів
На цей наш город з висоти Своєї.
Їх притягнула всіх Твоя надлюдська сила.
О, витязю! О, поводарю білокрилий!
Наш ніжний вороже! Це не мої мольби
Із гір спонукали зійти їх долі,
А божеській Твоїй корячись волі
Тобі піддався город наш без боротьби.
Нема заслуги тут ніякої моєї,
Я лиш від города ключі Тобі несу.

Приймиже о, могутній підданку Свою!
Гляди, на вколішках я до руки Твоєї
Від їх сердець ключі Тобі передаю.
1-й з юрби:
Неначе львиця, що склонила гриву
Та над ягнятком тихим, город ввесь дов-
[кола
Замовк, принишкнув.
2-й з юрби: І юрба народу
Що ще недавно грімко-шумно ремствувала
Вже причаїла дух.
Жінка: Тай уся жадливо
Вже слухає Тебе...
Фотина: Тихесенько, що чути,
Як мушечки бренять.
Жінка: Гей, та промов до нас
Й напитись дай небесного напою!
Фотина:
Гляди, вітки оливкові дріжать
Всіж у руках, хоч вітер зовсім втих.
Азрієль:
Що бо Він за один, що мовчання Його
Викликує в нутрі якесь святе тремтіння?
Так, значить, ще не твердо спить душа
[моя.
1-й з юрби:
Незнайки ми якісь, незнайки й недотепи:
Живемо у поганстві, — а Жиди
Мабуть про нас Тобі вже говорили.
Блукаємось розсіяні неначе тії вівці
Без пастуха....
Ісус: Я добрий пастир вам.
2-й з юрби: Ми чорні і заблуканії вівці
З пропащої, проклятої отари.
Ісус:
Як раз заблуканих овець прийшов Я ря-
[тувати
Ви всі Мої й життя Моє за вас
Я покладу. І знаю Я Моїх
Овець та в Мене є ще инші
З других отар. І тих то Я повинен
Тут привести й почують голос Мій
Й вони підуть за Мною тай буде у світі
Одним-однеє стадо тай пастир один.
1-й з юрби:
Він начеб хрещенням якимсь мене облив.
Жінка:
Ах, доторкнись моїх заплаканих очей!
2-а жінка:
Та і мою дитинку поблагослови!
Старець:
Скажіть, що ось мені остання вже годи-
[на, —
Спокійно відійду, бо бачив вже Його.
Дівчина:
Ах, як ласкаво-любо глянув Він на мене.
1-й з юрби:
Як Його струнка постать ніжно нахили-
[лась.
3-я жінка (підходить і схилюється перед Ісусом):
Я крилася в юрбі, якось немов лякалась
Щоб Ти мене сурово та не осудив.
Ісус:
Хто тільки без гріха, нехай той тебе су-
[дить!
Яж грішницю що лиш недавно опростив.
Купець:
А чи опростиш Ти, що мотузом періщив
Товаришів моїх, та чи простиш мені?
Що я про земські скарби завжди тільки
[думав
Про кращі вищі скарби зовсім позабув?
Ісус:
Я тільки вигнав крамарів із храму.
Пияк:
Пророче від води живої, чи і мені проба-
[чиш
Що я, мовляв, не тільки чистою водою
А й сікером, бувало, спрагу закропляв?
Ісус:
Перетворивже Я у Кані воду на вино.
Священик:
Безглузді! Якже може бути цей Христом,
Що в почот свій бере повію й пияка?
Ісус (гнівно): Тож слухай!...

(В цей мент діти зачинають співати й танцювати).

Петро (суворо до жінки):
Геть з дітьми звідсіля!
Ісус (наразсупокійно).
Не бороніть зі Мною бути діточкам,
Пустіть маленьких їх сюди! Фотино!
Хай двійко цих прийдуть до Мене блище!
Фотина: Ходімо, діти!
Священик: Чи Ти відповіш мені?
Ісус: В цю мить почуєш.
Фотина: Гляньте, діти!
Це той пророк, що вам об Нім казали,
Якого ждали всі. Не бійтеся Його,
Він діточок малих ведмедеві не дасть,
Не так, як це колись вчинив був Єлисей.
А Він ласкаво вам погладить головки.
Ісус (до дітей):

О, оченька гарненькі, ясні і невинні!
(до всіх):
Як що не будете і ви як діти,
То не увійдете ви до Моїого царства.
(до дітей):
Якоїж це ви, дітоньки, співали пісні?
А нумо, повторіть!
(довсіх): Ви не бентежте їх!
1-а дитина:
„Ой ми грали вам та на дудоньку
І не хотіли ви з нами гуляти,
2-а дитина:
Заспівали вам сумну пісоньку
Та не хотіли ви з нами ридати".
Ісус (до священика):
Ось відповідь Моя. — Гей люде роду
Цього! З ким вас зрівнять? Чиж ви не так,
Як в цій діточій пісоньці? Глядіть:
Прийшов до вас Іван, Мій попередник.
Суворий, строгий і понурий був він,
Вдягнутий у сиру верблюжу шкуру,
Харчем його був дикий мід і шаранча.
І скажете, бувало: »В ньому біс«. Прийшов
Син Чоловічий, цей вже їсть і пє
Вино і хліб, гріхи вам відпускає
І щож на Нього кажете тепер?
„Ось чоловік, що любить їсти-пити,
Він з митарями-грішниками дружить!"
О, роде людський, невірний, лукавий,
Хотів вам відповісти — відповіли діти.
І так, як завжди із діточих уст
Сама премудрість промовила й правда.
Купець:
Хто так любити і навчати вміє,
Цей справжній і святий Спаситель світа.
Фотина:
Я вже тепер бажалаби умерти!
Азріель:
Яж знаю аж тепер, задля чого живу.
Парубок:
В душі моїй, яка що лиш тепер прозріла
Він виписав святі, блискучії слова.
2-й парубок:
Я чую аж тепер, як із мойого серця
Немов покладений до Його серця поміст.

Сліпець (якого підводить Фотина):

Ах, я сліпий!
Ісус: Прозри!
Каліка (якого приносять на ношах):
А я каліка!
Ісус: Бери берліг твій тай іди!
Юрба: Ах, чудо!
Ісус (до старця):
А ти німий? Промов!
Старець: Уста мені Він відчинив.
1-й з юрби:
У моїй груди вже застигло серце
А яб хотів поплакати, та ба, не можу:
Від сліз уже відвикли мої очі...
Ісус: Плач!
Петро:
Учителю, якеж безмежне щастя
Та бути свідками Твоїх чудес!
Ісус: І ви робитимете їх.
Андрій: Хто? Ми?
Ісус:
І прийде день і я пішлю вас в світ
І дам вам власть над духами і силу
Уздоровляти і лічить недуги
І будете творити всякі чудеса.
Петро:
Невжеж, Учителю? Ах, що за радість!
Ісус:
Поправді кажу вам: Ви не радійте,
Що духи вам послушнії будуть,
А тіштеся, що ваші імена
Записані будуть та у небесну книгу.
Фотина:
Ах після цього всього Твого блеску
Як темною здаватиметься ніч.
Не поринайже нас у вічну темінь,
Не відходи від нас, не відходи, зістанься!
Побудь, Учителю, побудь же тут у нас,
Уладь собі у нас, уладь Свою домівку,
Невжеж, Учителю наш, Божий, любий,
На досвітку життя покинувби Ти нас?
Старушка:
Невжеж та під мою смирненьку стріху
Втомлених ніжечок Своїх не справиш,
Невжеж саменьких нас отут зіставиш.
Не переломиш з нами хлібця нам на втіху?
Грішниця:
Зістанься, промовляй до нас, Пророче,
Твої слова немов пахучі цвіти
Я замінялаби, як цяцьку діти
З перлин намисто за Твої слова охоче.
Жінка:
Як вернешся, знеможений, ніврокy
То до вина Тобі я піділлю
Із ґранату пахучого, смачного соку.
Фотина:
Ми зберігати будемо Твій супокій,
Ввесь город причаїть своє дихання,

Заховуватимемо покірне мовчання,
Як при молитві горі піднімемо зір свій.
2-га жінка:
Якже смерком заляжуть темноти
І на людей усіх найде нічна трівога,
Тоді з святим благословенням Ти
Перейдеш біля кожного порога.
Дівчина:
Миж дріжачи в вечірнім холодку
Заслухуємося в Твої святії речі
І на свої дріжачі руки-плечі
Закинем нишком хитона полу.
Фотина:
І у повітрі тихо-любо стане,
Усякий слухатьме миленьких слів Твоїх,
А як на нас святий Твій зір погляне
У стіп Твоїх побачиш нас усіх.

(Кожна з цих, що говорять, підходить до Ісуса, паде навколішки, кладе біля Його ніг оливну вітку, а підчас останніх слів Фотини, всі розпускають свої коси й волоссям покривають Спасителеві ноги).

Ісус:
Два дні ще можу з вами тут зістати,
Два дні ще проміж вами.
Жінка: А відтак
Підеш своїм важкиж-тяжким шляхом.
Фотина:
Як вже минеш узбічча наших гір
Й цвітучим лугом підеш повз ріку
Там на горі, високо, угледить Твій зір
Як забіліє щось немов отара з далеку.
Побачиш мурів там якихсь стіну
І храму обриси покажуться теж гнеть
І те, що за отарами Тиб вважав ману
Це буде сніжнобілий город Назарет.
Ісус:
О, Назарете, городе ти рідний Мій!
Страшним, жорстоким станеш ти Мені,
Бо ще Моєї не почуєш ти науки,
А вже глумливо-згірдливо питатимеш:
„Чиж не сокирник Йосиф батьком був Йому,
Маріям, Його Мати, чиж не тут живе,
Чиж не тутешні сестри і браття Його,
Зрідкіляж тут Йому та чванитися так?«
Й гіршитимешся мною рідний Назарете
І близькії Мої цуратимуться Мене
Та Я коли шукаю близьких-дорогих,
Знаходжу їх ось тут проміж Самарян.
Правдиві бо слова: що в світі всім нема
Пророка та без чести, тільки у своїй
Батьківщині та в своїй рідній хаті.
— Отця Мойого воля нехай буде свята! —
Юрба:
І слава і осанна Господу Христу!
До нас ходи, до нас, у наш ходімо город!
Ісус:
Щож, Петре, чи даремне Я прийшов сюди,
До цих поган і грішників, як думаєш, кажи?
Фотина:
Виповзують скрізь тіни і небо пригаса',
В лілієвих сутінках вже днині край приходить,
Та ні бо! Днина ця нове життя звіща'
І сама невміруща і нам безсмертя родить.
Коли давненько вже ізчезнуть тії ниви
Й розсиплються у порох ці дерева оливи
І всохне тутки кожна гожа смоковниця
І висхне аж до дна ця Якова кирниця,
Води ж живої струйка завжди ме дзюрчати
І потоком могутнім ввесь світ ме заливати.
Ісус:
А тебе, Фотино, по всі часи вічні,
Та по всьому світу згадувати будуть.
Чи жінка з Магдали, чи жінка з Сихима,
Чи Самаріянка, чи пак Магдалина,
Разом з імям Моїм і імена ваші
У велику книгу життя впишуть люде
І память віри вашої й любови
Всяк враз зі словом Божим згадувати буде.
Священик:
Хай так! Він Божий Син! Я годжуся,
Так, значить, Він нам храм відновить.
Ісус: Ні!
Священик: То бодай священиків собі
Поставиш, сподіюсь?
Ісус: О, теж ще ні.
Священик:
То назначи бодай архієрея нам
Ісус: Ні!
Священик:
Мабуть сам ним хочеш бути?
Ісус: О, ні!
Священик:
Одначе золотом повишивати
Твій одяг прегарноби було
Ісус: О, ні!

Священик:
І знак нагрудний в Тебе бувби
Дванайцять самоцвітів
(показує собі на груди).
Ясних тут
Світилиби блискучими огнями.

Ісус:
Я маю вже дванацять самоцвітів.

Парубок:
Якийже виберемо храм, о, любий
Учителю?

Фотина: Лісні узбіча гір,
Або голубих озер береги.

2-й парубок:
З якого же престола, о, Владико,
Проповідатимеш?

Фотина: З кирниці краю
Або з рибалчиного човна

Священик:
Та ба,... щоб Богові вгодити...

Ісус:
Йому вгодити можна тільки ділом.

Священик:
Ти може й молитву скажеш понехати?
Чи ми молитись маємо?

Ісус: О, дуже мало.
Моліться-ж ви не так, як лицеміри
Що у біжницях, на дорогах, площах
Перед молитвою розстелюють плащі,
Щоби почванитись перед людьми
Вони вже нагороду тут дістануть
Та ви, як молитесь, ввійдіть в свою кімнату
Тай двері зачиніть тай нищечком молиться!
Отець же ваш з небес, як це тайком побачить
То явно нагородить вас на небесах.
Та зайвого не говоріте при молитві
Бо Бог потреби ваші всі наперід знає.
Моліться ось так.... Як я її учив.
(Легонько доторкається плеч Фотини, вона падена вколішки).

Однаково, чи з Сихима ви, чи з Сіона,
Як забажаєте коли молитись Богу,
Для людських ви очей не бийтеся у груди
Та долі до землі не припадайте ниць.
Очей не обертайте та до Єрусалима,
Чи пак до Гаризима, знайте, ваш Отець
Є скрізь. Його престіл і небо і земля.

Фотина:
Заплющіть очі, увійдіть у себе.
Бо як що Богу схочете молитись
Тоді у вас Він нишком поселиться.
Моліться просто, щиро промовляйте:
„О, Отче наш, Ти, що єси на небі,
Твоє імя хай заєдно святиться,
Нехай прийде до нас та Твоє царство
Хай Твоя воля так на землі буде,
Як і на небі! Хліб наш на прожиток
Дай нам сьогодні! І прости провини
Наші, як ми прощаєм винуватцям
Нашим і не уводь нас у спокусу
А вибавляй нас від усього злого,
Бо Твоє царство, а і сила й слава
Всюди і завжди і на віки вічні!"

Юрба: Амінь!

ЗАВІСА.

ТЕОДОР КУРПІТА

* * *

Бо ти і я — немов амфор
наповнений життя красою,
все чистий, праведний, святий,
умитий божою росою.

І ти і я — немов амфор
так нероздільний, своєрідний.
Коли б не ти, то світ би був
для мене зовсім злий і бідний.

Р. Г. БЕНЗЕН

Усміхнений Сторож*)

Слідуючого ранку, зараз по сніданню вийшли ми й проходжувалися прегарною стежкою між двома рядами тисів. В затінених місцях травника блестіла ще роса і нитки павутини кружевами обплітали молоде галуззя дерев. Нагло старець станув, схилився над цвітучим кущем біля живоплоту, підніс мертву миш і довго приглядався їй, тримаючи тільце на долоні.

— Бідне звірятко, само вибрало собі місце свого спочинку! — сказав нарешті до мене, — Лишімо її тут. Що за немудра думка прийшла мені до голови, непокоїти мишку!

Обережно поклав мертве звірятко під живоплотом, потім взяв жменю вохкої землі й посипав мишку, вимовляючи традиційну формулу: »з землі ти взявся, в землю обернешся«. Вчинивши це, старець випростувався з трудом і пішов далі.

— Здається мені, що ви з цікавістю слухали мого вчорашнього оповідання — відізвався по хвилині тихої задуми. — Якщо позволите, можу оповісти про зовсім відмінну появу, яку я побачив раз за молодих літ. Вид цеї мишки, яку ми бачили щойно, збудив у мені давний спогад.

Я запевнив старця, що кожде його оповідання має для мене велику вартість — і він почав говорити приблизно так:

»Вчора згадував я вам, як надаремне праг я побачити вдруге те, що обявилося мені на тій лісовій полянці. Через кілька слідуючих тижнів час від часу силувався я й конечно хотів відчути ту Приявність, або бодай доглянути згиб тої шати. Даремне! Така поява є ласкою Бога і не можна її прикликати силою волі, подібно як сліпець мимо всеї натуги своїх очей не може посісти дару звичайного бачення. Тому, небаром і перестав я про це думати. По пару роках дійшов я до того бурхливого віку — 18 літ — коли душа ніби пригасає до одної іскорки, присипаної горою попелу. Вік, в якому кров, огень, смерть, рух і галасливість є єдиними цікавими вправами (особливо для юнаків нашої анґлійської раси) — а милосердє й лагідність уважаються щонайбільше пригожими для жінок і дітей.

В тому часі отримав я від когось один такий ловецький пістолєт, як тії, що ви може запримітили на стіні мого передпокою, і зараз захопило мене почування сили, яку давала мені та зброя. Перший тиждень, чи два, на початку ферій, вдоволявся я стрілянням до мети або до рівного плеса води, радіючи, як удалося мені продіравити картон, або зрушити спокійне плесо ставу. Та небаром це перестало мене займати і я нетерпеливо запраг побачити наглу смерть живого сотворіння, смерть, яку я завдававби своєю рукою.

— Бо бачите — говорив далі старець, ніби виправдуючись — я і досі уважаю лови за річ корисну для декотрих характерів. Мимо всего — убивати живі істоти для проживи людини є конечним. Признаю, що лови, будучи останком часів, коли людина сама собі мусіла здобувати страву, рівночасно розвивають неодну шляхотну прикмету: зручність і силу. Власне, розумію це добре, знаю також, що для неодного темпераменту лови є спасенним засобом заспокоїти свої інстинкти, які при недостачі того виходу, моглиби обернутися на гірші вчинки. Але й знаю також те, що мені такий засіб був зовсім непотрібний.

Мої рідні уважали той мій новий наклін до нової розривки за річ зовсім природню і навіть добру, тож я без жадного клопоту й сумніву вийшов одного вечера з дому, думаючи застрілити кріслика, як буде перебігати полем або стежкою. Я йшов дорогою між лісом з ліва

*) В „Поступі“ ч. 3. с р. помістили ми зі збірки цього самого автора п. з. „Невидиме Світло„ новелю „Зелена шата“, до якої власне навязується новеля „Сторож“.

і левадою з права. Може мені бракувало вправи, бо хоча раз-ураз чув я тривожні шорохи кріликів і бачив їх денеде, як присівши, надслухували — але ані раз не вдалося мені підійти бодай одного і застрілити. Тож коли я дійшов до краю ліса, ні разу не стріливши, дрож нетерплячки і гніву прошибла мої жили.

Спершися на пліт, кілька хвилин стояв я непорушно, чудуючись прекрасною зеленню, що простягалася переді мною. Сонце щойно сховалося за долиною на кінці виднокругу і все потонуло в сумерку, кромі вершка старого бука, на якому ще тремтіло світляне колісце. Птиці вертали вже з піль і сідали одно по другім на лісовім дереві, виспівуючи останню пісню перед приходом нічної тиші. Виразно чув я правильні помахи а потім тріпотання крилець голуба, що летів до гнізда; нечайно, перевисшивши всі звуки, дійшов до мене з гори легкий щебіт гіля. Мимохіть підніс я голову, щоби побачити того пташка, і побачив його в хвилі, коли подув вітру розхилив букове листя. Співак сидів на вершку дерева, головку тримав до гори й ціле його дрібне тільце тремтіло подвійною радістю: життя й співу. Поет сказавби прегарно, що ціле тіло було одним лагідно бючим серцем. Останні відблески сонця знад долини обливали птаха золотою смугою. За хвилину листя знову заслонило його, але щебіт птаха і дальше перевисшав усі поблизькі співи. Тоді почув я, як опанувала мене сліпа жажда — вбити!

Всі инші сотворіння закпили собі з мене й поховалися до завтра, а тут перед собою мав я жертву, на якій міг вилити всю свою злість і злий настрій, що нагромадилися в мені підчас того невдачного проходу. Зрештою рівночасно і ніби рівнобіжно з тим лютим прагненням, памятав я, що рішив собі: вбивати тільки звірята, потрібні для поживи. Так, я бачив ті дві речі одну біля другої, й ані на хвилю не переставав собі усвідомляти, що те, що я захотів учинити, не мало для себе ніякого виправдання.

Поступившись кілька кроків назад, почав я зорити на всі боки, чи знову не догляну птаха.

Може те, що скажу, здаватиметься вам фантастичним і надто пересадним, — але цілий я направду змінився ніби в полі бою між світлом і тьмою. Кождий нерв кричав у мені, що та птичка має право жити, що те право здобула собі ще перед хвилиною тим щебетом, який мав привести на неї погубу. Але темний, понурий гнів загатив мою свідомість і старався вдержати її безвільною аж до вибуху вистрілу. Тремтючи, вижидав я нового подуву вітру — і ось війнув свіжий і пахучий — і листя бука розхилилося знову. Гіль сидів іще на тому місці і пращав сонце своїм щебетом. Я підніс рушничку, вицілив і потягнув за язичок.

По переразливім гуку настала дійманча тишина. Уйшла хвилина, що була мені вічністю, заки я почув легкий шорох — то спадало тіло птаха поміж листя на землю. Я стояв тихо, ніби переляканий, і глядів на дерево, не бачучи нічого. Мої очі сліпив блеск сонця, розлитий у повітрю і рожеві облаки, на які я дивився непритомно. Галуззя бука й простір перед моїми очима подабали мені на хитку, мрячну тінь.

Та я стрепенувся з того пораження й почав шукати вбитого птаха. Пару кроків від того місця, де спочивало його тіло, ріс кущ рододендрону. Цвіт уже обпав, а понурий зарис його листя виступав так виразисто, що я побачив у ньому щось зловіще. Уявіть собі мій жах, коли я звернув свій зір у той бік і побачив обличча, що приглядалося мені почерез найвищі галузки рододендрону!

Була то голова, зовсім лиса, вузкі губи розхиляв глумливий усміх, звязуючи оберемки зморщин у кутках уст і біля очей, які прибрали вид злосливої радости. Найстрашніше в тому обличчі було може те, що його очі не були звернені на мене, але на сухе листя у стіп куща; важкі повіки були спущені і я бачив під ними злобний усміх малих напівприкнутих очей. Чоло подавалося назад, раптовно, як у кота, лице було кольору землі, риси голови нижче вух

і коло бороди розпливалися в зростаючім сумерку.

Я не завважив зовсім шиї ані жадної черти тіла. Видніло лише лице, як японська маска, що висить у крамниці старовиною. І безустанку всміхалося якоюсь глумливою радістю, сміялося не з мене, але з убитого птаха. За весь час, приглядаючись тому обличчу, я не завважив на його виразі ніяковісінької зміни: нічогісько — тільки той немилосерний усміх, закамянілий в чертах лиця.

Я дивився на те саме й не міг відірвати зору. Нарешті, по якімсь часі, мабуть по кількох хвилинах, лице пропало. Я не бачив, як воно зникало, але нагло усвідомив собі, що передімною нема нічого, крім галуззя куща. Ні, впевняю вас, не було там нарису листя ані гри красок ні тіней, які моглиби були в моїх очах прибрати вигляд обличча. Зрозумієте чейже легко, як я старався вмовити в себе, що те все не було нічим иншим; довго повертав я голову сюди то туди, стараючись віднайти бодай найменшу подібність мого привиду — даремні були мої намагання, я не знайшов нічого, що далоби мені бодай приблизну подобу людського обличча.

Може мій поступок буде вам незрозумілий, але — хоча я був на половину непритомний з жаху — я почав поспішно шукати птаха у стіп куща. Лежав там, ще не зціпенілий і теплий. Перця на грудях були трохи побурені а коло дзьобка під очима виступила капля крови, — ніби сльоза здивування й жалю за таку незаслужену загибіль. Я взяв тільце, вийшов на стежку й пустився бігом додому, поглядаючи що хвиля назад себе, в темну гущу ліса, де темне обличча глумилося над моєю вбитою жертвою.

Коли нині згадую ту давну подію, здається мені, що найсильніщим моїм бажанням було: не лишити бідного птаха під тим усміхом, понести його якнайскорше на вільний простір, повний повітря — на леваду. Серед тої левади була саджавка, що не висихала ніколи, навіть у найбільшу посуху. Добігши туди, обережно поклав я птаха на березі, а потім сміло, з усеї сили кинув свій пістолет на дно ставку, так само покидав у воду всі набої, що виповняли мої кишені! Зробивши це, вернувся я до нещасливого трупа птаха з почуттям, що бодай прагну відкупити свою вину.

Недалеко звідтіль була стара кріляча нора, вхід до неї закривала свіжа травочка, а нору вистелював килим сухого листя. В тому листю я вигріб ямку й сховав там мертвого пташка. Памятаю, що потім узяв я пригорщу землі й присипав тіло, вимовляючи майже несвідомо ту саму святу формулу: »З землі ти взявся, в землю обернешся«. Памятаю також, що при тих словах я задержався, обавляючись, що зневажив формулку; нині я не маю тої обави.

Пізніше того дня, коли я глянув з вікна своєї кімнати на леваду, де спочивав пташок, я почувався щасливим на думку, що жадна зла поява не зможе кпити собі з невинно вбитого пташати, там, на тім відкритім просторі, де вихор віє свобідно і ясно світять зорі«.

Проходжуючись, дійшли ми до лавки, при якій кінчилася алея тисів. Перед нею висіло розпяття, яке умістив там старець перед роками.

Скінчивши оповідати, духовник замовк, і коли я глянув на нього, побачив, що його очі задивлені в Божеське обличча на хресті. І я подумав, що Той, котрий взяв на себе наші труди і двигає наші смутки, творить одно з Отцем Небесним, що без його допусту ні одно пірячко не випаде з пташиного крила.

(Переклав Ю. Ш.).

ЧИ ВИ ВЖЕ СТАЛИ ЧЛЕНОМ КООПЕРАТИВИ »ДОБРА КНИЖКА« (ЛЬВІВ, ул. СОДОВА 4.)? УДІЛ 25 ЗОЛ., ВПИСОВЕ 5 ЗОЛ. ЧЛЕНИ ДІСТАЮТЬ ВЛАСНІ ВИДАННЯ КООПЕРАТИВИ ЗА ПОЛОВИНУ ЦІНИ!

Н. ПАВЛОСЮК

Форма і зміст у мистецтві

I.

Ні одно питання мистецтва не викликувало довкола себе стільки спорів, непорозумінь та плутанини, як саме питання про форму та зміст у мистецькому творі.

Особливо повезло під тим оглядом східно-европейському мистецтву, котрому майже від самого початку довелося стрінути з проблемою про форму і зміст і котре ще й досі не може ніяк з нею покінчити. Кожне покоління більших і менших мистців по свому рішало для себе це питання, і в залежности від того рішення, вся творчість їх прибирала той або инший характер.

Питання про форму і зміст ставилось і досі ще ставиться звичайно в той спосіб: котрий із двох моментів має найбільше значіння в мистецтві: »що« чи »як«?

Иншими словами, йде про те, від чого залежить вартість мистецького твору: чи від того що в нім представлено, чи від того, як се представлення виконано: від форми, чи від змісту?

Два ворожі погляди стикаються тут між собою. Один твердить, що головне в мистецтві се зміст, що вартість мистецького твору означується солідністю або висотою тих ідей, почувань і предметів, котрі в нім представлені.

Другий погляд, противно, уважає, що представлений зміст не має значіння, важною є лише форма того представлення, словом — »як«, а не »що«.

В українськім мистецтві до самого останнього часу був особливо популярним перший погляд.

Ледви пробудившись до життя, не вміючи ще твердо держатись на ногах та свідомим зором дивитись на світ Божий, українське мистецтво вже долучувало свій голос до голосу перших романтиків, які говорили: »Коли всьому сумовитому, всьому гнобленому, всьому сльозливому відкрити шлях до вразливого серця твого; коли думка твоя може стати пристрастною до добра, може відчувати в собі святе, нічим необмежене бажання загального добра: тоді сміло прикликай богинь Парнаських — вони з байдужістю перейдуть побіч чудових палат і відвідають твою вбогу хатину«.

Крім »вразливої душі«, нічого не вимагається, щоби стати поетом або мистцем; не вимагається навіть ума: нхай лиш твої твори віхує шляхотний сентимент — і »ніхто з добрих не гляне сухими очима на твою могилу!«

Більше тверезе та практичне покоління, яке прийшло на зміну романтикам, мало цікавилось »вразливими« предметами: для нього вартісними були лише суспільні ідеї та конкретні факти. І воно негайно поставило мистцеві відповідні вимоги: »Для нас є цінний всякий талановитий твір саме тому — писав один представник реалістичної школи, — що в ньому ми можемо пізнавати факти нашого рідного життя«. Звідсі ясно, розуміється, що іменно сі факти — себ-то зміст мистецького твору і становить його одиноку вартість«. Се заключення невдовзі зробив другий представник естетики змісту — Писарев, з цілою питомою йому простолінійністю та отвертістю: »Тепер — заявив він — увага читачів цілковито звернена на зміст, себ-то на гадку. Від форми вимагають стільки, щоби вона не шкодила змістові, себ-то, щоби тяжкі та заплутані речення не спинювали розвою гадки. Вартість телєґрафу лежить у тому, щоби він передавав відомости швидко та правдиво, а зовсім не в тому, щоби

телєґрафічний дріт уявляв зі себе ріжні артистичні лінії та арабески. Сю просту правду наш практичний вік поволі, сам того не запримічуючи, примінив і до царини поетичної творчости. Форма підчинилася змістові, і від того часу укладування думок у розмірні та римовані стрічки стало видаватися усім здорово думаючим людям дитячою забавкою і даремною витратою часу«.

Здорово думаючі люде радувалися, розуміється, слухаючи сих тверезих річей; але й вони зніяковіли, коли надмірно-отверті представники »практичного віку«, які поділили поетів загалом на »зародки поетів« і »пародії на поета« — до числа останніх зачислили такі безсумнівні поетичні величини, як Шіллєр та Пушкін!

Отсі здорово думаючі люде, котрі уважали, що в мистецькому творі найважнійшою річчю є добропорядність його змісту, не перевелися тут і там до сього часу. Вже зі сивими головами та з безоднею вчености вони до нинішнього дня не перестають твердити мистцеві:

»Поетом можеш ти й не бути,
А громадянином — мусиш!«

Такий погляд на відношення між формою і змістом мистецького твору, при котрім увесь центр ваги переносився на ділянку змісту, значно відбився на судьбі вкраїнського мистецтва та полишив свій слід на творчости кількох артистичнїих ґенерацій.

Зчасом, однак, почав завойовувати право горожанства і протилежний погляд. Почали підноситись спочатку несмілі, а відтак більше певні голоси, котрі твердили, що форма твору має, що-найменше, таке саме значіння, як і його зміст. Потім почали говорити, що форма далеко важнійша від змісту. Нарешті був висказаний і такий погляд, котрий загалом відмовляє самостійного значіння формі та змістові: вартість мистецького твору — твердять сторонники сього погляду — определюється не формою і не змістом, але гармонією тих двох факторів, їх взаїмною відповідністю.

II.

Спір про форму та зміст ще не скінчився. Але арґументи, котрі висувають обі сторони, розуміється, тепер не ті, що за часів романтиків.

Оборонці змісту, на доказ своєї правоти, звертаються перш за все до творів великих мистців і вказують, що вони осягають перфекцію в царині именно змісту. Великі мистці завсіди перевисшають під тим оглядом гірших, зміст їх мистецьких образів завжди богатший, глибший, повнійший та інтереснійший: він дає чималу поживу для роздумувань і розбуджує думку з такою самою інтензивністю, як і вражає почування. Се перший доказ в користь першенства змісту. Другий — знаходять у біоґрафіях великих мистців і в їх власних осудах відносно своєї творчости. В сих осудах майже завжди є вказівки на те, що головна увага мистця повинна бути звернена на зміст його твору. Тільки при такій умовині можливе створення великого твору. Мистець повинен бути цілий захоплений та перенятий змістом свого твору — тоді потрібна форма зявиться сама. А коли увага спрямована лише на форму або техніку, тоді мистецтво стає плоскою манєрністю, шабльоном — можливо, що й дуже красним, але порожнім, холодним і нікому непотрібним. Обсервуючи життя мистця, легко знайти фактичне потвердження сеї правди, легко зауважити, що його діяльність ділиться немовби на дві половини або фази: протягом першої, в пору молодости та зрілости свого талану, він цілий під властю безчисленних ідей та образів; він мучиться над тим, щоби так чи инакше їх виразити; форма —

для нього лише засіб до виявлення всеї бурхливої енергії, котра його наповнила, щоби сказати світові своє нове торжественне слово. Він скрупулятно студіює природу і життя людей, робить тисячі шкіців, рисунків, етюдів; але головна його ціль — втілити в вірші, в фарби або в мармори зміст свого переповненого, схвильованого серця.

Відтак наступає другий період. Мистець осягнув останні межі техніки, пізнав усі тайни форми, і загалом все те, що належить знати мистцеві. Здавалоcяб, що саме тепер і повиненби був розпочатись розцвіт його творчости, якраз тепер його талан і мігби розвинутись у всю свою ширину. В дійсностиж виходить якраз щоиншого: його творчість, котра була повною щирого чуття в першій половині життя, в другій — стає штучною, натягненою та хилиться до упадку. Ми відразу запримічуємо, що мистець опанував величезну скількість форм і пише за готовими рецептами, полишаючи нас холодними і незаспокоєними. Він цілковито опанував форму, але зміст його творів уже не запалює в його грудях колишнього вогню натхнення, і ми тратимо зацікавлення до його творів, кажемо, що мистець »постарівся«, »списався«, що він загалом »немає що більше сказати«.

З тих фактів роблять заключення, що іменно змістом і опреділюється вартість мистецького твору. Не трудно завважити, однак, що таке заключення занадто перебільшене. Гарні твори мистецтва дійсно перевисшають змістом лихі. Щоби створити твір, гідний дійсного мистецтва, мистець, очевидно, мусів бути дійсно перенятий його змістом; але звідсіль слідує тільки те, що зміст не *байдужий* у мистецтві — що він має, можливо, і важне, але зовсім не головне і одиноке значіння.

На се негайно відповідають оборонці форми. Вони кажуть: »Коли вся річ лише в змісті, то як вияснити той факт, що твори з однаковим (подібним) змістом можуть бути цілком ріжної вартости? Нехай особу якогось історичного героя (прим. Мазепу) описує кількох поетів. Їх твори будуть мати однаковий зміст, але вартість їх може бути цілком відмінна, починаючи від цілком безвартісної »базґранини« і кінчаючи на справжнім високо-мистецькім творі. Однак се ніяк не моглоби статись, наколиби вся річ була лише в змісті. В італійських мистців Відродження був той самий обмежений круг тем, головно релігійного змісту, але се нискільки не робить їх образів рівновартісними. Значить, річ зовсім не в змісті, але в виконанні; не в предметі зображення, але в формі зображення; не в тім, про »що« написано або »що« намальовано, але »як« написано і »як« намальовано.

Се видається переконуючим, але у сторонників змісту вже готове не менше переконуюче опрокинення.

»Позвольтеж-но — кажуть вони своїм противникам — ви змішуєте в одно цілком ріжні поняття. Коли у двох або кількох творів спільна *тема*, однаковий сюжет, то се зовсім не значить, що в них і *зміст однаковий*. Наколи, наприклад, кількох мистців малюють Мадонну, то ви говорите про спільний зміст. Але хібаж зміст їх картин дійсно один і той сам? Зовсім ні. Порівнайте-но їх мадон одну з другою: сеж цілком ріжні індівідуальности. В них ріжні лиця, ріжні душі. Мистці Відродження не творили картин з однаковим змістом; у них були, що-правда, ті самі спільні теми, але вони розброювали сі теми ріжно та вкладали в свої твори кожен свій власний зміст. І коли ріжні малярі пишуть портрети з одного й того самого чоловіка, то в дійсности повстають картини, неподібні що-до свого змісту: ми бачимо індівідуально відмінні голови. Колиб яке-небудь чудо оживимо їх, то перед нами поставалиб цілком ріжні особи, і ні одна з них, мабуть, не булаби згідна з моделем; у кожної бувби свій особливий темперамент та своє духове життя. Значить, там,

де ви супонуєте однаковість змісту, ми маємо в дійсности відмінні зміст. Ось ся саме ріжниця і вияснює нам нерівновартність одержаних картин. Ваш доказ таким чином не попадає в ціль і лиш потверджує наше становище, бо він показує, що іменно не формою, але змістом определюється вартість мистецького твору«*).

Однак, оборонці форми дальше не здають своєї позиції і в свою чергу починають енергійну контратаку на своїх противників: »Добре, — кажуть вони, — уявім собі, що ви маєте рацію, кажучи, що твори зі спільною темою можуть мати ріжний зміст. Ми готові також погодитися з вами, що коли кількох мистців малюють портрети одного й того самого чоловіка, то в результаті їх праці виходять картини з ріжним змістом. Але скажіть, будь ласка: як ви розгляділи сю ріжницю в змісті? Атже у всіх наших мистців був один і той сам модель і одно і то само завдяння; всі вони покористувались до своїх малюнків однаковим папером, однаковими олівцями або фарбами. Якимже способом ви запримітили, що сі портрети не однакові? Ви зауважили се тому, що риси, лінії, світлі й темні пятна в одного маляря уложені на полотні або папері инакше, як у инших. Колиби вони були цілком однакові, ви просто не моглиби тоді відріжнити один портрет від другого і сказалиб, що у всіх портретів один і той сам зміст. Дивлячись на портрети ви зауважили найсамперед, що вони відмінні під оглядом форми, що їх лінії та краски не цілком сходяться. Вдивляючись відтак у сі формальні ріжниці, ви приходите до гадки, що й зміст тих картин, котрі знаходяться перед вами — не однаковий. Він дійсно не однаковий, але лиш тому, що не однакова форма. Колиби форма всіх портретів була цілком тотожна, зміст також бувби в усіх один і той сам. Звідсі слідує, що вся річ іменно в формі: зміняється форма — зміняється й зміст. Перше — причина. Друге — наслідок. Зміст — не має самостійного значіння; він цілковито залежить від форми. З того слідує, що іменно ся остання і становить головну вартість мистецького твору«.

Як бачимо, спір сей у такому тоні можна продовжувати без кінця. Аргументи одної сторони такі самі переконуючі, як і аргументи другої.

Але річ у тім, що всі вони мають одну суттєву недостачу: вони оперують ріжними поняттями. То, що одні називають формою, инші зачисляють до змісту, і навпаки. Не диво отже, що при таких умовинах повстає плутанина; ті, що дискутують, перестають себе взаїмно розуміти, а сама дискусія ніколи не приходить до щасливого кінця.

Звідсі слідує, що наколи ми хочемо як слід зорієнтуватися в питанні про форму і зміст, нам треба перш за все точно определити, що таке форма, що таке сюжет або тема, що таке зміст — а відтак уже розслідити їх взаїмну звязь та відношення. (Дальше буде).

*) Б. Христіянсен: „Фільософія мистецтва“.

»...лише христіянська реліґія через те, що вона одинока є правдива та Богом обявлена, є в силі розвязати національне питання. Тому одинокий і найлучший орудник на непогамований національний фанатизм, це поворот до практичного католицизму у публичнім життю.«

о. ДР. В. ВАСИЛИК: Идея національности в світлі христіянства (Альманах укр. богословів, Львів 1923. ст. 43).

В. МИХАЙЛЕНКО

Два ясні проміні серед темної ночи

I

Вже тринадцятий рік жахливий морок окутує широкі простори б. Російської імперії. Тринадцятий рік інтернаціональна банда безсовісних злочинців, засівши в Кремлі московських царів, панує над шестою частиною світу й гнобить її ріжноплемінне й ріжновірне 160-міліонове населення, нищить його матеріяльно й морально. Одні — в ім'я абстрактного ідеалу, другі — задля своїх еґоїстичних стремлінь та інстинктів, а деякі здається, навіть служачи якомусь таємному, щільно укритому культові Сатани[1]), червоні владарі шостої частини світу привели країни Східної Европи, ще недавно багаті й цвітучі, до страшної руїни, посіяли зненависть, взаємну соціяльну й національну ворожнечу, розбили родинні огнища, всякі традиції, поширили жахливу роспусту, довели людей в часі голоду до справжнього людожерства, роспочали діявольський похід проти Церкви і проти всякої реліґії, проти всіх вір і обрядів. Замкнення й зруйнування величезного числа Церков та ін. домів молитви всіх віроісповідань, перетворення багатьох церков у кіно, клюби, салі до танців, у фактичні доми роспусти і т. д., ограбування церковних цінностей, брутальне кощунство над святими мощами та іншими найбільшими християнськими святощами, розстріли, замучування й заслання десятків тисячів священиків та інших священнослужителів, в жахливі тюрми на Соловецьких островах, на далекий Сибір, катівські муки,— всього цього замало ще антихристовій владі червоних бандитів. Вони не тільки нищать реліґію, не тільки грабують і руйнують церкви і святощі, не тільки мучать і вбивають священиків, вони стараються збудити серед широких кругів громадянства, а передовсім серед молоді люту зненависть до Церкви і Бога, публично управляють гидкі кощунственні антиреліґійні »практики«, особливо під час Різдвяних та Великодних свят, змушують до участи в них молодь, силують учителів ширити атеїзм і зненависть до Церкви, свідомо ширять роспусту й взагалі деморалізацію, особливо серед молодіжи. Словом, на широких просторах Радянщини не тільки ширять невірство й нищать реліґію, але й поширюють сатанинський культ боротьби з Церквою й Богом та стисло звязаний з ним »культ« тіла, матеріяльної насолоди й роспусти. Ся страшна сійба дасть згодом жахливі плоди. Вже нині, як свідчать ріжні численні анкети серед молодіжи, лише 10 до 25% підростаючих юнаків і дітей шкільного віку управляють реліґійні практики. А натомісць серед тої молоді й дітей з незвичайною швидкістю шириться роспуста, венеричні хороби, злочинність, зневіра, наркозоманія, самогубства... А великі банди бездомних дітей, з котрих можуть вийти величезні кадри розбійників, убийців, головорізів... Взагалі, трудно собі навіть уявити, що вийде з підростаючої нині в Радянщині молодіжи, серед котрої майже половина виростає позбавлена віри, моралі й усякої розумної, вищої мети життя. Лише Божий Промисл може врятувати з обіймів Сатани міліони сих нещасних дитячих душ. Страшна, темна ніч окутує широкі простори Радянщини... Та мимо всіх тих страхіть, віримо, що — по слову Божественного Основателя Церкви — »врата адові не одоліють Її«.

Одначе сумний морок панує не тільки на просторах Радянщини. З великим смутком мусимо сказати, що не все гаразд і в реліґійно-церковнім життю тої держави, в якій ми тепер живемо. Сталося так, що та нація, яка все вважала себе найбільше християнською, найбільш

[1]) Недавно видана французька біоґрафія творця радянського комунізму Леніна оповідає незвичайно інтересний факт, що Ленін ще в юнацькому віці мав візію Сатани й віддався йому на службу.

католицькою, та нація, котра устами своїх найліпших синів проголошувала себе носителькою найвищої християнської місії, по відзисканню своєї незалежности повела супроти своїх словянських братів, незєдинених християн східного обряду, таку політику, яку трудно назвати християнською. (Маємо тут на увазі, розуміється, не цілу націю, а лише певну її частину; на жаль, се переважно саме та частина, яка звичайно найбільше підносить свій католицький характер, а навіть претендує часто на ролю єдино католицького уґрупування в державі. Політика інших кругів, прим. тих, що мають своїм орґаном »Курєр Вілєньскі«, в стосунку до незєдинених, значно тверезіша від політики кругів нібито суто-католицьких). Найсумнішим, найтраґічнішим моментом сієї політики є безперечно справа так званої »ревіндикації« православних церков і монастирів. Як слушно писав нещодавно о. Проф. Олександер Стефанович, »автори цього почину і їх земляки не здають собі справи з того, якого страшного упира викликують вони тим своїм вчинком, спричинюючи завзяту ворожнечу не лиш між українським і польським, але й між всіми східно-европейськими народами, витворюючи крім того, глибоку пропасть між Церквою Католицькою і Східною«.... (»Діло«, 1930, ч. 52). Ми не сумніваємося, що серед сторонників т. зв. »ревіндикації« православних церков є люде, котрі гадають, що та »ревіндикація« се діло добре, справедливе, корисне для їх батьківщини, для латинського клиру й навіть для Католицької Церкви. Атже за ревіндикацією церков висловився, на наше велике здивування, навіть такий здавалося, щирий симпатик, Сходу й зокрема Росії, як Митрополит Ропп, котрого, розуміється, не можна підозрівати в якихнебудь низьких намірах. Думка про »ревіндикацію« серед певної частини польського клиру очевидно зродилася під впливом старих національно-революційних польських традицій і леґенд, під впливом невіджитого ще почуття національної кривди, заподіяної колись російським урядом, і національної пімсти, нарешті під впливом уяви про польський нарід, як про »носителя вищої культури« на Сході, нібито погруженім у поганстві й дикунстві. Зовсім недавно читали ми статті визначного й талановитого польського католицького (!?) публіциста Л. Радзєйовського в католицькім (!) орґані »Польска«, що від 1830-их рр. на землях, прилучених від Польщі до Росії, тобто на Волині, Поділлі, Київщині, Білорусі і т. д., »запанували темне московське варварство і фактичний поворіт до поганства«. (»Польска, 1929, № 189). Під впливом всіх отаких настроїв і раціювань, рівно далеких і від дійсности, і від християнської етики, і від намірів Св. Отця Пія XI, котрий нераз підносив свою щиру любов до Сходу зєдиненого й незєдиненого, носителі »вищої культури« й »вищої християнської місії« задумали відібрати в українських і білоруських православних »дикунів«— »поган« Почаївську Лавру та ряд інших монастирів і майже половину православних церков у теперішній польській державі (Цікаво однак, що ніхто з »ревіндикуючих« православні церкви, не подумав про ревіндикацію бувших безперечно католицьких латинських костелів, а нині протестантських кірх у Ґданську, Познанщині, Поморщині і т. д., очевидно тому, що їми володіють »культурні« протестанти, в обороні яких могли-б виступити й Анґлія, й Америка, й Німеччина, і цілий ряд інших держав). Менше всього, розуміється, думали ті люде, що підняли питання про »ревіндикацію« церков про величну справу Церковного Зєдинення, котре — по словах о. проф. Швайґля Т. І. — є найгарячішим прагненням Св. Отця. Вони забули знаменні слова Св. Отця: »Не даваймо латинникам приводу до припущення, що можна християн Сходу позбавити їх літурґії, привілеїв і прав«. Вони не схотіли наслідувати прикладу Папи, котрий »любить Схід з його ріжноманітністю рас і обрядів, Схід зєдинений і.... Схід незєдинений«, котрий всіма силами й способами старається познайомити західних католиків з християнським Сходом та прищепити їм пошану й любов до Сходу, котрий ще в 1918 р. просив Папу Венедикта XV про дозвіл ви-

їхати до Радянської Росії, аби там працювати для незєдинених братів, а, якби була потреба, постраждати й умерти за них...[2]) Яка велика ріжниця між щиро-любовним відношенням Св. Отця до незєдиненого Сходу і погордливим зневажанням православних Українців і Білорусів, як »дикунів« і »поган«, у котрих »можна« відбирати їх найдорожчі святощі.

Що дивного, що в результаті такої погорди до православного українського й білоруського населення т. зв. »кресів«, в результаті заходів до »ревіндикації«, поширилося серед православних упередження до всього католицького і, що ще сумніше, часто навіть зненависть до католиків, як до »найбільших ворогів«. Недавні гарячі сторонники зближення Православія з Католицтвом, серед православних під впливом »ревіндикаційних« позвів і взагалі під впливом відношення до православних, як до »поган« і »варварів«, з гірким болем і жахом — або зрікалися своїх симпатій до Католицтва, своїх дорогих, інтимних мрій про Зєдинення Католицької й Православної Церков, або — попадали в роспуку.

Ті-ж православні діячі, які мимо всього залишилися прихильниками Зєдинення Православія з Католицизмом, видавалися в очах усіх інших православних зрадниками, авантуристами або чимсь у тім роді. Так прим., коли варшавський професор Правосл. Богослов. Відділу Мих. Зизикін відважився взяти участь в уніоністичнім зїзді в Празі в серпні 1929 р., він викликав тим проти себе загальне обурення правосл. громадянства. Поважна російська ґазета »За свободу« вмістила цілий ряд гострих статтей і заміток проти Зизикіна за участь у »католицькім зїзді«, а православний Синод висловив йому прилюдну догану, офіційно оголосив її в російській і польській пресі, зажадав формального каяття ітд. А в тім самім часі православні єпископи, священики й богослови, навіть Глава Правосл. Церкви в Польщі ЙБ. Митр. Діонисій, приймали найживішу участь у протестантських зїздах, де сходилися, спільно молилися й порозумівалися не тільки з лютеранами й кальвіністами, але й з баптистами, квакерами та ін. сектантами, а навіть з ліберальними протестантами (що символічно інтерпретують Воскресення Христа і т. ін.). Кажемо се не для догани чи критики православних владик і богословів; бо розуміємо їх психольоґію. »Сумно це, дуже сумно, — казав мені один визначний і поважаний і особисто мною й взагалі громадянством правосл. священик старшого віку, — що ми сходимося й порозумівємося навіть з квакерами й баптистами, а з тими, хто нам найближчі, хто має законну єрархію і Св. Тайни, від кого нас відріжняє так небагато, сходитися ми не можемо. Що сумніше, вони ставляться до нас гірше, ніж до протестантів, магометан і жидів«...

Дуже цікава для характеристики сучасних настроїв найліпшої частини православних стаття о. протопресвітера Терентія Теодоровича »По больному вопросу« (»За свободу«, 1929, чч. 294-296) і його-ж додаток до сієї статті »К отвѣту архіеп. Роппа«..., (ів. ч. 320); о. Теодорович—найбільш заслужений і найвизначніший православний священик у Польщі, має велику популярність і вплив серед правосл. громадянства, щиро відданий інтересам Церкви, не раз виступав сміливо й рішучо в обороні своїх церковних ідей, не оглядаючись на особисті інтереси, не раз наражаючи себе на великі неприємності; давніше був великим прихильником зближення Православної й Католицької Церкви й виступав у 1924 р. в Варшаві з дуже цікавим і цінним відчитом: »Про змагання всіх християн до взаємного зближення«. Свою статтю »По больному вопросу« він починає згадкою про своє щире й прихильне відношення до Католицизму, про свою працю в напрямі взаємного церковного зближення ітд.; але додає, що тепер уже (після »ревін-

[2]) Див.: O Schweigl S. J. *Papst Piust XI und die Kirchen des Orients.* („Katholische Missionen", 1929, c. 209-213).

дикаційних« позвів та низки інших того-ж роду подій) він не міг-би виступити з таким відчитом, як у 1924 р., бо »все змінилося«. Стаття напоєна гірким і щирим смутком і болем християнина й священика, котрий розуміє вагу й конечність церковного Зєдинення, а разом з тим бачить, що останні нитки, якими можна булоб повязати незєдинений Схід і католицький Захід, рвуться на наших очах, рвуться навіть деякими гарними й поважними людьми (в роді Впр. Митроп. Е. Роппа). Даючи відповідь Впр. Митроп. Роппові, о. Теодорович наводить деякі »відгуки« на статтю »По больному вопросу«, висловлені в дуже численних листах, одержаних з Волині, Полісся, Білоруси, Румунії, Італії, Франції ітд., словом майже звідусіль, де розсіялася російська й українська еміґрація. Сі відгуки православних на статтю о. Теодоровича, а рівночасно на справу »ревіндикації«, одержані з ріжних кінців, дуже сумні для справи Зєдинення... »Одна думка мені не сподобалася в Вашій статті,—пише нпр. один з правосл. волиняків до о. Т., — думка про можливість »іти« шляхом Зєдинення Церков. Се немислиме, небажане«... »В сій справі моя думка така, — пише волинець, — що не може бути ніякого зєдинення Православія з Католицтвом«... »Єдність неможлива й говорити про це не слід«, і т. д. і т. і. з ріжних міст, з ріжних країв. Та й якого іншого відношення до справи церковного Зєдинення можна булоб сподіватися від загалу православних, коли двом міліонам православних загрожують позви позбавленням церков, коли польські римо-католицькі часописи Православіє вважають за поганство?!

Впрочім, мусимо сказати, що — на наш погляд — такий тяжкий ефект викликали може навіть не самі позви і тп. випадки, скільки загальне мовчання і н ш и х католиків. Коли деякі польські римо-католики, під непережитими впливами старих національно-революційних леґенд, під вплив незабутих іще національних кривд та бажання пімсти за них і т. п. настроїв, виступили зі своїми позвами, чимало православних думало й сподівалося, що інші католики-поляки й не-поляки, вільні від чару національно-польських почувань, зясують і направлять нещасливо розпочату справу. Але було загальне мовчання. Жадного заперечення, жадного іншого голосу. (Маємо на увазі мовчання к а т о л и ц ь к о ї преси й взагалі католицьких, не-ліберальних кругів; бо з більш-менш ліберально настроєних кругів навіть польських інші голоси чулися; див. прим. „Kurjer Wileński“, „Przyjaciel Ludu“ і т. д.)

Навіть ті, хто так багато говорив і писав про свою любов до православного Сходу, до Росії ітд., як прим. ОО. Унієністи з Аме, видавці „Irénikon'y“, або ОО. Домінікане, ОО. Ісусовці, ОО. Венедиктинці східного обряду жадним словом не озвалися з приводу »ревіндикації« й своїм мовчанням дали підставу деяким православним, щирим прихильникам Зєдинення, нарікати, що для всіх ОО. Домініканів, Ісусовців та Венедиктинів східного обряду всі їх слова про любов до Сходу були лише »балачками«, східний обряд — »маскарадою«, а вся їх праця не то »політикою« не то »забавою шукаючої нових розривок західної людини«... Гіркі нарікання й розуміється несправедливі, але... слід подумати про жахливо-сумний душевний стан тих людей, котрих допроваджували аж до такого песимізму справа »ревіндикації« й загальне мовчання в с і х інших католиків.

Озвався вправді католицький священик Росіянин о. Діодор Колпінский. В своїм »отвертім листі« до редактора ґаз. »За свободу« Д. В. Філософова він остро виступив проти »а н т и к а т о л и ц ь к о г о користуванням Католицтвом в цілях польонізації«...: »Найгіршеж у всім цім — поглиблення роздору між Церквами, часто довершуване — т в е р д ж у с е — свідомо: прецінь аж надто часто повторюють у Польщі, що саме на »кресах« треба встигнути збудувати в а л (antemurale christianitatis — przedmurze chrześcijaństwa і т. і.) між »варварською« Росією й Заходом, поки Росія ще не воскресла з гробу. І при сьому... — висловлюється злорадне побажання, щоби

большевизм ще продовжувався в Росії«... (»За свободу«, 1929, ч. 281). Ще перед тим на сторінках російського католицького журналу »Китеж«, редаґованого о. Колпінским спільно з о. пралатом Около-Кулаком, о. К-ий підносив, що »всякий справжний католик, який отже не буде змішувати кровно дорогого йому розуміння церковности... з місцевими інтересами, переживає згадані події, яко великий гріх і велике горе«. Другий раз на сторінках »Китежа« (1929, ч. 1-3) о. К-ий писав, як йому »неймовірно боляче бачити, як невідповідальними в католицькім, в християнськім розумінні політикуючими елементами утворюється... мур між Католицькою Церквою і руським («русским«) Православієм. Невже й так не досить перешкод до Зєдинення«...

Але голос о. Колпінского, мимо його сильних виразів, великого запалу й глибокої щирости, пролунав якось надто слабо. Виступ його, яко росіянина, що народився й виховався в Православію й щойно пізніше прилучився до Католицької Церкви, старалися інтерпретувати, як виступ російського »шовініста«, для якого Росія нібито дорожча від Католицької Церкви, й на доказ того наводили деякі не зовсім щасливі речення Колпінского.

»За межами Польщі, — писав о. К-ий у листі до Д. В. Філософа, — ще не знають усього, а то вжахнувсяб католицький світ, бо не Католицтво те, що там так часто перед православними демонструють«... (»За свободу«, 1929, ч. 281). Здається, що о. К-ий старався освідомити Захід і висвітлити справу в західних католицьких журналах, але... але... безуспішно. Західні католицькі часописи мовчали й мовчать... Навіть русофільський „Irénikon“ уперто замовчує справу »ревіндикації« і т. інше. Серед сеї загальної мовчанки голос о. К-го. здавалося лишився »гласом вопіющаго в пустині«... Складалося у багатьох враження, що ввесь католицький світ одобрює відбирання православних церков у Польській державі. Не тільки православні, не тільки Українці, Білоруси, Росіяне, але й ліберально настроєні Поляки виступали з гіркими наріканнями й закидами за »ревіндикацію«... проти всієї Католицької Церкви й проти Апостольського Престолу, а польський львівський „Przyjaciel Ludu“ гостро осуджуючи з погляду польських державних інтересів заходи коло »ревіндикації« церков, навіть зацитував слова Юлія Словацького: »Польще! Твоя загибіль — в Римі!«

Творилася невимовно тяжка атмосфера. Не знаємо свідомо чи несвідомо, але безперечно завдано справі Зєдинення один з найтяжчих ударів, які тільки знає історія Церкви. Потрібні будуть мабуть десятки літ, а може й століття, аби рана, спричинена »ревіндикаційними« позвами цілковито загоїлася. Хіба що Божа Ласка чудодійно сцілить сю рану. Тільки на Неї вповаємо.

Бо навкруги морок: там, по той бік Збруча, страшне, сатанинське переслідування віри, Церкви, духовенства, віруючих, страшна деморалізація молоді і т. ін.; тут, по сей бік, нерозуміння одного з найважніших завдань християнського світу, нерозуміння конечної потреби церковного Зєдинення, зокрема й для того, щоби протиставити могутну християнську силу антихристовій пропаґанді, кермованій по всьому світі з московського, червоного гнізда, Кремля; нерозуміння того, що відбирання церков нищить всяку віру й промощує шлях у душі позбавлених церкви людей тій-же страшній, руїнницькій антихристовій пропаґанді. Так темна жахлива ніч спустилася і там і тут...

II.

Серед сеї темряви, серед пітьми зненависти й пімсти, серед моря розбурханих соціяльних, національних і особистих пристрастей світлим сяйвом пролинули два ясні проміні.

З височини Апостольського Престолу почувся голос, перенятий щирою любовю до народів Сходу, страждаючих під владою червоних служителів сатани. »До глибини зворушують Нас муки та жахливі й кощунственні злочини, що повторюються і зростають кожного дня про-

ти Бога і проти всіх дорогих Нашому серцеві душ несчислимого населення Росії«... Сими словами почав Св. Отець свій славний, історичної ваги Лист від 2. лютого с. р. до Емін. Кардинала В. Помпілі в справі реліґійних переслідувань у Росії. Лист сей знають усі. Тому не потрібуємо його повторяти або цитувати. Вражіння і вплив сього Листу були величезні. Завізвані сим Листом християне ріжних обрядів і віроісповідань, ріжних національностей і рас злучилися в спільній молитві за страждаючі в Радянщині народи. Особливо велике вражіння зробив сей Лист Св. Отця на багатьох православних.

»Велика, величезна радість!« — писав під вражінням сього листа визначний російський публіцист, співредактор ґазети »За свободу« А. М. Хирьяков, котрий багато займався реліґійно-етичними питаннями, був приятелем Л. Толстого й Лескова й нині належить до найкращої еліти серед російської еміґрації: — »Я охрещений і вихований у Православній вірі й з дитячих літ призвичаївся чути, що Православна віра має лютого й непримиримого ворога і що ворог сей — Католицтво. Між Католицтвом і Православієм іде довголітня боротьба, в якій обидві сторони не зупинялися перед найжорстокішими засобами, щоб одержати побіду... Та тепер усе те починає видаватися дрібним у порівнанню з сучасністю, яку переживає наша батьківщина... Большевики... намагаються в народній душі стерти всі сліди реліґійного почуття. Вперто, систематично, озвіріло гасять духа. Найдорожче народне добро — дитячі душі зогиджують, отроюють і толочать большевицькими чобітьми. І в сей тяжкий час, коли знеможена батьківщина зо всіх боків бачить лише байдужість, погорду й навіть глум, в цей саме час... залунав зрозумілий, виразний голос братньої любови й щирого християнського милосердя. Сей голос залунав з височини Папського Престолу... Чи-ж се не радість? Хіба-ж се не величезна, світла радість? Замісць відчуження й неприязни, зустріти співчуття й любов... Після одвічного роздору — перші блиски єдности! Та ще в такий час тяжкого лихоліття освітили нас ці блиски. Тоді, коли байдужі кажуть, що нехай процвітає людожерство, аби лише розвивалася торговля, коли ті, що нібито співчувають, говорять про необхідність вивчити спершу факти людожерства,..... саме в той час Глава Католицької Церкви ясно й рішуче стає по стороні пригнобленого... російського народу. Хіба се не радість? — Недовірливі й ті, що звикли шукати в найвеличніших змаганнях матеріяльних, користолюбних мотивів, готові сказати, що й Лист Папи Пія XI викликаний... політичними міркуваннями... Та думаю я, що прецінь так само можна підозрівати й мотиви евангельського милосердного самарянина... Коли бачу чудово гарні, ніжно рожеві й ярко порпурові та золотисті хмаринки, освічені сонцем, не можу не подивляти прекрасних відблисків Божого сонця. І, коли мені кажуть, що се зрадливе видовище, що сі прегарні хмаринки тільки холодна, сіра мряка, я з сильним переконанням стверджую: ні, ця краса не привид і не примара, в цій красі дійсна правда, що лишиться в моїм серці, що-б мені не казали про мряку. І в листі Глави Католицької Церкви я бачу сю Божу правду й красу і не можу не вітати її й не поклонитися їй« (»За свободу«, 1930, ч. 50).

Сей голос не був одиноким. Ще цікавіший і характеристичніший відгомін К. Николаєва, б. київського адвоката, нині юрисконсульта Правосл. Синоду в Варшаві на сторінках »Воскреснаго Чтенія«, орґану варшавської Православної Митрополії, що виходить під безпосереднім проводом Й. Блаж. Митрополита Діонисія:

»Папа Пій XI, — пише п. Николаєв (»Воскр. Чт.«, 1930, ч. 11), — з усією силою свого авторитету... засудив богоборчу владу большевиків. Він признав, що сей уряд спричинив у Росії величезну шкоду Христовій Церкві й молитвами всього світу цю шкоду треба направити. Але-ж Росія це переважно православний нарід,... і шкоду в Росії нанесено головним чином Православній

Церкві. Глава Католицької Церкви урочисто, перед лицем всього світу признає, що Православна Церква се той твір Божого Духа, нанесення шкоди котрому вимагає вжиття заходів морального реаґування. Важко вичислити наслідки сього ствердження, особливо перед наступом державного атеїзму Росії, котрий робитиме, звичайно, й далі спроби нападів на релігію. В сей історичний момент розділ Церков цілковито втрачує своє внутрішне й зовнішне значіння перед лицем сього жахливого ворога, особливо, коли прийняти під увагу, що атеїзм большевицької влади має в своїм роспорядженні всі засоби примусу сучасної держави, а Церква Христова роспоряджає лише способами релігійного й морального впливу. Рим не тільки зрозумів цей стан, але й виявив його. Спільна боротьба з богоборческим насиллям большевиків — ось завдання Христової Церкви в наш час, виключаючий можливість усякої боротьби окремих Церков між собою; і той, хто буде продовжувати або зміцнювати боротьбу окремих Церков між собою, той вестиме боротьбу не проти тієї чи іншої Церкви, а — разом з богоборцями — проти Христа«....

Обидва цитовані російські орґани »За свободу« й »Воскресное Чтеніе« не тільки не були досі фільокатолицькими чи прихильними до Католицтва, а навпаки, з певним упередженням ставилися до всього католицького, особливо останніми часами в звязку з позвами про церкви та ін. подібними випадками. Але, перенятий щирим співчуттям і любовю до страждаючого Сходу, Лист Св. Отця, зворушив до глибин душі багатьох православних, навіть упереджених і неприхильних до Апостольського Престолу; і навіть на сторінках тих часописів, які ще недавно кидали громи на проф. М. Зизикіна за його фільокатолицтво, тепер появилися статті, переняті щирим признанням, захопленням і пошаною до Апостольського Престолу.

На жаль, одначе, не всі, далеко не всі зрозуміли як слід Лист Св. Отця, не всі перенялися тими щирими й високими християнськими поглядами й почуваннями, якими руководиться Св. Отець Пій XI у своїм листі й у всій своїй діяльності. Навіть серед католиків, що стоять (а принаймні досі стояли) цілком на боці від »ревіндикаційних« справ, знайшлися такі католики (?), що інтерпретуючи Лист Св. Отця у справі релігійних переслідувань у Росії і нібито виконуючи заклик Св. Отця до співчуття й молитви »за всіх дорогих Нашому серцеві душ несчислимого населення Росії«, — не вдержалися, щоби не копнути (навіть і при цій нагоді!) »казьонне« Православіє, »схизматиків«, »правлячі сфери давньої Росії«, »московську некультурність« і т. д. Сі злобні вислови поставили вони поруч з величними словами любови, сказаними Св. Отцем, в додаток і »поясненння« до Листу Св. Отця!

Коли так »розуміють« і пояснюють певні католики, що дивного, коли не всі православні з довірям поставилися до щирих слів Св. Отця; тим більше, що до недовіря й неприязни супроти католиків схиляли православних і заходи до відібрання православних церков та монастирів і майже повна мовчанка в тій справі всіх інших католиків, навіть і тих, що досі були нібито щиро прихильні до незєдиненого Сходу.

Але тут, серед загального мовчання, серед темної мряки взаємного недовіря, упередження, зненависти, пімсти, злоби, почувся могутний і сміливий голос правдивого християнського Архипастиря, »Мужа, котрий своїм ясним розумом і дійсно християнською совістю зрозумів і відчув всю неправду поволоки, якою прикрилися ті, що простягли по православні святині свої облудні руки, і відчув усе нехристіянське єство (їх) вчинку«...., як висловився православний письменник і місіонар Й. Перетрухин, пишучи про славно звісне інтервю Ексцеленції Митрополита Андрея в справі »ревіндикації церков«...

Інтервю Ексц. Митрополита Андрея се правдива перемога високої християнської любови над невіджитими споминами про взаємні кривди, над упередженням і зненавистю, злобою і пімстою; перемога католицької ідеї,

ідеї одности над роздором, »розділенням« і ворожнечею; цілющий лік на рани, нанесені 300—200 літ тому й наново розятрені необережними руками людей, для яких Католицтво, Церква, віра не є найвищою вартістю й метою, які готові Католицтво вживати яко знаряддя до інших цілей.

Голос Ексц. Митрополита Андрея се подія великої історичної ваги. Се-ж ледве чи не уперше не на словах, а на ділі, цілком конкретно й виразно, з великою ясністю й силою, в найтяжших часах реліґійно-церковного життя православних виступив, яко правдивий носитель християнської любови, згоди, всепрощення, один з найвизначніших Владик Католицької Церкви. В історії взаємовідносин Католицької Церкви й незєдиненого Сходу слова Ексцелєнції Митрополита Андрея в справі ревіндикації мусять бути записані золотими літерами.

Враження і вплив сих слів Ексц. Митрополита на православних величезні. Ось слова православного, давнього й щирого прихильника Зєдинення про враження, яке зробило на нього інтервю Ексц. Митрополита: »Коли я побачив у ґазеті інтервю Митрополита в справі »ревіндикації«, серце моє сильно забилося, я ввесь схвилювався... Що каже наш Митрополит? Адже так недавно я читав слова старенького Митрополита Роппа, котрого я особисто любив і поважав, слова далекі від того, чого я сподівався... Невже і тут мене спіткає розчарування? невже й Митрополит Шептицький не підніметься вище над звичайний рівень?... Руки мої дріжали... Нарешті, я прочитав... Серце моє наповнилося великою, світлою радістю. Ні, тут я не завівся. Наш Митрополит є дійсно таким, яким я Його завжди собі уявляв. Слава Богу! Лід зломаний. Через непереходиму безодню кинуто міст зєднання! Греко-католицький Митрополит наочно довів, що не Католицька Церква відповідає за »ревіндикацію«, а окремі люде, що зле розуміють Католицтво. Шлях до Єдности істнує. Слава Богу, слава Богу!«

Не менше сильне враження зробило інтервю Ексц. Митрополита Андрея й на православних, неприхильних та упереджених до Католицтва »Унії«. Орґан галицьких москвофілів »Русскій Голос«, що виходить під проводом православного, бувшого католика, й досить часто містить негарні випади проти греко-католицьких Владик, в ч. 10 за сей рік приніс нотатку »В защиту христіянства«, де заявляє: »всі православні, зєдинені з Римом Унією і незєдинені, приймуть їх (слова Митр. Андрея) до відома з почуттям найглибшого морального задоволення. Не зважаючи на багато розходжень з Митрополитом Андреєм, і ми, Його політичні противники, з приємністю зазначаємо, що Він теперішньою заявою приніс дійсно велику послугу Христіянству«.

Орґан варшавської Православної Митрополії »Воскресное Чтеніе«, дуже далекий донині від симпатій до Католицизму, поставився так само з великим признанням, увагою та вдячністю до інтервю Ексц. Митр. Андрея й в кількох числах вертав до того інтервю. В ч. 7, »Воскр. Чтенія« (від 16. II. 1930) »Из печати« знаходимо статтю, підписану »Vox« (є відомості, не зовсім правда певні, що це псевдонім дуже високої особи в Православній Церкві), де підноситься »велику важність і значіння заяв, зроблених (в інтервю) Главою Галицької Уніятської Церкви«. Навівши повний текст інтервю Ексц. Митр. Андрея, Vox додає: »Навіть людині, зовсім не випробованій у хитрощах дипльоматичної діялектики, думаємо, цілком ясно, які значні речі сказав Уніятський Митрополит«... І в своїх дальших статтях (у чч. 9 і 11 »Воскр. Чтенія«) Vox з особливою увагою ставиться до інтервю Ексц. Митр. Андрея та численних і ріжноманітних відгуків на неї в пресі ріжних напрямків. Нарешті, в ч. 11 »Воскр. Чтенія« знаходимо довшу статтю К. Николаєва »Когда же?«, де докладно розглядається інтервю Ексц. Митр. Андрея. В сій статті К. Н. підносить передовсім велику вагу й »совершенно исключительное значеніе« голосу Ексц. Митрополита Андрея Шептицького в справі »ревіндикації«, вказує

на цілковиту згідність становища Митр. Андрея з теперішньою, як він каже, »новою лінією політики Риму« (що знайшла вираз між ін. і в Листі Папи з приводу реліґійних переслідувань у Росії), з »римською поміркованістю«. Відповідь Ексц. Митрополита інтервюерові К. Н. називає »золотими словами«, підносить її ясність і виразність і заразом її »изысканность и кардинальскую изящность«. В сій відповіді Митрополита Андрея відчувається, по словам К. Н., »досвідчений політик, Князь Церкви в західньому розумінні цього слова, котрий минуле через сучасність лучить з будуччиною«. К. Н. звертає увагу також на слушність і справедливість правних поглядів Митроп. Андрея. »...Уніятський Митрополит, — пише у своїй статті К. Н., — вказує вихід і (польському) Католицькому Епископатові. Справді, видовище »римської поміркованости« й польської активности в сім питанні се видовище внутрішнього розколу в самій Католицькій Церкві в такім важнім нині питанні, як відношення до Православія, на оборону котрого, як на оборону всіх Церков і всіх ісповідань, на оборону свободи сумління... піднявся ввесь культурний світ«... Завдяки уважному відношенню п. Николаєва до голосу Ексц. Митрополита Андрея, він не зробив тої помилки, яку робило й робить не тільки багато православних, але й багато інших, навіть більш-менш ліберально настроєних поляків, які вважаються католиками й які відповідальність за теперішнє відношення до православних польського духовенства складають на всю Католицьку Церкву. Навпаки, під впливом інтервю Ексц. Митрополита Андрея, цінячи Його голос, яко голос одного з найвизначніших католицьких Владик, маючих найбільший моральний авторитет, Николаєв розріжняє акцію тих, що заходжуються коло відбирання православних церков, від діяльности всієї Католицької Церкви й не кидає на її адресу несправедливих обвинувачень. Значіння сього тим більше, що стаття К. Н. появилася в орґані Православної Митрополії, безпосередно кермованім Главою Православної Церкви в Польщі.

Другий, український орґан Православної Митрополії »Духовний Сіяч«, що знаходиться не під безпосередним, а лише під загальним засадничим її проводом і звичайно до Католицтва ставиться дуже ворожо, а рівночасно виявляє сильний ухил в бік протестантизму, — до інтервю Ексц. Митрополита Андрея поставився одначе з неменшим признанням, як »Воскресное Чтеніе« і »Русскій Голос«. В ч. 4 »Духовного Сіяча« (від 15. II. 1930) появилася ціла спеціяльна стаття волинського епархіяльного православного місіонаря Йосифа Перетрухина (росіянина з походження) п. н.: »Голос на часі«, присвячена інтервю »Високопреосвященого Митрополита Уніятського Андрея Шептицького, високоосвіченого ієрарха,... мужа... з ясним розумом і дійсно християнською совістю«, котрий »отверто й просто сказав перед цілим світом, що вигадка з відібранням православних церков не є християнським ділом і вже тому не може знайти для себе жадного оправдання«. Розглянувши зміст інтервю Ексц. Митроп. Андрея й додавши від себе »кілька думок про недоцільність римо-католицьких позвів« — з погляду державного, правного й морального, п. Перетрухин так кінчить свою статтю: (як що позви будуть задоволені судом) і позбавиться народ святинь, в його душі, натурально, посіється насіння большевизму, сектарства. Натомісць, підупаде моральність, і зродиться заненависть до тих, хто його скривдив. Чи того добивається римо-католицький клир? Тому рахуємо: голос Митрополита Андрея Шептицького почувся на часі, а його мудрі слова дуже й дуже до речи для вивчення на »память« прихильникам »ревіндикації«...

Не потрібуємо наводити всіх голосів православних, зворушених високим, правдиво християнським відношенням Ексц. Митрополита Андрея. Як бачимо, інтервю Впреосв. Владики Митрополита зворушило і вплинуло не тільки на прихильників церковного Зєдинення, але й на людей упереджених, воро-

жих до Католицтва. Бачимо, що декого з них інтервю Владики Митрополита й майже рівночасно виданий лист Св. Отця навіть примусили змінити своє відношення до Католицької Церкви, збудили в них лагідність, узнання, пошану, вдячність і думки про потребу церковного зближення й справжньої всехристіянської єдности. Думаємо, що нині в атмосфері взаємної загальної національної, соціяльної й особистої зненависти й ворожнечі, підогрітих ще позвами про »ревіндикацію« церков, такі наслідки Листу Св. Отця й інтервю Ексц. Митрополита Андрея треба признати розмірно великими, навіть несподівано великими. На закінчення й доповнення характеристики вражіння й впливу інтервю Впреосв. Владики Митрополита на православних слід згадати ще офіційно, з соймової трибуни висловлену подяку Впреосв. Митрополитові послом Хруцьким в імені всього православного населення, мешкаючого в Польській державі: »з глибоким задоволенням ми, православні, вітаємо заяву Глави Греко-Католицької Церкви Митрополита Шептицького, котрий, керуючись християнською любовю й історичною справедливістю, виступив в обороні віри наших батьків і, памятаючи давніші страждання, хотівби збавити його від нового насильства, побоюючись, щоби воно разом зі своїми церквами не втратило самої віри Христової. (З промови в соймі 7. II. 1930 р. під час дебатів над буджетом міністерства ісповідань і освіти).

Голос Ексц. Митрополита зустрів належний відгомін і співчуття й серед широких кругів греко-католицького духовенства, найліпшим висловом чого були статті: »Греко-католицького священика« — »Процес за православні церкви« (»Діло«, 1930, ч. 38 і 39; з приводу сеї статті — вдячний відгук у »Воскресном Чтеніи«, 1930, ч. 11 у статті Vox'a) і одного з сеніорів греко-католицького духовенства та найбільше заслужених священиків о. Проф. Олександра Стефановича — »До ревіндикації українських православних церков« (Ibid., ч. 52 і 53).

Нарешті, що теж вельми характеристично й важно, інтервю Ексц. Митрополита змусило відгукнутися мало не всю польську пресу, й чимало навіть польських ґазет мусіло признати рацію думкам Впреосв. Владики Митрополита. На жаль, як раз серед католицьких польських ґазет щиро християнський, правдиво католицький голос Митрополита, вільний від національних забобонів і пережитків сумного минулого, перенятий виключно думкою про добро Католицької Церкви та конечну потребу церковного Зєдинення, — найменше знайшов належного зрозуміння. Про те й серед польських католицьких кругів голос Ексц. Митрополита Андрея знайшов певне співчуття, і деякі польські католики навіть висловлювали Ексц. Митрополитові подяки за думки, висловлені в інтервю.

В кожнім разі, вже й тепер можемо сказати, що могутний голос Ексцеленції Митрополита Андрея знайшов повсюди сильний відгук і справді стався світлим промінем серед страшної сучасної темряви, сподіваємося, промінем-віступом близької перемоги світла над пітьмою.

»...між нами, уніятами, не сміє бути нікого, кому унія і її справа булаб байдужа. Тут немає партій ані орієнтацій; тому що унія це єдиний наш лучник і єдина оборонна вежа, за якою живе наша національність«.

о. Й. СКРУТЕНЬ, Ч. С. В. В. — Апостол Унії (Альманах українських богословів« — Львів 1923. ст. 18.)

ДЖ. К. ЧЕСТЕРТЕН

Про важність ортодоксії [1)]

Ніщо не означує так дивовижно того величезного й мимо цього притаєного недомагання модерної суспільности, як зачасто вживане нині слово »ортодоксія«. Колись був єретик гордий тим, що він не є жаден єретик. Держави цього світа, поліція, суди — це були —єретики. Він був »правовірний«. Він не гордився тим, що супротивлявся їм; бо то вони були ворохобниками. Військо зі своєю лютою забезпекою, королі зі своїми строгими обличами, величаві державні процеси, холодні закони, вони всі, як вівці, пішли блудом. А громадянин був гордий у свідомості своєї ортодоксії, гордий у свідомости правочину. Тільки він — серед пралісу перо—росло це людину — був церквою, був осередком вселенної і довкруги нього крутилися звізди. Найбільше рафіновані муки пекла й ката не булиб могли спонукати його, признатися, що він єретик. Але кілька модерних фраз учинило, що він нині тим самим титулом пишається. Зарозуміло підсмішкуючись каже такий: »Я таки добрий єретик« і ще при цьому оглядається, чи хто не плесне в долоні. Слово »єресь« сьогодня вже не покриває поняття »помилки« а навпаки поняття розуму й дотепности, а слово »ортодоксія« сьогодня покривається не тільки з поняттям права, скільки просто безправства. Це все є доказом лиш одного: що люди у відношенню до фільософії щораз то байдужіють. Певно неодного требаби вважати радше дурноватим, аніж єретиком, але і богеміст з червоною хусткою і анархіст, що підкладає бомби, хочуть уходити за ортодоксів.

В загальному виглядає це дуже немудро, коли один фільософ підпалює другому стріху тільки тому, що оба розходяться в своїх світоглядах. Траплялося це часто в другій половині середньовічча й зовсім не довело до цілі. Але безконечно дурніше, аніж підпалити свого ближнього задля фільософії, буде поставити твердження, що це байдуже і все одно, до якої хто признається фільософії: а це загально трапляється в 20 віці, при кінці великої доби переворотів. Всюди закидається загальнопризнані теорії: як правди про людські права, так і про гріховний упадок. Атеїзм нині вже наш надто теольоґічний, ба навіть у революції забогато нам системи, навіть у свободі забогато мусу. Не хочемо узагальнень. Цей погляд влучно заступає Бернар Шов, коли каже: »Золоте правило полягалоби в тому, щоби не було жадного золотого правила«. Щораз більше обговорюється й дискутується другорядні справи в мистецтві, політиці й літературі. Що хтось думає про трамваї або про Ботічеллі, це займає людий, — але не це, що хтось узагалі думає. Він повинен відбути подорож довкола світа й прослідити тисячі дрібниць, лише ту одну дивну річ — всесвіт — ні; як робить це, то є віруючий і — пропав. Всяке є важне, тільки »Все« ні. Як легкодушно трактується фільософію, годі й говорити, як байдуже ставимося до того, чи хтось песиміст, оптиміст, геґеліянець, картезіянець, матеріяліст чи ідеаліст! Дамо перший-ліпший примір: Як часто прокаже хтось при чаю слова: »не варта жити«: то це людий так мало зворушує, начеби говорив, що паде дощ. А якби ці слова взяти поважно, то світ ставби горі дном: убийники діставалиби премії, вогнева сторожа булаб осуджена за державну зраду, отруї сталиби ліками, лікарів кликалиби до здорових, а ратункові товариства мусілосяб викорінити, як банду розбишак. І таки не зважається на те, як впливає такий песиміст на суспільність, чи причиняється до її зміцнення чи до руїни: бо всі пересвідчені, що теорії не мають значіння.

Наші апостоли свободи певно цього

[1)] З книжки Дж. К. Честертона »Єретики«, Критика часу, І уступ.

так не розуміли. Коли вони розкнеблювали єресь, то думали, що отворять дорогу реліґійній і фільософічній правді. Вони вважали, що абсолютна правда є щось такого важного, що кождий без обиняків мусить їй ударити чолом. А модерний чоловік є того погляду, що абсолютна правда є щось таке пусте, що зовсім байдуже, що хтось про неї думає. Ті розвязували питання, наче ловці расових псів, а ці, наче рибаки, що неїдому рибу кидають назад у море. Ніколи так мало не займалися людською природою, як нині, тому, що нині кождому дозволено про це балакати. Тільки ортодоксія признавала собі колись право висказуватися про реліґію; а модерна свобода завела таке: що ніхто не повинен про неї згадувати. Ніщо не моглоби нас спонукати до мовчанки. Тільки добрий тон (останній і найпростіший забобон) повчив нас, реліґію збувати мовчанкою; перед шістьдесяти роками вважалося за несмак, назватися »атеїстом«. Потім прийшли »Бредлеїсти«, останні віруючі люди, яким розходилося про пізнання Бога, та вони не могли нічого вдіяти. Нині ще належить до злого тону, чванитися атеїзмом, але заки цей перевівся, діждався ще проте того, що сьогодня вважається за несмачне називати себе »християнином«. Отже еманципація вкинула святця і єретика в одну і ту саму вежу мовчанки. Говориться натомісць про скандали й погоду і це називають повна свобода віри.

Але ще є люди (до яких і я себе причисляю), які вважають, що найцікавіше і найконечніше в людини є саме його світогляд.

Я на примір уважаю, що господині важно знати, які має її льокатор прибутки, але ще важніше, що це за птиця — той льокатор, — ґенералові важно знати число його ворогів, але важніше знати моральний стан ворога. Тут річ не в тому, чи світові теорії впливають на справи, але — чи вони взагалі з часом здобувають трохи впливу на світ. В 15 столітю суджено й тортуровано того, хто проповідав неморальність; в 19 столітю почитано такого Оскара Уайльда й схліблювано йому задля його неморальних писань, але і вкинено його до вязниці, коли він замінив їх у діло. Можна спитати, що з того є строгіше, але не що є комічніше. Доба інквізиції не обтяжила себе бодай тою ганьбою, щоби створити таку суспільність, яка свого божка робить арештантом, коли він реалізує свої науки. Але нині прогнано фільософію й реліґію, т. зн. теорії про останні речі, менш або більш майже рівночасно з обох ділянок, які вони ще займали. Загальні ідеали опановували літературу: наглий крик: »Штука для штуки!« прогнав їх. Ідеали панували і в політиці: клич »успіх« або краще сказати »політика для політика« прогнав їх. В останніх двацяти роках пропали безслідно ідеальні поняття ладу або свободи з наших книг, як з нашого парляменту стремління до духовости й краснорічивости. Література стала нарочно менше політична, — політика менше літературна. Тим чином пропала наука про взаємовідносини річий до себе з обох сих царин. І сьогодня питаємо, що ми при тому зискали або втратили, чи література й політика стали ліпші, коли прогнали фільософів і проповідників.

Коли в якімсь народі все покоління слабе й охляле, починає той народ говорити про свою силу, подібно, як людина щойно тоді балакає про своє здоровля, коли вже давно його втратила. Міцні натури ніколи не говорять про свій орґанізм, тільки про свої ціли. З нічого так не можна заключати про фізичну силу чоловіка, як з того, коли він весело говорить про свою пляновану подорож довкола світа, — а так само про силу нації, коли вона постійно говорить про свою подорож на кінець світа, до Остаточного Суду або Нового Єрусалиму.

Найкращим доказом фізичної сили є наклін до високих смілих ідеалів. Тільки в діточому захопленню прагнемо місяця з неба. Ні котрий наш Велитень зі славної великої доби не бувби зрозумів, що значить »доцільність«. Папа Гільдебранд відповівби був на це питання, що він не працює для доцільности, але для Католицької Церкви, —

а Дантон — для свободи, рівности і братерства. А якби ідеал тих велитнів полягав тільки в тому, щоби другого скинути зі сходів, то поступилиби вони по мужеськи, а не як ревматики: вони прим. не говорилиби: »Дивіться, як звинно порушаються мої бедра й лидки, коли скидаю«... тільки, захоплені видом упадку свого противника з поверха на брук, булиби в одній хвилині копнули. В дійсности — звичка ідеалізувати й узагальнювати ніяк не ослаблювала сили. Доба великих ідей була також добою великих подвигів. В віці »почувань« і гарних слів (на прикінці 18. століття) були справді діяльні й кріпкі мужі. Сентименталісти були сильніші, як який »Наполєон«, циніки не могли перемогти такого »Де Вета«.

Перед сотнею літ провадили всі наші добрі й злі інтереси тріумфуючі бесідники, нині це все в руках упертих мовчаливців, що висотують з того безконечні процеси. Але власне якраз занедбання гарних слів і образів сплодило породу малих людий. Наші модерні політики домагаються необмеженої волі Цезара, надлюдини; вони вважають себе надто практичними, щоби бути отвертими, надто патріотами, щоби бути моральними, а кінець пісні такий, що владу тримає пересічний тип. Наші новітні фільософи домагаються тих самих привилеїв: свободи, здобувати небо й землю, але зновуж таки це все є тільки »пересічністю«, що чепить при кермі. Не хочу сказати, що нема і ліпших, але чи може хто твердити, що є більщі, аніж у ті давні часи, коли реліґія й фільософія мали на них вплив і панували в їхніх душах? Чи рабство ліпше від свободи, про це не будемо говорити; але що підданство сплодило кращі овочі, аніж наша теперішна свобода, цього певно ніхто не заперечить.

Що мораль не має з мистецтвом нічого до діла, це правда віри наших мистців. Ім усе дозволено і писати »втрачений рай«, у якому чорт поборює Бога, або ту »божеську Комедію«, в якій небо приміщується під пеклом. А добуток їхньої творчости? Видумали вони в своїм »розвязанню« щось кращого і більшого, ніж той дикий Ґібелін і Католик, або той строгий учитель і пуританець? Знаємо кілька їхніх віршів. Але Мільтон перевисшає їх не тільки в своїй побожности, а також і в їхнім власнім безбожництві. В усіх їхніх віршиках не знаходимо такого зухвалого визову супроти Бога, як визов його сатани. Не знаходимо ширшого очеркнення поганства, як у словах, які цей горячий визнавець вкладає в уста Фарінати, коли він глузує з пекла. А причина очевидна. Богохульство є мистецьким процесом, бо його основою є фільософічне переконання. Богохульство вяжеться з вірою і зникає з нею. Коли хто цьому не вірить, нехай сяде собі й старається поважно хулити бога Тора або Вотана. Свояки застануть його вечером досить утомленим.

Ані в політиці ані в літературі не було властивою думкою, опрокидати загальні теорії. Може бути, що яка закручена голова ставила такі ідеали, які людство ошоломлювали; але ніхто з тих ідеалістів не дорівнював у глупоті й баламуцтві тому, хто надівсе поклав практичний розум. Ніщо не показалося більш непрактичним, як ідеї якогось льорда Росбері, ніщо не було менш опортуністичне, як його опортунізм. Він є символом своєї доби, він, теоретично практик, але на ділі більш непрактичний, як котрийнебудь теоретик. На цім юдолі нема більших дурнів, як люди розуму. Чоловік, що все нюшкує вислідити, чи ця або та раса сильніша, чи ця або та річ більш пригожа, такий не буде вірити в свою справу так довго, щоби могти її зреалізувати. Політик-опортуніст подібний до чоловіка, що закидає білярд, бо програв у ньому, а ґольфа закидає, бо його побили в ньому. Ніщо не противиться так остаточній побіді, як величезна важність, яку приписується безпосередньому успіхові, і ніщо не є коротше тріваюче, як успіх.

Коли я вислідив, що опортунізм то пустяк, що до нічого не веде, старався уважливіше приглянутися справам, і побачив, що він м у с і в збанкротувати. Я пізнав, що куди практичніше, від самого початку зачинати й займатися те-

оріями; що аріяни, які різалися задля »гомойузія«, були куди розумніші, аніж наші панове, що сперечаються над шкільною квестією. Бо християнські доґматисти намагалися, заснувати святий народ, а передусім ствердити, що направду є святе. Наші модерні педаґоґи стараються ввести свободу релігії, не пробуючи ствердити, що це таке релігія і що свобода. Коли наші старі вчителі Церкви ставили якусь доґму, то принайменше завдавали собі найперше труду зробити її ясною й приємливою, — а модерному »мобові«[1]) анґліканців і нонконформістів припала честь, обтяжити людий такою наукою, якої вони навіть не пояснили.

З цих і инших причин почуваюся принайменше спонуканим, завернути до основних і засадничих правд. Це є мета цієї книжки[2]). Я хотів би зійтися зі своїми шановними сучасниками не тільки особисто і не тільки на літературній дорозі, але й на ґрунті тих збірний ідей і правд, які вони визнають.

Ред'ярд Кіплінґ, здібний оповідач і сильна індивідуальність, цікавить мене тільки своєю прикметою »єретика«, т. зн. як чоловік, що важиться, у всіх справах бути иншої думки, аніж я. Бернар Шов, один з найбільших умів і найчесніших людий теперішности, цікавить мене тільки як єретик, т. зн. як чоловік, якого фільософія є зовсім дозріла, зовсім послідовна, але і зовсім фальшива. Сповнений надією, щось тим осягнути, вертаюся до научної методи 13. століття.

Припустім, що на вулиці зчинилося збіговище задля якоїсь причини, скажім, через стовп ґазової ліхтарні, який ріжні впливові одиниці хочуть повалити. Один чернець, що представляє середнєвічча і в якого просять поради, починає сухим учительським голосом так: »Передусім, улюблені братя, дайте висказатися про вартість світла: ....коли світло, само собою, як таке, є щось доброго, то...« При цих словах бідного черця валить хтось досить нагально і зрозуміло, чому, на землю. Всі кидаються на стовп ліхтарні, вириває його за десять хвилин з землі і ґратулюють собі посполу, що вони поступили не »середнєвічно«, але практично. Але показалося небаром, що справа не така проста. Одні з них витягнули стовп, бо хотіли мати електричне світло, другі, бо потребували кусня старого заліза; а треті, бо воліли темноту, щоби закрити свої злочинства. Одні вважали ту лямпу занадто слабою, другі занадто доброю,; одні хотіли знищити мійське добро, другі взагалі хотіли чогось чепитися. І зчиняється сварка в пітьмі і зачинають молотитися по зубах. Через те прийшли всі розуміється скоро до пересвідчення, що властиво чернець мав слушність, і що тут передусім річ у фільософії: у вартости світла. Ріжниця тільки в тому, що дискусія, яку передше можна було вести при ґазовому світлі лямпи, тепер мусить продовжатися в кромішній темноті!

(Переклав Ю. Ш.)

[1]) Mob (анґл.) — чернь, товпа (Прим. перекл.).

[2]) „Єретики". Є це збірка есеїв, трактуючих головні видні постаті сучасної Анґлії, головнож письменників. Ред. „Поступу" постановила дещо з тих есеїв перепечатати, вважаючи, що багато світлих думок Честертена має вагу і для нашого українського ґрунту.

»...ціллю християнського письменства є витворення христ. способу понимання річий, христ. світогляду — одним словом витворення католицької умовости (mentalitè) окатоличенне духа суспільности.

В. БАБЧУК: Декілька заміток про наше християнське письменство (А. у. б., Львів 1923. ст. 91.).

П. Ш.

Нова леґенда

Дванацяті роковини акту 29. цвітня *) 1918 р.

Проголошення Гетьманства 29 цвітня, якого дванацяті роковини сьогодня сповнилася, останеться нестертим слідом у новій українській історії. Його значіння полягає не в самій його історичності, себто у факті, що стався на даній території, серед такого-то населення, в такім-то часі. Його значіння заключається в найбільшій фактичній зреалізованості в наші часи української державної ідеї. Під цим поглядом беручи инші нові події, як: проголошення чотирох універсалів, або акти Директорії — стоять нище цього памятного чину, бо ніодна з них не сповнила того державно-творчого реалізму, яким власне зазначився факт привернення Гетьманства 29 цвітня 1918 р.

В новіщій українській історії період Центральної Ради означає емоціональний момент, слабий як державно-творчий; період Гетьманства волевий, у першій мірі державницький. Самий акт 29 цвітня довершився після змарнування Центральною Радою богатих потенціяльних можливостей, що стояли перед нею; коли найвигідніщі умови для відбудови своєї держави були вже без повороту стрчені. Гетьманщина вже тільки взялася рятувати Україну від дальшої загибелі. Для зясования цього твердження вернімся думкою недалеко назад.

Сучасники революційних подій 1917 р. памятають, як валилася величезна, бо поверх 150 міліонова машина, якій на імя було »Російська Імперія«. Знані й причини її упадку. Недуга, що здавна підточувала Росію, заразила в сильній мірі українські провідні верстви, головнож українську інтеліґенцію. Одним з проявів цеї хороби був занепад волі до державности; заміна державної ідеї суспільною, ідеєю соціялізму. Саме відродження українства, що зачалося задовго перед світовою війною, викривилося, стало однобоким, бо зводилося до мови і звичаїв, стало мрійницько-соціялістичним, без основи на державницьких традиціях і поривах української історії. Однак у момент розпаду Росії не вся Україна була діткнена розкладом. Навпаки, — вона разом з козацькими краями була серед инших країн Росії найбільше відпорною на заразу большевизму. В масах, окрім значної части розаґітованого всеросійською революцією селянства, була ще більша часть його — твердих господарів, противних інстинктовно большевизмові. В розложених арміях, що стояли на Україні і тих, що кидаючи фронт, верталися до дому, був великий процент українців старшин, підстаршин та рядовиків здорових духом, які в добрих руках булиби прекрасним матеріялом для будови держави. В своїх верхах Україна мала богато людей з державним досвідом в російській імперії. Всі ці здорові сили Центральна Рада не зуміла зорганізувати для творення держави.

З самого початку російської революції і скорого по ній заснования Центральної Ради, українство почало відживати: шкільництво, Просвіти, науковий рух і т. п., та це не державні чини. В імя історичної правди треба признатися, що в своїй цілости Україна психольоґічно не була готовою до самостійного життя. Занадто довго була недержавною і засильно зрослася з чужим державним і економічним орґанізмом в одну цілість. Сучасники 1917 р. памятають, що самостійницькі стремління зросли головоно після упадку Тимчасового Російського Уряду, коли 25/X 1917 р. большевики захопили владу і тим самим поставили Україну перед доконаним фактом: відірвання її від Росії. Отут то і

*) З прочитаного реферату.

повинна була початися державна творчість Центральної Ради. Однак вона не змогла зорґанізувати незалежного державного життя, опертого на виключно українських, своїх оборонних силах, на всіх здорових, не зґанґренізованих революцією мешканцях своєї території. Центральна Рада була еманацією тільки малої частини нації, так званого »свідомого« своєї мови, а не ваги своєї держави, — лінґвістичного українства. До війни такого »свідомого« елєменту зпосеред інтеліґентних верств усіх клясів України було не більше пів процента. Перед війною і по революції це число значно збільшилося. Національне відродження йшло безперечно, та проте цих »свідомих« сил рішучо було за мало щоби створити державу, спираючись на ці дрібні сили. Та найгірше зло, що більша частина тодішнього політичного проводу була людьми без належного політичного і громадського досвіду, були люде часто молоді, при тім виховані на ідеях космополітизму й соціялізму, а не державних ідеях. Ясним ставало, що ці люде не можуть зорґанізувати етнічної маси в державу. Літературно-аґітаційних методів ще замало для створення держави. Центральна Рада не могла притягнути всіх людей, всі кляси й стани до участи в державнім життю. Її влада не доходила до свідомости всіх верств населення; влада її простягалася не на всю Україну, а куди вона сягала, то переважно номінально. Українство було ще партією свідомих чи не свідомих соціялістів, помимо проголошення в січні 1918 р. самостійности України. Ця самостійність — тільки тінь. Большевизм ширився; село, розаґітоване революцією, деморалізувалося ще й земельними законами Центральної Ради. Армія слабла і розпадалася, бо діячі Ради не могли зорґанізувати її або бодай вдержати окремі зукраїнізовані частини бувшої російської армії, — як корпусу ґен. Скоропадського й инші ріжні відділи. Вони вірили, що Україну дасться охоронити системою міліції. Ц. Рада боялася солідної армії з досвідченими старими ґенералами. Створені Ц. Радою полки відмовлялись в Київі битися в рішаючу хвилю з большевиками. От власне в неспосібності зорґанізувати оборонну силу держави, дисципліновану, послушну своїй владі сильну армію — цей перший признак дійсної, а не мнимої самостійности — лежить найбільший ґріх Ц. Ради і найбільший траґізм України в епоху Ц. Ради. Підставові сили самостійности захитані, нема віри в можливість власними силами вдержатись Україні. Брак цеї віри в свої сили кладе фатальну печать на дальшу долю України. Кличуть війська Центральних держав, бо влада Ц. Ради оказалася ілюзорною, нереальною. Так сяк трималася два місяці поки не зорґанізувалися большевики в Росії і на місцях в Україні. Умову з центральними державами Ц. Рада підписувала в момент заняття Київа большевиками.

Війська Центральних держав виганяють большевиків. Разом з ними йде походом горстка оставшогося українського війська, яка згодом виростає в корпус полк. Болбочана. Та Ц. Рада, вернувшись у Київ, далі веде політику державного примітивізму й утопій. Центральніж держави життєво заінтересовані в солідності України. Адже вони, змучені чотиролітньою війною, зняли зі своїх фронтів війська, щоби помогти орґанізувати українцям державу і з обміну з нею мати користь, а не робити соціялістам »забави в державу«. Німці бачуть, що Ц. Рада не має поваги в населенні, що вона по своїй природі не може зорґанізувати держави. Тому появляється в них конкретний плян: розформувати нездатний уряд і самим правити краєм під якимось видом, хочби навіть під видом київського »ґенерал-ґубернаторства«. Та вже й серед здоровіщої української стихії починається здоровий відрух проти розкладу Ц. Ради. Появляється хліборобська опозиція. Так приходить акт 29/IV.

Зїзд хліборобів — найздоровіщого клясу України, вибирає на Володаря свого краю Ґетьмана — представника старого ґетьманського роду, орґанізато-

ра ще в російській армії мілітарної української сили — ґенерала Скоропадського. 29/IV став переломовим днем в новій українській історії. Прийшли до керми влади інші люде. Приступлено до инакших методів державного будівництва. Нова українська влада стає вже не витвором інтеліґентських партій, а найсильніщих продукуючих клясів, в першій мірі хліборобського. Вона обединує вже всю територіяльну Україну, спираючись на ріжні її кляси. Українство перестає бути синонімом невеликого гуртка так званих »свідомих«, а стає синонімом усіх мешканців української землі: більше і менше свідомих та несвідомих, які з часом мають посвідоміти; українців, що говорять по українськи, російськи й польськи, які зрослися підчас бездержавного періоду України з тою чи иншою культурою; стає синонімом всіх партій, клясів і станів. Люде ріжних свідомостей починають розуміти, що є орґанізована держава, яка дає захист перед руїною з півночі, яка опікується всіми частинами орґанізму Батьківщини. Всякій особі без ріжниці партії, віри, стану, клясу дає доступ до участи в творчім державнім життю, лише з одною умовою — не валити що твориться; створеного злобно не руйнувати во ім'я своєї партії чи стану.

За короткий час неповних семи місяців довершено кольосальну, як на нову державу, працю. Правильно зорґанізовано уряд і апарат адміністрації. Утворено державний Сенат. Налагоджено нормальні дипльоматичні зносини. Стабілізовано валюту з падаючої в сталу. Уложено правильний бюджет. Приступлено до нормальних зборів податей. Видається земельний закон і закріпляється право власности на землю, знесене передтим Ц. Радою. Видано закон про горожанство. Зорґанізовано правильно функціонуюче судівництво і самоврядування. Налагоджено нормальну комунікацію і транспорт; промисл і торгівлю. На освіту викладає уряд великі суми. Орґанізується Академія Наук — вище наукове святилище України; основано два українські університети; намічено відкриття третього і повільну українізацію істнуючих вищих шкіл. За Гетьманства відкрито найбільше українських шкіл; також найбільша була тоді українська книжкова продукція. Українські ґазети піднялися до кількох десяток тисяч примірників кожна. Помимо спротиву німців приступається до орґанізації найважніщого складника охорони незалежної держави — реґулярної армії. Робота повільна та певна, щоби підготовити в будучому армію спосібну оборонити державу від большевицького натиску. Вже були положені фундаментальні підстави під неї — кадри армії і створено ґенеральний штаб. В середині жовтня приступлено до творення нереґулярної воєнної сили — станового козацтва,*) прекрасній ідеї котрого ізза повстання Директорії не судилося зреалізуватись. Заходиться Уряд коло підняття авторитету церкви й унезалежнення її від російського синоду. Справа границь приймає державний, а не партійний характер. Забезпечується приналежність до України Холмщини; Крим відірваний Ц. Радою від України, змушено до федерації з Україною. Бо Україна вважає себе на півдні спадкоємницею Росії. Тому також обстоює свої права на цілу Бесарабію. Встановляються союзні відношення з Доном і Кубанню. З останньою йдуть ще й окремі переговори про тісніще злиття з Україною. Окрім того короткий період Гетьманщини зродив цілий ряд дрібніщих творчих чинів.

Чи могла тоді Україна бути націоналістичною, себ-то опертою на невеликій ґрупі свідомих націоналістів, грубо змушуючих мешканців України до наглої українізації? Очевидно, ні. Бо Гетьманська Держава спиралася, як відомо,

---

*) Дивись статтю: Гетьманський універсал з 16. жовтня 1918 р. в 3-4 книзі Поступу за 1928 р.

на еліту всіх станів і клясів і втягала в орбіту державного будівництва всі кляси й партії всіх мешканців ріжних ступенів національної свідомости. Бо Гетьманство 1918 р. не було партією, а Державою; не відірваною ґрупою народа, а цілою нацією. Сама українізація України є питанням заміни инших культур своєю національною, випливаючою з нашої історії й традиції. Це поняття процесуальне, вимагаюче від такого недержавного народа як ми для заміни одного духа культури другим, довшого часу на творення національної культури. Та всетаки переглядаючи міністеріяльні закони, акти, проєкти законів і т. п., побачимо виразну перевагу і все більший зріст національної української культури. Не одному теперішньому гетьманцеві, що в 1918 р. дивився на Україну очами передвоєнного хуторянського українфільства, тепер ясним стає, що инакшою під національним поглядом Україна не могла бути. Україна 1918 р. не була націоналістичною, але була національною. Тодішня Україна оперлася не на мнимім, а на фактичнім національнім стані, на такім, яким його витворила історія України останніх століть. Лиш опираючись на цій основі, Україна взялася до національного розвитку.

При тім не треба забувати, що Українська Держава 1918 р. це був ще »кипучий котел«, кажучи словами В. К. Липинського. Головна маса населення психічно не була приготовлена до своєї Держави. Для більшости було дивним, що ними правлять »свої« з Київа, а не з Петрограду чи Москви. Не мало було таких, що рішучо неприхильно поставились проти української влади. Психічно і національно найдальші від українства представники торгу, промислу і фінансів, зорґанізовані в союз (»Протофіс«), спираючись на впливи й гроші, виступали неприкрито проти Української національної Держави. Також російські шовіністи повели сильну аґітацію проти Гетьмана. Злякавшись його національних державно-творчих діл, готовили замахи на його життя. Їх роботу облекшувала приявність на Україні численних здемобілізованих по великій війні, які походили з країв, окупованих большевиками, а також маса збігців з Росії, серед котрих не бракувало видатних політиків, журналістів, фінансістів і т. п. Часто зовсім відкрито виступали вони проти Української Держави або Гетьмана. Та найсильніщу аґітацію проти нової української влади повели українські соціялісти. Головний spiritus movens антидержавної пропаґанди — Винниченко, пізніший голова Директорії, був у змові з совітським урядом проти своєї Держави.

Всупереч проте цим протидержавним чинникам, почуття своєї державности й авторитету її у всіх росло, і все глибше проникав у свідомість людей факт істнування української Держави. Бо чи то був свідомий чи несвідомий українець, а навіть зовсім противний українству, а всякий бачив, що закони вже видаються Київом, а не Петербургом. Церква молиться за українську владу. Суди видають вироки іменем українського Гетьмана. Акти купівлі й продажі затверджуються іменем Української Держави. Таксамо адміністрація урядує й піддержує правний порядок іменем Української Держави. Дипльоматія гідно репрезентує за границею імя своєї Держави, поправивши сумну опінію, виробленту дипльоматією Ц. Ради. Політиків европейський держав не обходило, який процент на Україні так званих »щирих« і »нещирих« Українців. Вони бачили перед собою державу зі всіми функціями такої, для них вона істнувала як реальний субєкт і числилися з Україною, як з цілістю, хоч вона ще й не сконсолідована і потребує чужої мілітарної опіки. Те саме почував учений европейських країв, який інформувався в наукових цілях про Україну, і чужий купець, що віз на Україну товар. На Україні кожний почував, що нова Держава в усіх функціях є вже незалежною від півночі і мусів з цим числитися як з фактом реальним, а не декларативним. І кожний пересічний громадянин втягався пси-

хічно в машину цеї держави. Несвідомий українець ставав свідоміщим. Будилася в ріжних людях, затративших своє українство, свідомість своїх предків як Українців і такі починали вважати себе за українців та приймати нову Державу за свою, а не чужу. Бож вони були не зайдами, а членами місцевого народу. Словом ріс патріотизм — свідомість своєї Землі й Історії її. Короткий період Гетьманщини дав багато прикладів такого пробудження патріотизму. Вже українська нація в ріжних своїх верствах почала рости природним способом, а не штучним — аґітаційно декляративним, як це пробувала творити Ц. Рада і буде безрезультатно пробувати Директорія.

Одна важка недостача тяжіла над Українською Державою: недостаточність своїх оборонних сил, за мала армія. Ц. Рада до приходу німців не змогла створити армії, наслідком чого в свідомості населення зістався своєрідний дефетизм — страх, що без помочі німців не вдасться вдержати своїми силами Державу. Німціж, використовуючи вигідний для себе стан мілітарної слабости союзника, довго ставили перешкоди творенню армії. Та помимо їх спротиву під кінець літа 1918 р. кадри для української армії силою восьми корпусів були створені. Відомо, що на обломках розпавшої старої армії не створиш за два, три тижні нової. Творення нової, здорової духом армії, вимагало довшого часу. На осінь 1918 р. і на весну 1919 р. намітилося два перших набори рекрута. В міру зі зростом армії: корпусу пол. Болбочана, що ніс охоронну службу на границі з совітами, дивізії сердюків в Київ і кадрів для полків на провінції — зростала поволі віра в можливість вдержати і оборонити Державу власними силами.

Та вже збиралися хмари на політичнім горизонті — вістуни грядучої катастрофи. В осени 1918 р. Антанта виразно почала тиснути німців на заході. Першою впала вичерпана війною Болгарія. Протягом тижня лопнула і розлетілася на складові частини Австрія. Німеччина, оставшись сама на полі війни, розпочала відхід на заході і капітуляція її стала питанням найблищих днів. Німецькі й австрійські війська на Україні почали самі евакуюватися. Наступила грізна для України пора. Валилися з громом старі вікові держави. Що-ж казати про Україну, несконсолідовану, бурхливу в середині, з невеликою оборонною силою? Що її могло врятувати? Тільки духова злука всіх її здорових сил; зіспільнення волі їх клясів, партій, станів з розпучливими стараннями Гетьманського Уряду вдержати, що вже є. Та однакож разом з наступившим критичним моментом у світовій політиці, на Україні розпалюється жар партійних і націоналістичних пристрастей. Люде ніби посліпли і не бачили бурі, що все і всіх змете. По російськи настроєні шовіністичні круги на Україні почали сильну аґітацію проти України, деякі з них навіть за ціну упадку України перед большевиками і в цім напрямі інформували антантські уряди, куди мали легкий доступ, як до недавних воєнних союзників. Та це була ще не найбільша біда. Самі ці чинники на Україні, що були рішучо проти неї, були за слабі щоби могти повалити Державу. Широких мас вони зрушити не могли. Так само не могли повалити і місцеві большевики, що теж почали підіймати голови. Катастрофа прийшла з иншого боку, звідти, звідки вона найчастіше приходила в українській історії — від бунту української маси. Відомо як неґативно до Гетьманської Держави поставилася соціялістична інтеліґенція, доходячи до простої змови з совітами. Під критичну пору упадку німців, ця аґітація дійшла до найбільшого напруження. Не промовив до совісті цим нещасним утопістам і факт повстання до самостійности Галицької волости, що вже два тижні вела боротьбу за Львів, якої вислід в оконечнім результаті залежав від існування Гетьманської Держави. З соціялістами солідаризувалася націоналістична молодь, без глибшого знання української історії, вихована на ідеалах односторонніх — запорожської козаччини з її розгулом; молодь, якій здавалося, що

можна »зукраїнізувати« Україну одними декретами протягом тижня. Нарешті настав фатальний день 14 листопада. Соціялістична інтеліґенція, спираючись на січових стрільців (С. С.) під командою молодиків, зовсім не орієнтуючихся ні в історичних обставинах Наддніпрянщини, ні в складній тодішній політичній ситуації України, ні в психічній стороні Української Державности, — робить отвертий бунт, використовуючи ґрупу С. С. як ядро бунту. Потрібна була искра, пороху аж занадто було тоді на Україні. Вибух стався. Та головна вина була не в С. С-ах. Душою бунту стала тамошня соціялістична інтеліґенція, політично сектантська, зовсім незріла до мудрости вміння творити державу. Духовими її провідниками були люде типу Винниченка; він персоніфікацією її. Його політичну незрілість прекрасно схарактеризував п. Леонтович— бувший гетьманський міністр у короткім спомині про підготовку повстання Директорії (Дивись: Великодне число ґазети »Неділя« 20/IV 1930). Уряд розпучливо хапається всяких способів подавити повстання. Боронять Державу українські сердюки, по російськи настроєні добровольці. Не помогло, бо повстання охопило Україну, Київ відрізаний від краю. Корпус полк. Болбочана підступом втягнено у невтральність. Події розвиваються швидко. Гетьманський Уряд падає 15 грудня. Та Директорія скоро розтратила орґанізаційні й матеріяльні ресурси, підготовлені Гетьманською Державою. Не помогли й великі запаси амуніції й доброї валюти, забезпеченої Гетьманським Урядом. Директорія трималася в Києві всього місяць і кілька днів себ-то період часу, потрібний для переходу з невеликими сутичками большевиків від границі України на Курщині, звідки вони готовили удар — до Києва. Корпус Болбочана серед моря анархії внедовзі втратив свою вартість. Пропали й сердюки в Києві підчас облоги Києва Директорією. З міліонових сил Директорії, як хвалились тоді її міністри, на весну 1919 р. осталося всього 30.000, рахуючи зі всіма міністерствами, урядовцями і т. п. (Дивись: спомини ґен. Капустянського) — армія незначна для зовнішної і внутрішньої оборони Держави. Не помогли пізніще жертви кілька десятитисяч галицького воящтва і поміч Польщі 1920 р. Вся пізніща боротьба за державність по поваленні Гетьманської Держави є »безпутньою шарпаниною«, кажучи словами В. Липинського. І коли ми тепер читаємо в ідеольоґів цеї шарпанини — учасників траґічних подій зперед 12 літ славословія »маратонові під Мотовилівкою« (»Літопис« Черв. Калини за 1930 р.), то це значить, що українську державність розуміють досі, як побренькування отаманської шабельки; що до реалізації української Держави ще далека дорога.

Переглядаючи ретроспективно події через 12 літ і резюмуючи сказане вище, мусимо признати, що Українська Гетьманська Держава зі всіх трох тодішних періодів державного будівництва: Ц. Ради, Держави й Директорії — була якраз тим періодом, коли державна творчість України в найбільшій мірі зреалізувалася; втілилася в найбільш тоді можливі історичні й національно-культурні форми. І от власне в цій найбільшій зреалізованости в історичний факт, попри якого не пройдуть мимо ні потомки наші, ні вчені історики, і полягає глибше значіння Гетьманщини 1918 р.

Її ж ріжні недостачі, що походили де в чім з наслідування старих російських державницьких методів, були зрозумілі. Бо за підставу Держави 1918 р. бралося не фантазії, а реальну Україну, таку, якою її зробила історія. Методи внутрішнього будування змінились би на свої історично-традиційні в міру повороту України до своїх національно-історичних традицій і своєї культури. Вкінці недостачі ці були за дрібні перед самим фактом істнування Держави.

Акт 29. цвітня створив ще одну в нашій історії державницьку леґенду. Самий акт 29. IV. був першою фазою нового Гетьманства; він був чином рефлекторним, інстиктовим рухом здорового національного орґанізму пе-

ред ґанґреною. Але він не був достаточно підготовлений умово, як продумана політична наука і був слабий орґанізаційно. Самих гетьманців було за мало, хоч і була Гетьманська Держава. По упадку Держави 1918 р. настала друга фаза гетьманського руху — інтелєктуальна. Найбільший український мислитель сучасности В. Липинський творить ідеольоґію гетьманства; глибоку інтелєктуальну систему державно-творчого мисленння. У вступі до »Листів« він каже, що коли нічого не перешкодить недержавному руйнуючому українству опамятатися, то він сам ляже поперек дороги йому. І він хорий ліг, положивши з собою на дорозі нової руїни свою ідеольоґію. Що здорове і політично чесне в сучаснім українстві, не може байдуже пройти мимо. І на наших очах бачимо, як здорові елємснти розбитого українства застановившись, звертають з путі Руїни на дорогу державництва.

Маємо державницьку лєґенду 29. IV. 1918 р. і маємо державницький коран. Та обидва ці чинники самі собою не створять Української Держави, коли на них не виросте третій — воля й орґанізація гетьманців до ґрядучого нового втілення лєґенди та ідеї в чин. Це буде третьою фазою нової гетьманщини. Цей обовязок припадає на нас — рядових державників. Ми сини Землі, що єдинить в собі культури Заходу й Сходу маємо перед собою таку практичну задачу: в переслідуванні наших цілей дати державницькій ідеї орґанізацію та волеву витревалість Заходу і фанатизм Сходу.

Бібліоґрафія

Т. КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. На тихих водах. Хроніка першого, водного, мандрівного пластового табору на Волині. Львів 1930. В-во »Іскра«. ч. 1. ст. 31. 16^0.

В. КАРХУТ. На мандрівці, епізоди. Львів 1930. В-во »Іскра«. ч. 3. ст. 33. 16^0.

В останнє приходиться часто говорити про заскорузлість української літератури. Деякі ділянки і певні прояви життя, котрі заняли в світовій літературі давно вже непослідні місця, в нашім ориґінальнім письменстві не находять найменшого відгомону. Не згадуючи вже за здорову сензаційну літературу, про якої брак і потребу, стільки писалося і пишеться в літературних журналах, треба піднести спорт і туристику, які чомусь то до тепер лежать ще відлогом у нашій літературі.

Тож з повним признанням витаємо зусилля молодого пластового видавництва »Іскра«, яке поставило собі за ціль бодай частинно заповнити цю прогалину в українській літературі.

Перед нами дві скромні книжечки цього видавництва, рефлекси водної мандрівки Лісових Чортів у волинські сторони літом 1929-го р.

»На тихих водах« — це фейлєтони з дороги, — загальна сума вражінь з мандрівки без особистих рефлєксій і високолетних міркувань, яких так повно в наших спогадах з дороги, друкованих у щоденній пресі.

Молодий автор у пориві скромности назвав свої спогади хронікою. І читач, для якого слово »хроніка« це уосіблення сухого, повного дат і статистичних чисел матеріялу, з яким навязує знакімство тільки з прикрої конечности, з певним примусом і страхом бере цю книжечку до рук. Міжтим автор зажартував з читача.

З молодечим розмахом і своєрідним пластовим ґумором описує свої пригоди, з розмислом відсуваючи хронікарський елємент на другий плян. Малює мандрівку живими красками. Так як він це бачив. І дрібні епізоди під дотиком зручного і талановитого пера при-

бирають форму живих образів. Ви, мов на яві, бачите тих »нових Запоріжців« підчас цілої мандрівки, цікавитеся малозначними фраґментами тільки длятого, що вони видавалися цікавими авторови і з жалем перекидаєте послідну сторінку книжки. Мало.

Стиль Крушельницького, звязкий, телеґрафічний місцями, ніяк неопанований, проте зраджує непересічний талан фейлєтоніста.

Епізоди Кархута, це теж рефлєкси з водної мандрівки на Волинь. Однак поза ідентичністю жерела натхнення і молодечого розмаху даремно шукати там якихнебудь подібностей зі спогадами Крушельницького.

Автор не силується на прозаїчні описи подій, бо знає, що в нього вони вийшлиби блідо. Бо він поет, — поет руху, мандрівки: новітній романтик. До його романтичної уяви промовляють тільки поодинокі моменти з мандрівки, що силою свойого настрою не затерлися в хаосі вражінь.

І його епізоди, ще ніщо иншого, як настрої поодиноких моментів мандрівки. Правда, не бракує в них і особистих, навіть тенденційних, хоч благородних міркувань автора (пр. »На воді« ст. 9 і 10.). Протеж ця тенденція ні трохи не разить і не ослаблює краси картин з природи, яких так багато у тих епізодах.

Я. Бох.

Р. ГУТ КУЛЬЧИЦЬКИЙ. В огнях і крові. Поезії. Самбір 1930. В-во »Русло« ст. 31. 16^0.

Брак самокритики, се хронічна недуга, на яку терплять початкуючі письменники, головно поети. Напише такий добродій у припливі »натхнення« кільканацять віршів, найде видавця, який у припливі доброго гумору заризикує й видасть їх, а ні, то автор сам заложить видавництво з шумною вивіскою »Потік« чи яке инше »Русло« (всежтаки краще це звучить як »Накладом автора«), дасть віршам патріотично-воївничий тон та наголовок і збірка окончно побачить денне світло на книгарських поличках.

А літературні рецензенти в клопоті. Написати добре про збірку, хиба проти власного переконання, — написати зле, — автор з обуренням тицьне Вам збірку: »Anno 1918«, »Борці«, »Падолист«, ще й »Ви сплюгавили святу ідею«, скаже. Годі.

Мова тут про збірку Р. Кульчицького: »В огнях і крові«. — Молодий поет дебютував збіркою віршів, яких сюжет обертається довкола подій 1918—19 рр. І вибрав щасливо. Бо наші визвольні стремління це справді чудотворна кирниця поетичного натхнення, якій завдячує своє повстання не одна цінна збірка. І якби осуджувати вартість твору тільки на основі ідеї, що йому просвічує, то автор збірки »В огнях і крові« занявби не послідне місце на нашому літературному Парнасі.

Покищо про вартість твору децидує не тільки сама ідея, але і спосіб висловлення її і багато инших моментів.— Це власне і є Ахілевою пятою автора. Примітивізм поетичного вислову, брак образовости і каліцтва риму, промовляють майже з кожньої стрічки. Навіть у »Недавно минуле«, »Христе« і »Дзвони«, які то вірші є ще найкращими в збірці, годі найти моменти, що далиб змогу дошукуватись поетичного таланту в автора, талану хочби навіть у пелюшках. *Я. Боженський.*

»ПРАВДА«. Ще з 1924. року виходить накладом Марійського Т-ва Молоді у Львові апольоґетичне видавництво п. з. »Правда« (не мішати з часописом для народа, що має теж таку саму назву). Є ще ряд брошур призначених »для поглиблення світогляду« в кат. дусі. Сього року вийшло їх знов кілька штук.

І так: ПРАВДА ч. 11. Христіянство й комунізм (15 ст. 8^0) обговорює питання про відносини христіянства до комунізму і збиває погляд комуністичних аґітаторів, начеб то христ. світогляд не противився комунізмови, але й сам мав свій початок у революційному, соціяльному рухові. Вкінці автор (Гайнріх Шмід) пояснює т. зв. комунізм перших христіян.

ПРАВДА ч. 12. Астрономія і Релігія (27 ст. 8⁰) виказує, що астрономія завдячує свій поступ головно релігійним ученим, з яких велика часть була монахами і священниками. Почавши від Піяцція, що відкрив у Палєрмі 1. січня 1801 року планету Церес, переходить автор історію астрономії в XIX. столітті і виказує, що вчені в модерних відкриттях находили нові й неочікувані сліди маєстату, могутности, мудрости й любови Сотворителя.

ПРАВДА ч. 13. Світогляд (32 ст. 8⁰) обговорює вартість світогляду моністичного й християнського взагалі, головнож щодо питань про ціль життя, терпіння, чесноту і мораль. Автор пояснює ріжницю між »світостаном« а »світоглядом« і виказує невмісне вживання назви »природничого світогляду«.

ПРАВДА ч. 14. Рим і Культура (32 ст. 8⁰) освітлює питання про відносини Папів до Культури. Автор, покликуючися на свідоцтво історії, виказує великі заслуги римських Папів для поширення й оборони християнства яко найголовнійшого культурного чинника, для поширення освіти між народами та науки по школах і університетах. Подані також докази, як Апост. Столиця опікувалася й помагала в розвою мистецтва та її заслуги для соціяльного добра народів. Предмет обговорюваний в цій брошурі подає в популярній формі вистарчаючий матеріял для рефератів і проповідий на свята, звязані з діяльністю Папів для добра людства.

Дешевість брошурок (по 40 гр. кожда) і приступна форма, робить їх незвичайно пригідними для поширення, головнож між середнєшкільну молодь і свідоміших міщан та селян.

Др. М. К.

Проф. Дмитро Дорошенко: Ілюстрована Історія України 1917—1923 рр. II том, »Українська Гетьманська Держава 1918 р.« Ужгород 1930 р. — Стор. 424+LXXXVI+2 нпґ., вел. 8⁰. Ціна 2 доляри 25 центів (20 золотих.).

Починаючи з 1920 р. впродовж 11 літ появився цілий ряд політичних споминів і хронік про часи 1917—1920 рр. Та ніодна з них не може дорівняти вазі зачатої проф. Дорошенком праці під повищим заголовком. З чотирох приготовлених томів, вийшов першим найважніщий II том під заголовком: »Українська Гетьманська Держава 1918 р. Автор почав з цього періоду, бо як каже у вступі: »це один з найменш розроблених і освітлених періодів нашого недавного минулого. Хоча за останній десяток років появилося немало ріжних споминів і записок про цей період, але майже всі вони писані людьми ворожими до Гетьманства, зі спеціяльною метою його понизити й зогидити«. І справді, найголовніщий період, бо єдиний державно-творчий у відродженім Українстві — доба Гетьманщини 1918 р. — досі не мала всебічної історичної оцінки. Нарешті її маємо.

В протилежність иншим працям — мемуарного характеру, це справжня історія Гетьманства. Автор вельми заслужений український діяч, сам активний учасник Гетьманської епохи, освітлив всебічно період Гетьманства, присвятивши кожну главу книги окремій ділянці державної творчости. Не задовольняючись подаванням голих фактів, автор підходить до державних актів та політичних подій з відповідною оцінкою з пункту державного. Розуміння природи державности і його потреб у автора проходить виразною лінією вздовж цілої праці. Цим передовсім автор характеристично ріжниться від республіканських мемуаристів про цю епоху. У великій книзі, вже зовнішно імпонуючий, на 504 ст. великої вісімки, автор зібрав величезний матеріял про урядові й адміністративні акти, закони, постанови, договори, ріжні політичні й громадські події, скрізь подаючи своє освітлення їх. Праця своїм змістом робить дуже солідне враження на читача. Колиб навіть автор і не був державником, а подав був лише сухий матеріял фактів без оцінки, то й тодіби ціла творчість Гетьманщини 1918 р. наочно виявилася. Що приходить на дум-

ку, читаючи цю історію? Перше всього вдаряє в очі глибокий трагізм, який крився у відновленні української державности взагалі. Широка маса тодішнього Українства просто не була зріла до величі створити Державу. Свідомеж українство, яке жило ідеями суспільними — соціялізму і неґації державности, теж дуже мало було підготовлене до поняття орґанізації Держави зі всіма її функціями. Та мимо цього здорові сили української землі взяли на себе тягар творення Держави і фактами доказали, що її істнування можливе. Перечитуючи цю працю проф. Дорошенка, найбільший профан зрозуміє, що в 1918 р. дійсно творилася не ефемерна а реальна Українська Держава. Читач ступнево вводиться в курс понять державности і потреб для її реалізації. Сторінка за сторінкою читач пересвідчується, яка велика державна праця — положення фундаментів під Державу, була довершена протягом недовгого часу Гетьманства 1918 р., та що за широкі політичні види відкривалися перед тодішньою Україною. Далі читач зрозуміє, що не досить бути просто »свідомим українцем« в тім банальнім змислі, який часто уживається у нас як мірило національної зрілости, — щоби уміти видати найбільше зусилля нації — створити свою державність і утримати її. Читач-сучасник тих подій 1918 р., що жив на провінції, маючи перед собою тісний її горизонт, не міг охопити твореної тоді державницької праці в цілости, легко тепер охопить зором цілий плян державної роботи, перечитавши цю книгу.

Приходиться дивуватися, що автор в несприятливих умовах життя на еміґрації, зумів написати таку капітальну працю, зібравши притім силу матеріялів. Праця поділена на 23 главі самої історії Гетьманства і 1 главу додатків-документів. Книгу прикрашують 41 ілюстрацій. Стиль книги і мова вже знана читачам, барвна і жива, книга читається легко, як і всі праці проф. Дорошенка.

Сподіваємося, що книга зустріне щирий прийом і прихильний відгук в українській пресі та зробить переворот в поглядах на ролю Гетьманщини 1918 р. Книга видана заходами судді п. Дра О. Цюпки. До відємних сторін книги треба віднести певні технічні недостачі: не зовсім акуратну коректу а й папір мігби бути лучший.

Та ці відємні риси виправдуються вложенням значної суми грошей в друк книги і тим, що книга друкувалася в провінціяльній печатні в Ужгороді. Як довідуємося, Др. Цюпка хоче видати ще три дальші томи зачатої історії, а також, числячись з широким попитом на цей вийшовший том, передбачає потребу видати в недовгім часі другий наклад його.

В кожнім разі як проф. Дорошенкові за написання Історії Гетьманської Держави так і Др. Цюпці за видання її належиться від громадянства глибока подяка. *П. Ш.*

ОЛЕКСАНДЕР МИЦЮК, професор Українського Університету в Празі та Україн. Господ. Академії в Подєбрадах. Фашизм. Накладом автора. Прага, 1930. Стор. (велик.) 8⁰ 21.

Про фашизм у нас досить багато говориться й пишеться. Маємо навіть наших українських дорослих »фашистів«, що наслідують чи збираються наслідувати прославленого диктатора Італії та його співробітників. Але ясного розуміння того, чим є в істоті своїй фашизм, чому він має таку силу в Італії (тоді як в інших краях, прим. в Еспанії, наслідування фашизмові не вдається), до чого він змагає і т. ін., стрінути в нас дуже рідко. Тому особливо цінним і інтересним є гарно, приступно й обєктивно, зі знанням справи написаний нарис про фашизм визначного нашого економіста проф. Універс. О. Мицюка. Автор яскраво виказує цікаву еволюцію поглядів і проґрами Мусолінія і фашизму. Еволюцію перейшов Мусоліні велику; відношення його до деяких політичних і суспільних питань змінялося не раз цілковито. Та при всім тім лишалися незмінні дві основні, характеристичні риси фашизму й самого Мусолінія — се, поперше, зма-

гання до радикального перетворення сучасного індивідуалістично - капіталістичного суспільно - економічного ладу в якийсь інший, одмінний, оснований на »справедливішім« росподілі господарчих користей і на активнішій участі держави, громадянства в економічнім житті краю, і подруге надзвичайна волева напруженість, найбільша активність і т. под. Змагання до засадничої суспільно-економічної перебудови краю надавало й надає фашизмові внутрішний зміст, зацікавлює й приєднує йому широкі круги суспільства, передовсім працюючих; активність і волева напруженість допомагають скорому переведенню в життя »системи фашизму«. Без того й другого нема справжнього фашизму. Тому, в суті річи, дуже далекими від фашизму являються ріжноманітні наслідувачі Мусолінія в ріжних краях (Еспанії, Чехословаччині, Румунії і т. д.), яких споріднюють з фашизмом лише неґація парляментаризму, демократії й соціялізму, активізм, волева напруженість, культ ватажка, і які не зможуть і не схочуть узяти фашизм у цілому з його радикальними соціяльно - економічними змаганнями. (Наші доморослі українські наслідувачі фашизму так само засвоюють від справжніх фашистів лише »методи дії«, »волеву напруженість«, неґацію демократії, іноді й культ ватажка і т. под., але створити якусь суспільну систему, вложити творчий зміст у свій проґрам цілковито нездібні*).

Проф. Мицюк далекий від захоплення фашизмом: він вказує й позитивні й неґативні сторони фашизму, порівнює його з большевизмом, зазначає подібности й ріжниці між ними, зазначує також непевність будуччини фашистівської Італії: коли Мусолінія не стане, його »будова дуже легко може бути захоплена соціялізмом того чи іншого типу«. Взагалі нарис проф. Мицюка про фашизм може бути вельми корисним для нашого громадянства, й слід гарно подякувати проф. Мицюкові, невтомному й найбільш енерґійному працьовникові на полі нашої, бідної й занедбаної суспільно-економічної науки, за написання цього нарису. *В. З.*

*) Досі у нас, коли не рахувати невільничого малпування західно-европейського, непридатного для нашої хліборобської країни, марксизму та великоруського народництва (есерівства), репрезентованого на галицькім ґрунті соц.-радикалами, створено взагалі тільки одну, питомо - українську, пристосовану до українських суспільно - господарчих умов ідеольоґію — *хліборобсько-державницьку*. Творцем сеї ідеольоґії є Вячеслав Липинський.

КАТЕХИЗМ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНИКА. Часть І. Зложив Д. Державник. Вел. 8⁰, 34 ст.

Отсе вийшла брошура, в якій у формі запитів і відповідей зібрані думки, що вводять читача у вестібуль державницької ідеольоґії. Зміст брошури такий: ЧАСТЬ І. 1. Територія — Нарід — Мова — Віроісповідання. 2. Українська мова — Українська культура — Українсько - державницький патріотизм. ЧАСТЬ ІІ. 1. Держава — Влада — Територія — Громадянство. 2. Активність— Неактивність. 3. Народність — Нація — Націоналізм. 4. Українська недержавність. 5. Лицарство. 6. Головні чесноти державника. ЧАСТЬ ІІІ. Державно-історична традиція. ЧАСТЬ IV. Державні леґенди і пісні.

Як довідуємося, мають ще вийти дві частини »Катехизму«.

Появу цього »Катехизму« приймуть державники з великим вдоволенням, бо в ньому коротко, а влучно сформульовані головні тези державницької ідеольоґії.

Особливо поручаємо цей катехизм молоді, бо він поможе їй звільнитися з ґіпнозу блискуче - порожнього нашого доморослого націоналізму та вкаже на невичерпане жерело української державницької думки, яким є »Листи« Вячеслава Липинського. Бо завданням »Катехизму« є саме приготовити читачів до приняття незвичайно глибоких і прецінних Вячеславових думок.

Д. С.

Звідомлення

ПРОТЕСТ. 1. Загальні Збори Т-ва »Читальня укр. студ. Богосл. ім. Маркіяна Шашкевича« у Львові, що відбулися в дні 15. цвітня 1930. року, прилучаються до українського та світового протесту проти большевицького переслідування Христової релігії та Церкви на всіх просторах С. Р. С. Р., а в першій черзі на землях Великої України. — 2. Загальні Збори взивають усіх українських вірних синів Церкви прилучитися до молитов, щоби Господь Бог змилосердився над горем і муками міліонів душ та не допустив до затрати в їхніх душах почуття Господнього страху. — 3. Загальні Збори протестують з цілою рішучістю проти кровавого переслідування католиків Українців, зорганізованих при гр. кат. церкві в Київі та проти заслання душпастиря цієїж Церкви о. Миколи Щепанюка. — 4. Загальні Збори висловлюють о. Миколі Щепанюкові глибоку пошану та подив за його мужню поставу в обороні Св. Віри. — 5. Загальні Збори протестують проти тортурування та винищування укр. духовенства на землях Великої України. — 6. Загальні Збори протестують проти національного гнету на Великій Україні, що тепер прибрав такі страхітливі форми на наших землях під червоною окупацією. — 7. Загальні Збори звертаються до усіх укр. студ. богосл. орґанізацій в краю і поза ним з проханням заложити від себе протест проти кровавого насильства большевиків. —

У Львові, дня 8. травня 1930 року.

Товариство
»Читальня укр. студ. Богосл. ім. М. Шашкевича« у Львові

НОВА КООПЕРАТИВА

З приємністю довідується редакція »Поступу«, що ґрупа людей - симпатиків державницької історіософічної думки, заложила у Львові 17. січня б. р. кооперативне видавництво »Дружина«.

Політичні події на Великій Україні по революції 1917 р. зазначилися різкими політичними змінами. Серед революційного хаосу осібне місце в новій українській історії займає епоха відродження Українського Монархізму в формі Гетьманства 1918 р., коли бодай на коротко, а існувала дійсно маєстатична Українська Держава на чолі з Монархом-Гетьманом.

По її упадку від 1919 р. постепенно появляється ряд окремих видань, публікацій, мемуарів, які підносять творчу вартість Гетьманства 1918 р. Та центральним пунктом сього ідейного руху був вихід у світ знаменитих »Листів до братів хліборобів« заслуженого історика й мислителя В. К. Липинського, публікованих частями в збірниках »Хліборобська Україна« та які потім вийшли окремою книгою. В цій монументальній праці виложена ціла ідеольоґія державницької концепції України. Цей твір здобуває собі широке признання і здається мало є правдиво інтеліґентних Українців, які не булиби знайомі з ним. Вслід за цим твором слідували дальше ріжні публікації, а останньою працею в цій області є дуже солідна книга проф. Дмитра Дорошенка »Історія Гетьманської Держави 1918 р.«, яка на днях появилася в продажі. В нашім тутешнім громадянстві, розложеним міжпартійною гризнею від кількох літ помічається зріст консервативних напрямів. І власне йдучи на зустріч такій потребі заснувалося повище видавництво для ширення і поглиблення в громадянстві питань, звязаних з цею ідеольоґією — дорогою видань праць: історичних, публіцистичних, мемуарних і т. п.

Видавництво заснувалося на уділах, висотою 100 зол., при чім 10 зол. вписового. Кількість уділів необмежена. Відповідальність уділами двократна. Уділи з огляду на тяжкі матеріяльні відносини теперішного часу можна сплачувати ратами.

Витаємо щиро від редакції »Посту-

пу« так потрібне на цю пору видавництво і бажаємо йому повного успіху.

Ближчі інформації про видавництво »Дружина« можна засягнути в адміністрації »Поступу«.

ДО УСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА.

Ми вступили в ювилейний рік 30-ліття на владичому столі Й. Е. Митрополита Андрея. Раділи і радіємо від щирого, й глибокого серця, що доводиться нам звеличити одного з дуже великих українських людей, яких знає не тільки наша теперішність, але й яких дало нам Боже Провідіння на протязі вікової історії нашого народу.

Величаємо Його як Князя церкви, як Мецената мистецтва, як Збирача розкинених скарбів нашої культури, як Опікуна всіх без ріжниці, в першу чергу нещасних, вбогих, і обездолених. І не знати нам сьогодні, котра з цих прикмет більша, яка заслуга значніша. Бо кожна царина велика, кожна потребувала і потребує свойого речника. На кожній царині Ювилят недосяжений серед сучасних.

Колиж стільки зділав Митрополит для скріплення нашої культурної сили й культурного значіння, то й на нас лежить обовязок не тільки словесно признавати заслуги Ювилята, не тільки задоволити себе більше або менше блискучими обходами, але також створити з нагоди Ювилею памятку цих днів, памятку, яка має носити імя Ювилята по вічні часи.

Такою памяткою може бути здвигнення шпиталю, тут у Львові. Створення такої установи, як виразника великого ідеалу любови ближнього, буде найкраще відповідати як Особі Найдостойнійшого Ювилята, так і характерові Ювилею.

Ми певні, що наш увесь загал, від найубожчих до богатих, чи вони походять з села, чи з міста, що увесь український загал зрозуміє видвигнену нами думку, прийме її з нетаєною радістю як свою, та зложить лепту на жертвеннику найкращої ідеї любови, тої начальної сили в історії народів. Ми певні також, що Дорогий Ювилят буде вважати здійснення нашого пляну найкращою нагородою для себе за своє трудяче життя.

Дано у Львові, Станиславові, Перемишлі в день 17. січня 1930. р.

ПОЧЕСНИЙ КОМІТЕТ:

† Григорій Хомишин, станиславівський Епископ,
† Йосафат Коциловський, перемиський Епископ,
† Никита Будка, патарський Епископ,
† Григорій Лакота, перемиський Епископ Помічник,
† Іван Бучко, львівський Епископ Помічник
† Іван Лятишевський, станиславівський Епископ Помічник
о. Атанасій Калиш, Ч. С. В. В. Протоігумен О. О. Василіян
о. Йосиф Схрейверс, Візитатор О. О. Редемптористів.
Єромонах Климентій Шептицький, Ігумен Унівської Лаври Студ. Устава.
о. Александер Бачинський, Архіпресвитер Митроп. Капітули.

ШИРШИЙ КОМІТЕТ:

За Тов. Просвіта Др. Іван Брик
„ гр. кат. Богослов. Академію о. Др. Й. Сліпий
За Наукове Тов. ім. Шевченка Др. К. Студинський
За Національний Музей Др. Ілляріон Свєнціцкий
За Тов. Рідна Школа Дир. Ілля Кокорудз
За Тов. Прихильників Освіти през. Вол. Децикевич
За Інститут Св. Йосафата о. Я. Перідон, ректор
За Тов. Укр. Захоронка Гординська Олена
За Марійське Тов. Молоді о. Др. І. Фіґоль
За Союз Українок Олена Федак-Шепарович
За Музичне Тов. ім. Лисенка радник М. Дрималик
За Кооп. Український Театер радник М. Дрималик

За Висший Музич. Інститут Др. С. Людкевич
За Тов. Дністер Я. Колтунюк, директор
,, Народну Торговлю Мик. Заячківський
За Земельний Банк Др. Лесь Кульчицький, дирек.
За Центробанк Др. Кость Левицький
,, Сільський Господар о. Тит Войнаровський
За Народну Гостинницю В. Пащак, директор
За Ревізийний Союз укр. коопер. І. Филипович дир.
За Центросоюз І. Гарасимович директор
За Маслосоюз інж Палій
,, Доставу о. В. Лициняк
,, Т-во Карпатія Бр. Янів, директор
,, Тов. Краєве Кредитове Іжицький, І. Охримович
За Жіночу Спілку Труд Олена Залізняк
За Народну Лічницю Вол. Децикевич
,, Сокіл М. Заячківський, голова
,, Тов. укр. Ремісник. Зоря Гевак, голова
За Марійське Тов. Пань Ольга Бачинська
За Тов. Укр. Адвокатів Др. Лев Ганкевич
За Міщанське Брацтво М. Заячківський
За Тов. Учител. Громада Вол. Радзикевич
За Тов. Укр. Бесіда радн. Зенон Лукавецький
За Союз Укр. Купців Гр. Гануляк
,, Тов. Сила о. Каштанюк
,, Тов. Праця Михайло Стефанівський
,, Укр. Тов. Допомоги Інвалідам посол Паліїв
За Тов. Охорони воєнних могил Др. І. Гижа
За Епарх. Комітет опіки над сиротами о. В. Лициняк
За Краєв. Тов. Охорони дітей презд. Каратницький
За Львівську філію Тов. охорони дітий й опіки над молодю Др. Юл. Савчак
За Старшину бурс. кружка РШУПТ. Ісидор Громницький
За Тов. »Боян« Іл. Гриневецький
За Тов. Бандурист А. Гаврилів
,, Укр. Гігієнічне Тов. Др. Марян Панчишин
За Укр. Лікарське Тов. Др. М. Музика
,, Укр. Технічне Тов. інж. Рижевський
За Тов. Вакаційних Осель Ольга Бачинська
За Тов. Луг Др. Дашкевич
,, Взаїм. Поміч укр. учит. Ст. Похмурський
За Центр. Союз укр. Студ. Роман Зубик
За Червону Калину Петро Постолюк
,, Тов. Відродження Др. І. Раковський
За Тов. Медична Громада Р. Осінчук
,, Тов. Укр. Техніків Основа М. Мариняк
За Тов. Будучність Е. Тишиньска

ДІЛОВИЙ КОМІТЕТ:

Преосвящений Др. Іван Бучко, Львівський Епископ Помічник голова
о. Василь Лициняк, секретар
Володимир Децикевич, сенатор, заступник голови
Др. Стефан Федак
Михайло Галущинський, Сенатор
Др. Тит Бурачинський, скарбник
Др. Іван Куровець
о. Пралат Леонтій Куницький, посол
о. Александер Ковальський, крилошанин
Др. Станислав Людкевич
Стефан Гевак
Іван Охримович

СЛІДУЮЧЕ, ФЕРІЙНЕ ЧИСЛО »ПОСТУПУ« (ЗА МІСЯЦІ ЧЕРВЕНЬ, ЛИПЕНЬ, СЕРПЕНЬ) ВИЙДЕ З КІНЦЕМ МІСЯЦЯ СЕРПНЯ.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Оголошення

Вже вийшов і продається II. том твору:

Ілюстрована Історія України 1917-1923 рр.

в чотирьох томах. Монументальний твір
ПРОФ. ДМИТРА ДОРОШЕНКА,
б. міністра загран. справ.

II. том має титул:

Українська Гетьманська держава 1918 р.

Сей том обіймає 32 аркуші друку, т. є звиш 500 сторін друку великого формату.
— Ціна 2.25 дол. з пересилкою. —

ЗМІСТ КНИГИ:
»УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА 1918 Р.«

Передмова.

I. По повороті Ц. Ради до Київа. Політика утопій і безсилля. Зріст хліборобської опозиції. На передодні перевороту. II. П. П. Скоропадський. Підготовка державного перевороту й проголошення гетьманства. III. Вражіння від перевороту. Партійні з'їзди та їх резолюції. Відгуки за кордоном. Справа участи укр. соціялістів у правительстві Гетьмана. IV. Кабінет Ф. Лизогуба, його склад і орґанізація. V. Гетьман, його праця, двір і оточення. VI. Внутрішнє становище на Україні. Орґанізація провінціональної адміністрації. Її дефекти. Карні *експедиції*. *Декларація Гетьманського Правительства*. *Опозиція* до уряду з боку націон. укр. кругів. VII. Вороги Укр. Державности та їх праця. Ліва й права російська іредента. Терористичні акти й змови. Вбивство Фельдм. Айхгорна. Підготовка замахів на Гетьмана. VIII. Зовнішня політика Укр. Держави. Відносини до Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії. Дипльоматичні зносини з рандштатами й Румунією. Зносини з нейтральними державами й спроби відновлення зносин з державами Антанти. IX. Орґанізація міністерства закордонних справ. Дипльоматичний корпус в Київі. Закон про українське горожанство. X. Переговори з Совітською Росією. XI. Відносини з Доном. Кубанська справа. Справа Бесарабії. Поліське староство. Крим. XII. Таємний договір про поділ Галичини. Його анулювання австро-угорським урядом. Холмська справа. XIII. Орґанізація збройних сил Української Держави. Формування реґулярної української армії. Ірреґулярні формації. Фльот. XIV. Адміністрація. Земське і міське самоврядування. Внутрішна політика. Боротьба з розрухами та анархією. XV. Міністерство фінансів і його політика. Українська грошова система. Державний і

домий нам в більшій своїй часті хиба з книжок і часописей.

Паломництво виїжджає зі Львова дня 2-го липня ц. р. о год. 11 перед полуднем в напрямі на Берлін. Приїжджаючи туди дня 3. VII. о год. 7,05 остане в Берліні через два дні. Дня 4. VII. о год. 21,20 виїжджає паломництво в напрямі Кольонії (Köln) де прибуде 5. VII. о год. 6,20 і тут задержується до год. 19,43, в котрій то годині виїжджає до Парижа, куди приїжджає 6. VII. о год. 6,43. В Парижі остає паломництво через три дні, значить, 6, 7 і 8 дня липня. Дня 9. VII. о год. 8,08 виїжджає паломництво до Люрд. Приїзд год. 23,41. В Люрд остає паломництво до 11. VII. год. 13,49, коли то відїжджає до Женеви (Швайцарія). Приїзд до Женеви 12. VII. о год. 12,35. Відїзд з Женеви до Ціріху цього самого дня год. 18,40. До Ціріху приїжджає паломництво 13. VII. о год. 9. Відїзд з Ціріху цього самого дня о год. 16,11. Приїзд до Відня 14. VII. о год. 9.45.

У Відні остаємо до 15. VII. година 23,10, а звідсіль до Львова, по тригодиннім задержанню в Кракові, о год. 18,30 дня 16. VII. ц. р.

Кошти подорожі учасника паломництва, оскільки число учасників складалосьби з 300 осіб виносять 960 зл. В тому випадку паломництво отримує особний поїзд. Найменше число учасників може бути 50. Тоді кошта подорожі поодиноко 1000 зл.

Кошта подорожі обіймають крім паспорту (знижкового): їзда поспішними поїздами III кляси, харч в реставраційних ваґонах і готелях, мешкання, прогульки автобусами, трамваями й кораблем по Дунаю, оплата за пакунки, провідників і проч. Поворотна дорога з Люрд до Львова на бажання паломників може вести також через Марсилію, Медіолян і Венецію, в тому випадку кошта подорожі є менші яких 30-40 зл.

У Львові, дня 14. лютня 1930 року. о. Др. Й. Маркевич ЧСВВ през. Мар. Тов. Мол., Др. Гр. Лужницький, секретар паломництва.

Зголошення приймається до 1. травня 1930 р. по адресі: Марійське Товариство Молоді, Львів, Скритка почтова 108. а повну квоту 1000 зол. переслати найдальше до 1. червня до Земельного Банку у Львові, на рахунок паломництва до Люрд.

ПРОТЕСТ. Дня 25. II. 1930 р. відпоручники усіх деканатів гр. кат. Львівськії Аепархії при нагоді зборів »Вдовичо-Сирітського Фонду« ухвалили резолюцію:

Зібрані відпоручники духовенства гр. кат. Львівської Аепархії прилучуються до світового протесту проти божевільного большевицького переслідування Христової релігії й Церкви, руйнування родини і моралі, тих основ людського життя й духової культури. Цей свій протест зібрані відпоручники духовенства тим більше почувають себе зобовязаними піднести, що більшовики віддали на негідні світські цілі одиноку на Великій Україні гр. кат. церкву в Київі, яка збудована виключно з пожертв галицького українського населення, а її душпастиря о. Щепанюка заслали на страшні Соловецькі острови. — Висловлюючи о. Щепанюкови честь і подив як мученикови за Христову віру, зібрані відпоручники взивають увесь галицький гр. кат. клир і вірних до безупинних молитов, щоби Небесний Господь скоротив муки міліонів душ, які стогнуть у більшовицькім ярмі, щоби в середовищі тих міліонів не дав загинути своїому святому імени, Христовій вірі і здоровій людській природі.

—0—

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

земський Банк. Державний бюджет. XVI. Земельна політика. Закони й розпорядження в земельній справі. Підготовка земельної реформи. Закон Вол. Леонтоновича. XVII. Торговля й промисл. XVIII. Церковна політика Української Держави. Автономія укр. Церкви і підготовка Автокефалії. XIX. Діяльність міністерства освіти. Головне управління мистецтва і національної культури. XX. Судова справа. Діяльність міністерства Юстіції. Державний сенат Укр. Держави. Зміни в орґанізації судівництва. XXI. Справи продовольні. Шляхи. Охорона праці. Народнє здоровля. Державний контроль. XXII. Справа реконструкції Кабінету міністрів. Подорож Гетьмана до Німеччини. Національний Союз. Кабінетська кріза. Спроба порозуміння з укр. національною демократією. XXIII. Упадок Укр. Гетьманської Держави. XXIV. *Додаток:* а) повний текст торговельного договору —Укр. Держави з центральними державами; б) текст договорів торговельних і инших з Доном, Кубаню, Кримом; в) переписка Свв. Синода з Гетьманським правительством.

КНИГА МАЄ ІЛЮСТРАЦІЇ:

1) Гетьман Павло Скоропадський в історичнім гетьманськім строю (на осібнім крейдовім папері) з підписом п. Гетьмана.
2) П. Гетьман в строї кубанського козака.
3) П. Гетьманич Данило Скоропадський.
4) П. Гетьманова Ол. Скоропадська.
5) Нім. посол бар. Мум.
6) Австр. посол гр. Форґач.
7) Болг. посол Шишманов.
8) Турецький посол.
9) Молебен на Соф. площі.
10) П. Гетьман робить перегляд дивізії сірожупанників.
11) Пан Гетьман і цісар Вільгельм.
12) Ґен. Ґренер.
13) Ґен. Айхгорн.
14) Ґен. Середин в укр. ґен. уніформі.
15) Укр. посол в Берліні барон Штейнгель.
16) Укр. посол у Відні, п. Липинський.
17) Укр. посол у Швайцарії Лукасевич.
18) Укр. посол в Софії Шульгин.
19) Міністер шляхів Бутенко.
20) Мін. Фінансів Ржепецький.
21) Сенатор Шелухин.
22) Мін. премєр Лизогуб.
23) Мін. зап. справ Д. Дорошенко.
24) Мін. внутр. справ Кістяківський.
25) Укр. ґенерали в гостях у ґен. Кірхбаха.
26) Укр. військові аеропляни.
27) Мін. війни ґен. Рогоза.
28) Військ. парада перед гетьм. палацом в Київі.
29) Перший голова Ради Мін. М. Устинович.
30) Укр. гроші (1000 карбованців рис. Нарбута).
31) Укр. державна печать (рисунок Нарбута).
32) Тростянець, родовий маєток Скоропадських.
33) Адмірал Покровський.
34) Сергій Шемет.
35) Мін. віроіспов. О. Лотоцький.
36) Мін. земел. справ Вол. Леонтонович.
37) Ол. Скоропис Йолтуховський.
38) Мін. П. Стебницький.
39) П. Гетьман і Петро Як. Дорошенко.
40) Гетьманський палац в Київі.
41) П. Гетьман, бар. Штейнгель і Палтов у Берліні.

Обгортка роботи артиста-маляра П. Лісовського.

Видає й за редакцію відповідає Др. ГРИГОРІЙ ЛУЖНИЦЬКИЙ.
З печатні Артура Ґольдмана у Львові.

30429.

Porto opłacone ryczałtem

Ціна сього числа 2 зол.

ПОСТУП

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ

ЗМІСТ

Юрій Кміт: Людкове — Др. Д. Олянчин: Участь і роля німецького війська в війнах Польщі з Козаками (3. продовження) — Михайло Полянський: Проф. О. К. Мицюк як економіст — Угорчак Микола: В імлі — Сельма Ляґерлєф: Хустина св. Вероніки — Василь Лімниченко: Моїм дітям — той же: З „поезій у прозі“ — Ігор Петро Сендецький: Упадь — Др. К. Чехович: Думки Олександра Потебні про національність — Теофіль Костуба: Василь Наріжний — J. Calvet: Змисл католицизму і дух захристії — В. Заїкин: Нариси з історії філонетичної ідеї в Східній Україні в XVIII—XX вв. — Бібліографія — Оголошення.

ЧЕРВЕНЬ — ЖОВТЕНЬ

10 РІЧНИК 1930 6—10 ЧИСЛО

10-ий РІК ВИДАННЯ! **10-ий РІК ВИДАННЯ!**

ОБОВ Я ЗКОМ

кожного українця(-ки) державника та всякого українця(-ки) християнина

Є ПЕРЕДПЛАТИТИ

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ

П О С Т У П

котрий виходить щомісячно від 1921 року в обємі 2—3 аркушів друку на число, перед кінцем кожного місяця.

Широкий, ощадний формат дозволяє редакції вмістити в 3 аркушах „Поступу" стільки матеріялу, що в 4 арк. меншого формату инших подібних вістників.

Стоїть на становищі державницької української ідеольогії, редагований у християнськім дусі. Видаваний тепер для українців-інтелігентів; ще з 1928 р. перестав бути студентським журналом.

Містить багатий відділ красного письменства, оригінального й перекладного — статті з ділянки письменства, політики, релігії, соціольогії, техніки й ин. наук — бібліографію, місячну хроніку, літературні замітки й анекдоти й т. и.

Участь у „Поступі" в 1928-30 роках брали: Андрусяк Микола, Аненко Іван, Араміс, Бараболяк Микола, Бать Олекса, Бохенський Ярослав, Вартовий Антін, Галущинський о. Др Тит, Гординський Др Ярослав, Гомзин Борис, Гладилович Іван Константин, Гнатишак Др. Микола, Дністровський Онуфрій, Заїкин Вячеслав, Залозецький Др. Володимир, Зубик Роман, Клосовський В., Кміт Юрій, Ковалів Др. Петро, Козак Маріян, Копач Роман, Коструба Т., Крилач Сава, Кривецький Іван, Крипякевич Др. Іван, Курдидик Анатоль, Курдидик Ярослав, Липинський Вячеслав, Лімниченко Василь, Лоський Др. Ігор, Лотоцький Антін, Лужницький Др. Григорій, Мельник Василь, Меріям, Миропільський В., Монкевич Борис, Монтрезор гр. Адам, Мох Микола, Назарко Іриней, Назарук Др. Осип, Нигрицький Л., Олянчин Др. Домет, Пасіка Микола, Петрійчук Орест, Полянський М., Саварин Денис, Семчук Степан, Сендецький І. П., Томашівський Др. Евген, Угорчак М., Фірак Михайло, Чесина Святополк, Чехович Др. Константин, Шостаківський Петро та инші.

Пренумерата „Поступу" коштує річно 12 зол. (для заграниці 1·50 доляра), піврічно 6 зол., квартально 3 зол. Поодиноке число коштує 1 зол. Гроші в краю просимо слати складанкою (блянкетом) Почтової Каси Ощадности на конто „150.569 — Mikołaj Moch — Lwów" (а не иншими чеками чи переказами). З заграниці треба слати передплату найкраще почтовими переказами, згл. дрефтом у порученім листі на адресу: Mr. Alexander Moch, Lwów, Sodowastr. 4. Poland.

Замовлення, реклямації, дописи і т. п. слати на адресу:

„ПОСТУП" — ЛЬВІВ — LWÓW, SKR. P. 155.

Попередні адреси (вул. Сапєги, Кльоновича, Сикстуська і т. и.) неважні!

Хто не зверне сього числа протягом двох тижнів, того вважатимемо за передплатника з усіми правами й обовязками передплатника.

☛ Слідуюче число „Поступу" вийде з кінцем місяця листопада.
Всіх спізнених абонентів просить негайно вирівняти передплату

Адміністрація.

Видавець і відповідальний редактор **Др. Григорій Лужницький**
Друкарня „Поспішна" — Львів, ул. Хорущини 23.

ЮРІЙ КМІТ

Людкове...

Надійшла шістьдесятьлітня жінка Ксеня Майданючка біля Олени Дроботючки, привіталася й зупинилася.

„Чогос така загадна стала? Чомус, ги отава на морозі, привяла? Чи тому, що вже видзвонили правді на світі?"

„Як же ни думіти, коль хочут дуріти? Копчиха Нацуня болейком боліла — няй би била закрипіла! Де йти? На Узгірки по офірки. Літалам два тижні, носила, чого потрібувала. Мій гнівався, нинависний бив, лякався, обим ся ни заразила, бом ї мила, оклади на чириво клала, кормила, доглядала, такой покрадимци забігала — чкодувала квіту—молодости—єдин двайцять літ. Як могла, помагала, рятувала. Богойко сьватий дав, що встала—бодай пропала!

Заслалам хлопчийка грубої єгли позичити, бо моя заподілася, до тої кметиці. А вона вже типир позабила, що я ї своїми руками двигала, обертала, накривала, тай гварит: „Що? Давати єглу? Може й мітлу? Ще чого ни знала, обим голоколінців запомогала. Тьфу — ни ганьбится! Тяжко тих нидолашників нагодувати". Видерла єглу, що дав чоловік.

„Вона си подушки стрихує, а її стадойко в моїм зьбіжу ґаздує".

Майданючка всміхається, бо і в її переживаннях не одно таке мережалося, присідає під явором і поправляє щось коло постолів.

„Нагадаю єнче. Подалекий сусід заболів тяженейко. Смерть уже била на грядьох, або в ногах. Цілі тижні ни відступалисме; дозирали його й добуток, бо жона втікла; мої діти прогоняли з свої нивойки його скотята, даколи й пасли.

На друге літо самий той ґазда робив нам чкоди, випасав, їздив, ни питавши, кади хотів; нагварявся, малював, чорнив, лаявся, за дітьми літав з колом, що переїхали чириз його поле.

Чи Бог так велит? Ніт. Проживай і співвідчувай, помагай, за чоловіка май! Ци твоє сумліня каміня? Яке світло світится в середині? Спогадай, порівняй, як тобі буде в лихій годині?"

Замовкла, немов би хотіла повніше продумати речі серця й душі в людських взаєминах... Очі обидвох спрямовані в далеку далечину.

„Ни доторкнусь, ни надрушу, як ми світла освітили душу!"

Мовчанка. Линуть дивні заспіви з піль, лісів, хвилювань ріки, з журчань потоків і ворушать нутра.

„Твій молодийкий вік робит куртий скік. І я собі колись гадала, щом мудра, а я до половини дурна. Дасть Богойко сьватий, пожиєш, роздивишся добрі, широко, на всі боки, то ся знайдут ліки на такі боляки. В житю йде всячина чириз голову, як вода чириз лотоки.

Є в мене слуга. Пустий на остатну біду. Рушатся, що мокре горит. Як кому ліпше, то він хоче оттак. Їсти дай, робити няй. Жене корови, а до полудне ще далеко. А де дідо? вже то мій чоловік, звідуюся. „Бисідуют з Анцев.“ Та ци виспавєсся, ци застали тя ще на сому? „Оби била трава, тобим ся виспав, але як ни є, набивай пятами в перехрестя й надовкола“. Ну, ну, мудрий ти, сину, ни потирмосит тобов так легойко бідка. „Бо типир таке, що людкове все знают і лино про себе дбают.“ А чому тобі коса, сапа й сокира в руках ни ходят? „Жартуйте си, оби ся вам динь ни розкинув. Де хто людім догодив у порядку. Ви всім прізвиська повинаходите, а вам нима кому.“ Бо за спаня ни купив нихто коня. Ци ти приїхав повидітися зи мнов? „Такі Отчинаші ни йдут у нибиса. Чкода їх бисідувати. От давайте того з масниці.“ На якого тобі вітра смитани, бис побілів, ги мій чоловік.

Мусиме навчитися тирпіти й ни допущати нуд до середини. Няй очи визирают сонця; няй голова ни хилится в нияке. Всякий вовчі гадки має...

Покладатися на люди—з того нич ни буде. Ни вичує, а вигадат. Раз жона, коль на неї газда гойкав, висаркнулася: „Агі на твою пусту голову! Гирко ти, щом си трохи стала? Би тебе вже вирвало, тобим знала, що мині світ розпутаний.“ Друга зась повідат: „Його в серци ношу й маю, тебе й під пятов ни тримаю. Будеш мати коні, хиба тоти, що ся гонит кулаком поза плечі.“ Коль такий привіт дают си тоти, що зілляли свої душі й тіла на єдно, то вже стимняйся світе й ти відничай калиновий квіте! На яке наші вітці гварили, що лекше, як дьві голови журится, ниж єдна. Ни є віри, ни є дружби, ни є товариства, ни є залізної, крицевої милости, лино діленіця. Погасла, спопеліла іх зірниця. Всяке в свій кутчик зганят і що може, для себе скриват.

Днись єдин єдного в ясний, білий динь до-гола обібрав би й Бога ся ни бояв би. Тішатся будь-чому, ги діти колачикови, пок го не зїст...

Їмило ня запаліня. Горячило, морочило, том уставала, том ся клала, том ся сповідала.

На другім боці била громадська канцілярія. Сходилися радні й ни радні; поєдні й до мене до-хиж ступали та ни тому, оби ня привітити, лино оби дащо захопити. Ми бездітні. „А на кого облишите грунт і хижу?“ Дам тому, щом робила з ним. Як почули тото, взяли старого на бік; наснували му, наторочили, намотали, що як умру, моя родина відбере від нього все, няй продаст, а з гроший буде жити. Чоловік услухав. Продав, ни питавши мене, за пять тисяч ринських. Дали му тисячу задатку.

Пак приходит тот купиць до мене. Баббабо, а ви й свою пайку продаєте? Бо дідо вже свою продали“. А де будеш контракт писати? В комині? „Таке бисідуєте, як ни треба. Я дав задаток“. Налисивєсся на мій маєток? Занада тя знесла? Ти тенго їстовитий. Два кінці у танці. Мій синцю любий, та ти купив кота в мішку. А ту ни хочу й діда під ноги кидати. На яке мині твого грошівства? В зуби ми ни дадут, як умру. Гадка снуєся, літат і таке всяки на язик сплітат. Господи, півведи ня, обим го прогнала!

Він уже давно залупит очи, оби лазки ни йшли, коль я дрива рубала й возила. Йому придалась би. Його жона — файна плідничка. Осмеро в хижи, а дивяте за поясом. Грубезна, що станов.

Ти ся від ня відчапи, а я ся від тебе хрещу. „Ну то подьвійний задаток дасте“. А ни подвоєт ти ся в очах? Ни прітне тя в чириві моя кривда? „Таке право“. Али є й друге право, що в диргавицю мече, коль хто напастев ходит. Уважай, оби тя лице ни заболіло!

Задаток єм звернула й вісім соток наддала, а ще дьві дотігат.

От тобі людкове!

Красна сусіда, шом ї рятувала, обробляла, злакомилася на качку. Оби сама в пірю стала!

Люди, як люди... хижацтво било й буде. Нижджайме від бика молока, а від них ласки й паски. Глибинна глибина до самого дна. Війна — найвірніша їх жона. Ни потерти ї — тої поганки — змиї. Всі би спасали і всі би може кирви з нивинного пущали. Чудже брав би, навить діти ногами копав би. Всякий шалит і окріп на єнчих варит. Обсиплеся листя й з твої диривини — зхмарятся дни й години, бо ни знайдеш так легко правдивої людини..."

„Угу—гріше бідний!"

„З темної темноти ни буде смакоти"¡

„Верхами світят, а душу сліпят."

„Ни пхайте носа до того проса.

Ми того ни зрахуємe й ни зміркуємe. Широкі ниви, лани — царини — няй сіют і жнут дівки та сини. Ни є боротьби, ни буди й слушної дільби. Ни напєшся водиці з чистої кринiці, пок ни набереш. Мус прохоплюватися гущавами житя, ги звірина перед стрільцями по лісах. Днись тілько правди на світі: смирть'і вага.

Воно таке, ги мій слуга повідав: Я гам, то й тилиня гам; я ни гам, то й тилиня ни гам...

Сетно високого ся ни сподівайме, ай в себе столи розставляйме й свойов справов ся вдоволяйме!

Засіділамся ноги тріщат, що хворост."

Суятили свої голови проблємами, що висунула їх світова заверюха, одначе не могли дійти до путньої розвязки. Тратили іноді віру в людство, але гнеть пробуджувалися й шукали чудових „листків з квітків".

Др. Д. ОЛЯНЧИН

Участь і роля німецького війська в війнах Польщі з Козаками

(3. продовження)

Під Берестечком. В політичному розумінню битва під Берестечком повстала в силу наслідків зборівської угоди. Ці наслідки показали ясно і виразно, що без радикальної зміни внутрішнього устрою польської річпосполитої, місця для козацької України в межах польської держави бути не може [162]). Бо майже зараз по заключенню згаданої угоди, польська шляхта почала підкопуватися під визвольні змагання української, чи в тогочасному розумінню, козацької нації [163]), проти чого ця змушена була реагувати, щоб обороняти свою свободу. І так повстала між Україною й Польщею битва під Берестечком, яка з точки погляду військовика є ніщо инше, як продовження основних тактичних плянів кампанії козацько-польської 1649 року.

На передодні битви під Берестечком сили в Українського Гетьмана були невеликі, проте імпозантні з огляду на дотеперішні їх обчислення істориками. На основі тверджень українського історика М. Костомарова ті сили козацького війська сягали до 200.000 люда: 80.000 козаків, 100.000 татар і зо 20.000 „черні" [164]). На погляд польських істориків — Л. Кубалі, К. Гурського й Т. Корзона — двістатисячне число стосується лише до козацько-татарського війська (100.000 козаків, 12.000 кінноти й 90.000 піхоти, 100.000 „бракованої арби"), бо „черні" нараховують вони наново до 100.000 [165]). Як гадає Н. Голіцин, то таких „крайне преувеличених" сил в Українського Гетьмана не могло бути, окрім „73 т. ка-

заковъ и 20 т. татаръ, всего 93 т. чел." [166]). Ще за меньше число козацького війська на передодні битви під Берестечком промовляють тогочасні очевидці, як коринфський митрополит Йосиф та старець Павло Грек. У своїх листах до московського царя (перший від 16/26. 5, другий від 19/29. 5. 1651) занотовують вони, що Гетьман Український посідав всього козацького війська біля 60.000 люда. Про татар ці тогочасники висловлюють у своїх листах здогад, що їх ніби-то мало прибути до Гетьмана 100.000 люда. Більш „певніше" пишуть вони про 30.000 татар, які з частиною козацького війська відрядив був Гетьман в бік Бару — на Калиновського та Потоцького [167]). Правдоподібно татарів тоді було не 30.000, чи 14.000 [168]), а 10.000 люда, на чолі з „султаном" Нурадином, братом Іслан Гірея [169]). Наш погляд на кількість козацького війська під Берестечком приєднуємо до засвідчення С. Освеціма, що його могло бути не більше девять-10 т. піхоти та зо двайцять тисяч кінноти [170]). В число піхоти входила напевне й „чернь" повстанці, яких могло бути й більше, ніж двайцять тисяч, коли взяти під розвагу перебуваючі для України ще инші фронти, окрім берестецького, куди треба було те-ж післати якусь кількість козаків-ветеранів.

В питанню кількости татарської орди під Берестечком, якої нараховується аж 100.000, дотеперішні твердження істориків, як М. Костомарова, Л. Кубалі, К. Гурського й инших, можна сміливо відкинути. Як нам здається, ці погляди в згаданих істориків повстали через те, що вони довірилися деяким тогочасним джерелам, у яких їх автори занотовували про те стотисячне чи навіть півторастатисячне татарське військо не на основі його фактичного перебування при козацькому війську, але лише на основі розповсюджених на той час поголосок, ґрунтом для яких були відомі переговори Українського Гетьмана з турецьким султаном, розпочаті з ним на прикінці 1650 та на початку 1651 року в справі помочі проти Польщі. Як знаємо, наслідки переговорів були на словах позитивні для Українського Гетьмана. Турецький султан видав був наказ кримському хану й иньшим чорноморським своїм васалам, аби вони йшли на поміч козакам проти Польщі. Як кримський хан, так і решта васалів цю поміч Українському Гетьманові пообіцяли: перший 100.000 люда орди, а решта невідому кількість, що все не відповідало дійсности [171]). Ці поголоски були видно переконуючі, бо про них писав до курфірста й А. Адерсбах, кажучи, що при „100 тисяч Козаків", наступаючих на Польщу, перебуває „100 тисяч Татар і 20 тисяч Турків" [172]). Про це 20 тисячне не турецьке, але татарське військо, яке тогочасники, як знаємо, вбачали— одні за 30, знов инші за 15, за 10 і навіть за 8 тисяч люда [173]), писав А. Адерсбах до курфірста ще в початках місяця березня [174]). На чолі того 20 тисячного татарського війська згадує він „Нурадина Султана", якого кримський хан вислав на допомогу Українському Гетьманові, що сходиться із засвідченням С. Освеціма. Приєднання цього татарського відділу до війська казацького відбулося, коли припускати, в місяці лютому або в березні [175]), з пізнішим повідомленням від татарського хана, що незабаром він вирушає із 100-тисячною ордою до війська козацького й сам [176]).

День прибуття татарського хана до Українського Гетьмана під Колодну означують джерела ріжно: одні вбачують його на пятницю $^{13}/_{23}$ [177]), другі на середу $^{11}/_{21}$ [178]), треті на неділю $^{8}/_{18}$, [179]), знов четверті на суботу $^{7}/_{17}$ червня 1651 року [180]). Як подає це останнє джерело — німецьке донесення, то татарський хан прибув до Гетьмана Богдана Хмельницького не із стотисячами, але лише „із 20 тисячами Татарів". Про це передавав, згідно німецькому донесенню, очевидець, шляхтич-католик з Бучача, який свого часу попався був під Пилявцями до козацького полону, а тепер, під Берестечком, навідворіть очутився по польському боці, теж як полонений і то в неділю $^{8}/_{18}$ червня. „В пятницю $^{6}/_{16}$ червня, вислав був Український Гетьман „партії" на розвіди, серед яких і перебув отой бучачський шляхтич [181]). Прихиляючись до правдоподібности згаданого німець-

кого донесення, сміємо твердити, що всіх Татар під Берестечком було по боці Козаків не більше 40 тисяч люда.

Своєю кількістю ворожі сили під Берестечком не були меньші за сили Українського Гетьмана. Що ніби-то вони, ті ворожі сили, сягали „до трох сот тисяч“ [182]), можна вважати за перебільшеність, як зауважив Н. Голіцин. На його думку, польського війська під Берестечком було „до сто т. чел. или болье“ [183]). Такої гадки є й Л. Кубаля. Він те польське військо поділяє: на 36.000 регулярного, 40.000 посполитого й 20.000 з чимось“ ланових та двірських жовнірів („челяді“) [184]). Посполитого рушення було більше як сорок тисяч, бо в нього входили й ті частини, які прибували з Великопольщі та Прусії [185]). К. Ґурський, за Б. Радзивилом, подає число польського війська кругло на 80 тисяч: 40 тис. регулярного і 40 тис. поспол. рушення [186]), „та приблизно стільки ж ріжної челяди, пахоликів і под. Офіціяльна реляція переказана цареві через Ґалінського рахує польського війська 155 тисяч, з того 20 тис. „німців найнятих“ [187]). На наш погляд, це число ворожого війська під Берестечком можна вважати за більш-менш правдоподібне.

В склад цього ворожого стотисячного війська входили очевидно й німецькі війська, певне число яких, без регістрових даних, трудно установити. Ті дані, які подав К. Ґурський (за С. Освєцімом), є не так малонадійні, як скупі. За його підрахунком, на основі королівського огляду, відбутого 3 червня в Сокалі, німецького війська було 7073 люда: 2809 кінноти (1733 райтерів і 1086 драгун) та 4264 піхоти [188]). До цього присутного на королівському огляді числа німецького війська треба очевидно додати ще й те, яке від того цілого числа було відправлене в поле, для уникнення можливої несподіванки з боку противника. Як каже К. Ґурський, німецької кінноти там було 2000 люда, як рівнож перебувала й німецька піхота, числа якої він не подає [189]). Коли повірити, то всіх полків німецької піхоти при польському війську було тоді вісім [190]). Рахуючи в кожному цьому полкові приблизно по 1200, бо в кінному припадало на ті часи 1000 люда, то матимемо, що всієї німецької піхоти при польському війську могло на 3 червня бути 9600, а кінноти, згідно навіть даним К. Гурського—4809 або кажучи кругло, 4800 люда. Ці полки німецькі, старшинський склад яких те-ж приблизно відомий, належали: королеві (1 піх. й хоруг. драгун 150 люда), принцеві Карлу (1 піх.), Б.Радзивиллу (2 піх. і кін.), курфірстові бранденбурському (1 екскадрон 600 люда), ген. майору Гувальду (1 піх.), Янд. Розражевському (1 піх.), марієнб. воєводі Я. Вайгеру (2 піх. і кін. драгуни), З. Проємському (1 драг.), С. Денгофу (хоруг.кін.192 л.) та Б. Лєщинському (хоруг. кін. 117 люда). Правда, серед цих полків перебували деякі, погромлені козаками в часи зимової й весняної кампанії з Калиновським (марієнб. воєводи Вайгера, З. Приємського, Г. Денгофа й Корфа—драгуни) [191]).

На цій приблизно поданій кількости німецьке військо під Берестечком не обмежувалося. В склад його входили ще: сотня райтерів бранден. курфірста, під командою капітана Молля, полк нім. піхоти Замойського (1100 люда), під командою полковника Бергмана, шість хоругов піхоти Дуплєсі (прибл. 600 люда)[192]), полк райтерів померон. воєводи Л. Вайгера (приблизно 1009) [193]), його-ж хоругва драгун (161), хоругва райтерів З. Денгофа (87), хоругва піхоти С. Конєцпольського (165), полк піхоти А. Ґрудзінського (801) й т. д. [194]). В наємних відділах Калиновського та в артилєрії Приємського те-ж не бракувало, на нашу гадку, німецьких полків [195]). Коли підрахувати всю згадану тут приблизну кількість німецького війська, навіть без полків Калиновського і Приємського, то матимемо, що вона виносила під Берестечком **18,514** люда (11,766—піхоти й 6,748—кінноти), яку ми вважаємо за малу, бо її могло бути й більше, коли судити по самій битві. Правда, оден невідомий із тогочасників битви під Берестечком цю кількість німецького війська обрахував загально (на око) über

m 15. Mann"—по-над 15 тисяч люда [196]); в доводах М. Костомарова й Л. Кубалі вона виносить біля 16,000 люда [197]); знов же Німець тогочасник подає її „auff 30.000 Mann„ біля 30.000 люда [198]).

Всю кількість німецького війська під Берестечком складали, як свого часу сказав був і автор „Історіи Русовъ", в більшости Прусаки, Курляндці та Бранденбурці [199]). Не без того, щоб у неї не входив також якийсь відділ австрійських Німців. Бо як відомо, польський король Ян Казимир звертався за військовою помічу проти козаків і до австрійського цісаря Фердинанда III, від якого хотів мати 4000 люда райтерів і 4000 — драгун [200]). Правда, в такій кількости цісар королеві відмовив [201]), що ще не значить, щоб він йому взагалі не допоміг, розраховуючи на Ополє й Раціbор [202]).

Всі ці більш-менш правдоподібні представлення як про українські, так і про польські сили, які були на передодні битви під Бересточком, ми навели для того, щоб розуміти належно її бойовий порядок, хід та наслідки.

Один одинокий з польських істориків, а саме Л. Кубаля, сказав в історичній польській літературі на пів-правду, що бойовий порядок польського війська під Берестечком повстав за порадами ген.-майора Гувальда [203]).

Маючи під руками засвідчення учасника згаданої битви — не поляка, але німця—полковника Гайнриха Валлєнродта, сміємо сказати в її користь цілу правду, що той бойовий порядок не лише повстав за порадами ген.-майора Гувальда, але навпаки—він його й уплянував [204]). Виглядав цей бойовий порядок, переказуючи словами Л. Кубалі, в формі шахівниці: між відділами кінноти перебували такі-ж піхоти й то так, щоб оден боронив другого. В такому бойовому порядку й розташувалося вороже військо польсько-німецьке в місцевости Берестечка й то так, що з лівого флангу та з заду (за самим містом) прилягали до річки Стиру, а з правого — до багнистого болота й ліса [205]). Цілий фронт був окопаний шанцями й валами. Особливу вигоду для бойового порядку польсько-німецького війська справляли природні укріплення, як в заду річка Стир, яка здержувала від можливої утечі полохливі частини того ж війська, а з флангів—Стир і ліс, які не давали розвертатися всім козацько-татарським силам, щоб свого ворога брати в обхвати. Окрім того перед фронтом польським перебувала рівнина з ледви примітним спадом на північ. Перед чолом фронту були установлені гармати під керовництвом німецьких інжинерів, як Гетканта й инших, які знаходилися в команді Приємського. За артилерією перебували в першій лінії німецькі полки під командою: з правого боку від осередку фронту ген. інфантерії Б. Радзивилла, а з лівого від нього ген.-майора Гувальда. В другій лінії стояли головно райтери та німецька й венгерська піхота. За другою лінією перебував король під охороною полковника Валлєнродта й т. д. Третя лінія за королем установлена була з німецького полку піхоти ґвардії, під командою Фромгольда Вольфа та з німецьких полків райтерів—Л. Вайгера, Б. Радзивилла й сокальського старости Денгофа. В резерві перебували: полк. драгун Я. Вайгера та 15 хоругов таких Я. Розражевського. Правий фланг доручив король М. Потоцькому. Тут стояли: його власні полки, Лянцкоронського, Юр. Любомирського, Конецпольського, Л. Сапіги й Собеських. Лівим флангом проводив Калиновський, на якому перебували: полки його кварцяні, Я. Вишневецького, С. Потоцького, Щавінського й т. д... Посполите рушення було поділене й поставлене за задні лінії: одна його частина за лівим, друга—за правим флангом [206]).

На пять приблизно верст від розташування ворожих військ, на узгірю берестецького поля, стояв Український Гетьман із своїми силами [207]). Бойовий їх порядок виглядав так: на правому фланзі фронту перебували козаки, під командою полковників—Джеджаля, Богуна й инших, а на лівому Татари, в формі півмісяця під командою Амурата. На козацькому фланзі були виставлені в три ряди знамениті козацькі вози (вагенбурги), в другій уставлена лавами піхота,

а за піхотою, біля Пляшевої перебував табор, на випадок оборони. Осередок фронту творили: козацька кінnота з Татарами й піхота. Татарами тут командували Гальґа й Нурадин. Передові козацькі укріплення були обведені шанцями та обставлені гарматами. Основу й надію союзних козацько-татарських сил творили, як слушно висловився М. Костомаров, досвідні Козаки—військові ветерани, як у польському війську німецькі полки[208]), що врешті викаже хід самої битви, який залежав від її поля та переводженої обома воюючими сторонами воєнної тактики.

Більш-менш правдивий опис поля битви під Берестечком подав К. Гурський [209]), міркування якого почасти виправляє, а почасти й доповнює С. Освєцім своїм описом розташування спеціяльно польського обозу, який перед чолом на схід мав широке, непроглядне поле, з боку Лєшнева [210]) й Щуровець [211]) величезні ліси й т. д... [212]).

Перші сутички між обома ворогуючими силами відбулися дня $^{18}/_{28}$ і $^{19}/_{29}$ червня. Початі вони були стороною українською, з характером „правдоподібно реконесансу“ [213]), „фортелів“ ($^{18}/_{28}$.VI) [214]), та свого роду демонстрації і виманювання ворога „на козацькі засідки між лозами“ [215]) й т. д., щоб таким чином спонукувати до його виходу в поле ($^{19}/_{29}$ VI). Цей наш здогад ми базуємо на майже всіх тогочасних джерелах до битви під Берестечком[216]), з яких слідує, що польська сторона заняла була в ці дні позицію виключно оборонної війни, а не наступної [217]).

Наступний характер війни провадила українська сторона й на слідуючий день $^{20}/_{30}$ червня, з ранку почавши з „фортелів“ та „гарців“, на які виваблювала вона польську сторону, як засвідчує С. Освєцім. Під карою смерти команда польська заборонила своїм реаґувати на „фортелі“ й „гарці“ противника, стоючи на тій засаді, чого собі вона дуже й бажала, щоб він робив на польське військо та його бойовий порядок наступ першим. Від гарматного вогню в бік свого противника та польська сторона не відмовлялася, що продовжувалося аж до самої третьої години по полудні, бо й він, противник, не хотів першим починати бій [218]). Останнє засвідчення С. Освєціма не відповідає правді. Згідно його твердженням, як і иншим джерелам, самий бій почала українська сторона. Польська сторожа за „останній шанець“ свій не виходила. Вона вичікувала нападу з боку української сторони [219]), яка у всій своїй силі показалася перед польсько-німецьким військом біля 12 години дня. Висунулася вона з долини („auss dem Grundeburg“), як переказує донесення з 1 липня 1651 р. (в німецькій мові). Наперед йшов козацький ваґенбурґ. Він був надзвичайно прикритий та сильно й добре охоронений. За ваґенбурґом, в середині, слідували оден за другим полки: то полк Козаків, то полк Татар, що ледви можна було бачити. В такому марші вони й наступали спровала на польське військо. Коли король спостеріг, так каже те донесення, що польському обозові грозила з боку Козаків і Татар небезпека, сам почав його упорядковувати та ним проводити [220]). На раз вони прибули й стали недалеко і просто ворожого заду. До битви з ними вступив із своїми та иншими полками Я. Вишневецький. Вона продовжувалася понад дві й більше години. На протязі цього часу щастя її перебувало в рівновазі й то доти, доки не надоспіли військам польським резерви. Коли вони надоспіли, а крім того вигукувано ще з гармат, то противник попав у в е л и к е замішання, через що з боку польського його використано, бо війська набрали духу, щоб кинутися на свого ворога, який почав і уступати: Татари втікати, а Козаки відступати в свій табор. За втікаючими Татарами пустився гнатися А. Конєцпольський, а король решту військ направив на гору, щоб обхватити Козаків. Але ці ввійшли до свого табору і їм війська польсько-німецькі не могли нічого вдіяти, окрім того, що били з гармат та лякали з гранат. В таборі було до 20 чисяч Козаків і величезна кількість повстанців. Через ніч „хитрий птах“ („der listige Vogel“) обвів

свій табор окопами та зміцнив валами. Але польське військо надіється його здобути. На бік короля піддалося 600 Козаків, а інші з табору кричать о ласку й згоду. Та їх через це наказав Гетьман Український покарати на смерть — на горло. І так засів противник у таборі, себе зі всіх боків охоронивши, що доведеться з ним ще військам польським трохи погратися [221]).

В такому приблизно темпі проходив хід битви під Берестечком, який розпочався, доповнюючи про нього сказане,тим, що Козаки були вдарили на лівий, а Татари — на правий фланг польського війська. По невидержанню битви Татари втікали до переправи, а Козаки відходили до свого табору [222]). Чому? На це дає нам відповідь учасник битви, Німець, полков. Гайнрих Валлєнродт, у згадуваному його донесенню до бранденбурського курфірста від 9 липня (н. ст.) 1651 року, яке ми й дозваляємо тут повністю, але довільно в нашій мові українській передати.

„З повинного послуху піддано й приспішено доношу я Вашій Курфірстівській Світлости про тутешній стан королівської армії війни, а саме: Ціла армія вирушила з обозу сокальського 15 червня й маршує до містечка Берестечка, яке лежить напроти Руси та дещо блище Поділля. Сюди прибула вона 25 червня, до поля бою, де розташувалася обозом. 28 червня надходила татарська армія, під командою самого хана, з яким ми цілий день мали сутички. На другий день, 29 червня, надходив також Хмельницький з цілою своєю козацькою арміею, з яким ми рівнож мали тяжкий реконтр. На третій день, 30 червня, наступила властива битва, бо Його Королівська Величність порішив вчора в вечері виступити на другий день у дві години з цілим обозом („mit der gantzen Armadi“) в поле, де ген.-майор Гувальд зформував його бойовий порядок і приблизно в годину дня розпочато марш зараз же на ворога. Коли він це помітив, то також довго на завагався й повів тоді ж на нас наступ із замкнутим ваґенбургом, обсадженим добре піхотою, та з такою великою силою, якої я ніколи не бачив, і з таким надзвичайним криком, більш як 5 раз сот тисяч люда, що майже можна було перелякатися отого сильного галасу. З боку противника провадив правим флангом козацьким Хмельницький, а лівим— татарським— хан. Коли вони обидва на нас відтак хоробро позавзялися, ми проте в замкнутому бойовому порядку — доброму й повному—віддалювалися, не звертаючи уваги ні на що—ні на їх крик та канонаду гармат. Бо вони, противники, гадали в цей спосіб зломити наш бойовий порядок, в якому я був в середині із 600 кінноти чиками, що мені їх довірив ласкаво Його Королівська Величність, який цілий день при мені й перебував. Коли ж побачив противник, що він так нічого не зможе зробити із своїм ворогом, то тоді напер Хмельницький цілою силою своєю козацькою на наше ліве крило, котрим проводив князь Вишневецький, який рівнож дуже добре й хоробро видержував. Тут таким чином завязалася завзята битва, яка тревала певний час. Коли в ній наші почали наразі не видержувати й уступати, ми зараз же післали їм на допомогу з резерву д е к і л ь к а н і м е ц ь к и х п о л к і в к і н н о т и й п і х о т и [223]), в силу чого почав і ворог уступати. Полки одначе німецькі поклали в бою тому свої голови („doch im Fechten verblieben“). На протязі часу дав Бог щастя, що на Татарів міцно й хоробро були напали, через що вони розпочали повільно („allgemach“) звільняти поле. На полки німецькі вони вже не захотіли себе виставляти. І будь праве крило не так далеко позаді залишилося, яким командував М. Потоцький, то Татари мали б бути взагалі побиті, бо поле бою було для них за зле й вузьке, на якому їх без числа в великій кількости стрімголов попадало, потонуло, а в болотах як люди, так і коні позалишалися, коли то ще їх не переслідувано. Як ми лише побачили що Татари з поля битви відступили, праве крило тоді підтягнули й ним відрізали Козаків так, що їх всю силу стиснули й нікуди вони не виглянуть. Козаки ретирувалися в долину, в болотисту місцевість, де ми їх незабаром окружили.

В ніч вони нас за горло здавили, про що далі нікому не казати („dass weiter nichts kundt gerichtet werden"). Там вони знову зробили собі табор і міцно охороняються, так що їм не можна нічого вдіяти, і до цього дня там вони лежать [224]).

Наведене донесення полков. Валлєнродта хоч може й не змальовує вповні картини битви ціл Берестечком, яка відбулася дня $^{20}/_{30}$ червня, проте воно передає нам не аби яку тогочасну правду, на нині сторичну, а саме: а) підтверджує характер війни в цій битві, який з боку української сторони був наступний, з польської—оборонний; б) хід самої битви, яку уплянували Німці і в якій вони відограли основну ролю; та в) поразку татарського війська, яка залежала від того, поминаючи наступний її характер, що для нього не відповідало поле битви, бо було за зле й за вузьке для звиклих тактичних прийомів, як війська степового, а не фронтового, і тому воно, не видержавши натиску з боку не так польських, як німецьких військ, підчас рішучого моменту битви для козацьких військ опустило ціле ліве крило українського фронту, чим і спричинилося до його бойового порушення. Користуючись тим, Поляки з Німцями скерували всі свої сили на праве крило українського фронту, боєздатність якого раптово зменшилася через відступ лівого крила, як свого роду точки опори. В силу цього Козаки примушені були відступати в бік річки Пляшевої до свого табору й там заняти позицію знаменитої берестецької оборони, про яку скажемо далі.

(Дальше буде).

---

[162]) Його-же: „Україна на переломі" стр. 22.

[163]) „Відмови Хмельницького від походів на Туреччину і Московщину — куди його хотіли справити польські політики, як пише М. Грушевський, та несподіваний напад на молдавського господаря, що вважався найвірнійшим сусідом і фактичним васалом Польщі, хоч формально був підданцем Порти, — привели польський двір вже в осени 1650 р. до принціпіяльного рішення підняти нову війну з козаками. 8 жовтня н. с. — коли Хмельницький під Кальником вів розмови з московським післанцем про безвиглядність своїх відносин з Польщею, король (польський) в секретній розмові відкрив нунцієві Торресові свою гадку — ще сеї зими напасти на Хмельницького від трьох сторін: від Руси заатакує його коронне військо, від півночи литовське, а з полудня волоський господар відомстить — йому свою кривду". „Істор. України-Руси". (Київ, 1928), т. IX, І. с. 139. Коли вірити, Польща надіслала перед цим навіть допомогу молдавському й валашському господарям „4/m Deutsche" 4.000 Німців. „Пр. Т. Ар. в Берліні": А. Адерсбах до курфірста, дат. Кеніґсберґ, 30 IX. 1650. Див. також Н. Йорга: „Actes et fragments", Букарест, 1895), т. I, с. 201.

[164]) Богданъ Хмельницкій", стр. 210 11, прим. 1.

[165]) „Szkice historyczne" I (Львів, 1891, вид. 3.); „Bitwa pod Beresteczkiem", 273—74; „O dziaŀaniach wojska koronnego rzeczypospolitej polskiej w wojnie z kozakami... Bitwa pod Beresteczkiem". „Warszaw. Bibljoteka", 1887, т. 2, стр. 28; „Dzieje wojen", т. II, стр. 341.

[166]) „Русск. воен. исторія," ч. II, стр. 581 (за автором „Исторіи Русовъ, Чт.въ имп. о-вѣ истор. и древ. рос. 1846, Nr. 3. II, стр. 109).

[167]) „Ак. Ю. и З. Р." т. III, стр. 448, 451, 454.

[168]) К. Войціцький: „Pamiętniki" т. II, стр. 164.

[169]) С. Освєцім: „Dyaryusz" (1643—1651). „Script. Rerum Polonicarum", 1907, т. XIX, стр. 261

[170]) Ibid., стр. 313.

[171]) „Ак. Ю. и З. Р "т. III, стр. 458; „Ар. Ю.-З. Р." ч. III. т IV, стр. 559 - 562; М. Костомаров: „Богданъ Хмельницкій". стр. 380, прим. 2 і стр. 385, прим. 2; М. Грушевський: „Істор. України Руси", т. IX, І, с 216 -18 — в критичній обробці.

[172]) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні", дат. Кеніґсберґ, 5. V. 1651.

[173]) „Ак. Ю. і З. Р ", т. III. с. 477 (засвідчення полк. С. Савича).

[174]) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні", дат. Кеніґсберґ, 2, III. 1651.

[175]) „Ks. pam." с. 624, 628.

[176]) М. Костомаров: „Богданъ Хмельницкій", с. 400, прим. 2,

„В середині січня немалого, видко, пополоху — як пише М. Грушевський — на королівському дворі наробила фальшива, очевидно, вістка, що з-за кордону, з Німеччини, чи що, йде до Хмельницького наємне військо... „Німці охотники" (Niemcy wolontaryuszowie), як місяць пізніще про це при дворі польському говорили. Див. „Істор. України Руси", т. IX, I, с. 168, прим. 3.

[177]) А. Ґрабовський: „Starożhist. polskie," т. I. стр. 271.

[178]) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні," донесення невідомого, дат. „Auss dem Läger unter Beresteczko vom 26 Junij 1651" (письма Адерсбаха).

[179]) М. Костомаров: „Богданъ Хмельницкій," стр. 403, прим. 6.

[180]) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні," донесення невідомого, дат. з обозу під Берестечком, 19. VI. 1651. (письма Адерсбаха).

[181]) Згідно донесенню, цей шляхтич передав Полякам, що в Козацькому війську рішено вести на них наступ. Про це занотував також і С. Освєцім у своєму „діярії" від $^{8}/_{18}$. VI. 1651 стр. 316), лише з тією ріжницею, що замість „шляхтича" згадує він „przedawczyka jednego, który uciekszy od Kozaków".

[182]) М. Костомаров: „Богданъ Хмельницкій," стр. 409, прим. 4 (за Коховським, Ґрондським, Пасторієм, Рудавським і т. д.).

[183]) „Рус. воен. исторія," ч. II. стр. 581.

[184]) „Szkice historyczne," I. стр. 260, 285.

[185]) К. Войціцький: „Pamiętniki," т. II. стр. 172.

[186]) „O działaniach," т. 3, стр. 21, 28 - 9.

[187]) М. Грушевський: „Істор. України-Руси," т. IX, I, стр. 283.

[188]) По М. Грушевському: „чужоземного" війська при польському на ті часи було: 2800 люда кінноти (райтарів і драґонів) та 4700 – піхоти. Ibid., с. 283. Ibid., т. IX, I, с. 260. 1850.

[189]) „O działaniach," т. 2, стр. 227 — 30, рукоп. Осоліньських, N. 224. Пор. С. Освєцім „Dyaryusz," стр. 291 - 95.

[190]) К. Войціцький: „Pamiętnik," т. II, стр. 172.

[191]) Про погром нім. полку полковника Корфа й полков. Майделя під Баром доносив курфірстові бранденбурському й А. Адерсбах з Кенігсберґу. 5 V. 1651.

[192]) К. Ґурський: „O działaniach," т. 2, стр 230; С. Освєцім: „Dyaryusz," стр. 297.

[193]) К. Войціцький: „Pamiętniki," т. II, стр. 178.

[194]) С. Освєцім: „Dyaryusz," стр. 291, 293—94.

[195]) Ibid., стр 262.

[196]) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні:" донесення „Auss dem Läger unter Beresteczko," 26. VI. 1651 письма Адерсбаха й можливо, що переклад з пол. мови; див. Н. Йорґа: „Actes et fragments," т. I, с. 206.

[197]) „Богданъ Хмельницкій," стр. 392; „Szkice histor czne," I, стр. 246.

[198]) „Т. Е.," т. VII, стр. 77: „die geworbene Teutsche Voelcker so etwann auff 30.000 Mann geschaetz wurden" (під Берестечком).

[199]) „Ч. в имп. о-в истор. и древ. рос.," 1846, N 3, II, стр. 109.

[200]) М. Кордуба: „Матеріяли," стр. 151 52.

[201]) Ibid., стр. 161—62.

[202]) Ibid., стр 153—56.

[203]) „Szkice historoczne", I, стр. 282. Пор. С. Освєцім: „Dyaryusz", стр. 318, від $^{13}/_{23}$. VI

[204]) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні": полков. Валленродт до курфірста, дат. „im Königl. Polnischen Feldläger bey Boersisteczka", 9. VII. 1651. Оригінал цього донесення маємо намір подати в наших „Матеріялах до української історії з Пруського Таємного Державного Архіва в Берліні". Можливо, що деяка правда до битви під Берестечком переховується в матеріялах Я. Міхаловського (в бібліотеці Красинського в Варшаві), які А. Гельцель не використав для „Ks. pam." як: „Dyaryusz wojny pod Beresteczkiem" ($10^{1}/_{2}$ карт), „Sekretny a prawdziwy dyaryusz" й т. д. Серед відомих діяріїв до битви під Берестечком В. Чермак відводить наведеним діріям перше місце. Див. „Studya Historyczne". Краків, 1901, стр. 322, 328—29.

[205]) Тут до речі варт додати засвідчення С. Освєціма („Dyaryusz", стр. 317), що на призначене місце для польського обозу вступили першими „чужоземці" — Німці й то $^{12}/_{22}$. VI.

[206]) Полк. Корф не був участний в цій битві, як ранений, здається, козаками під Красним. С. Освєцім: „Dyaryusz", стр. 262.

[207]) Ibid., стр. 339.

[208]) „Богданъ Хмельницкій", стр. 411.

[209]) „O działaniach", т. 3. стр. 26 31; за М Грушевськимя, див. „Історія України-Руси". т. IX, I, с 283.

[210]) Лешнев — містечко, в 12 км. на пів. зах. від міст. Берестечка.

[211]) Шуровці — містечко, біля 25 км. на пів. зах. від Бродів.

[212]) „Dyaryusz", стр 330.

[213]) К. Ґурський: „O działaniach", т. 3, стр 31.

[214]) С. Освєцім: „Dyaryusz", стр. 335.

[215]) Ibid., стр. 336.

[216]) Пор. А. Ґрабовський: „Starož. polskie", т. I, стр. 272 – 73.

[217]) Ibid., стр. 334—35; К. Войціцький: „Pamiętniki", т. II, стр. 175, „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні": донесення невідомого „Auss dem Läger unter Beresteczko vom 1 Julij 1651" (письма Адерсбаха, можливо, що й переклад з донесення Мясковського).

[218]) „Dyaryusz", стр. 339.

[219]) Ibidem; А. Ґрабовський: „Starož. polskie", т. I, стр. 273—74; „Т. Е.", т. VII. стр. 77

[220]) Очевидно по планові і вказівкам ген.-майора Гувальда. D. O.

[221]) Далі в цьому донесенні переказується поголоски про самовільне захоплення татарським ханом Українського Гетьмана, чорну раду в таборі та повстання Костки.

[222]) С. Освєцім: „Dyaryusz", стр, 339—341; А. Ґрабовський: „Starož. polskie", т. I, стр. 273—74; „Ks. pam.", стр. 642; й т. д...

[223]) Підкреслення наше. Д. О.

[224]) Продовження слідуватиме. Д. О.

МИХАЙЛО ПОЛЯНСЬКИЙ

Проф. О. К. Мицюк як економіст

(з приводу 25 ліття його діяльности)

В наш час економічні студії в усіх краях і в усіх народів, крім нас Українців, притягають особливу увагу. Ледви, чи можна сперечатися нині проти загально відомої аксіоми, що розвиток народнього господарства в великій мірі (хоч розуміється не виключно) впливає й на суспільно-політичні відносини кожного краю й навіть на його культуру та ідеольогію. Річ ясна, що нарід, який розпоряджає могутними економічними засобами, ліпше може обстоювати й свої національно-політичні права та інтереси, лекше та скоріше може досягати своїх національних цілей та ідеалів, ніж нарід бідний, економічно визискуваний. Та, на велике диво й на великий жаль, у нас Українців нема належного розуміння ваги економічних проблем, а разом з тим розуміється, нема й належного дослідження економічних питань в нашій науці. Як нам доводилося згадувати на іншім місці [1]), вже 50 літ тому М. Драгоманів нарікав на нерозуміння й ігнорування Українцями суспільно-економічних справ, на виключно „культурницький" характер українського руху. Сі нарікання Драгоманова, на жаль, справедливі в значній мірі й донині. Ми досі не усвідомили собі ваги суспільних та економічних питань. Ми займаємося багато питаннями формальними й другорядними, та рівночасно майже ігноруємо суспільно-економічну підставу, на якій твориться національна культура й національна політика. Політика наших партій аж надто часто прогрішає надмірною абстрактністю й відірваністю від реального життя, від суспільно економічних проблєм. На полі науковім у нас найбільше досліджується мову (і то головно звучню, історію звуків, діялектольогію і т. п.), історію старого нашого письменства, етнографію; в сих ділянках української науки досягнуто вже певних успіхів; але рівночасно просто в вічі кидається брак і наукових студій і популярних статей на суспільно-економічні теми, особливо в нас у Галичині. Щоправда, протягом XIX ст. на Україні були деякі навіть визначні теоретики суспільно-економічної науки [2]), як прим. Т. Степанів (проф. Харк. Унів., добрий популяризатор західнього умірковаиого лібералізму, * 1795 † 1847), Ів. Вернадський (київський проф., * 1721 † 1884), Марія Вернадська († 1860), Баллин (визначний теоретик „кооператизму" як економічної системи, один з провідників укр. громади в Харкові в 1850-их роках, основник перших кооперативів на Україні), Ів. Сокальський (проф. в Одесі, потім у Харкові, ред. „Статист. Листка", вид. Харків. земства), Мик. Зібер (доцент. Київ. Унів., визначний член київської укр. громади, україи. національно-громадський діяч, марксист, * 1844 † 1888), Тадій Рильський (знаний укр. діяч, економіст „клясичного" напряму), Подолинський (ідейний учень Драгоманова, укр. діяч і економіст умірковано-соціялістичного напряму), Ів. Янжул (один з найвизначніших дослідників сусп. економії й фінансової науки, а особливо становища фабричного робітництва, в кінці життя дійсний член Укр. Петер. Академії Наук), Вол. Фавст. Левитський (харк. проф., потім дійсний член Укр. Акад. Наук, † 1926), Мих. Туган-Барановський (один з найбільших наших економістів

член Укр. Акад. Наук, замолоду марксист, потім прихильник етичного напряму в економічній науці, * 1865 † 1919), Олекса Одарченко (нині проф. Укр. Унів. в Празі, представник етично-правничого напряму в економіці), В. Косинський, К. Воблий та ін. Деякі зі згаданих учених приймали близьку участь і в українським національно-громадським житті, але не тільки всі їх твори до 1917 року, друкувалися не українською, а російською, або західними мовами, а і вся їх наукова діяльність на полі суспільної економії не була звязана з українським національним рухом, навіть у таких національно-громадських діячів, як Тадій Рильський, Подолинський або Мик. Зібер; український національний рух і суспільно-економічна наука на Україні довший час розвивалася неначе без усякого взаємного впливу, так що „українство" довго залишалося суто-„культурницькою" течією. Лише у Баллина в 1850 их 1860-их роках тісно вязалися його національна праця, кооперативно-громадська робота й наукові суп.-економічні досліди. Але в 1870-их роках в „українстві" знову запанувало виключне „культурництво", етнографічні й т. п. досліди і т. д., що викликало горячі протести Драгоманова.

Щойно в кінці XIX-го ст. почасти під його впливом, почасти в звязку з іншими обставинами й громадськими течіями, і в Галичині й на Вел. Україні пробуджується серед Українців наприкінці XIX ст. заінтересування до економічних проблем (хоч і донині воно ще, на жаль, надто слабе), і наконець з початком XX ст. зароджується й національно-українська суспільно-економічна наука. Одним із перших і донині ще не дуже численних репрезентантів сієї національно-української економічної науки є професор Українського Університету в Празі та Української Господарчої Академії в Подєбрадах Олександер Корнилович Мицюк, український діяч-патріот (один із дуже малочисленних на Наддніпрянщині в передвоєнних часах сторонників ідеї Самостійної України) і рівночасно найенергійніший нині працьовник на полі української суспільно економічної науки.

О. К. Мицюк народився 9 червня 1883 р., в селі Ново-Александрівці, Бахмутського повіту (в Донецькім басені) в селянській родині. На свої руки здобув середню й високу освіту. Заки встиг закінчити свою освіту, мусів якийсь час працювати, яко геометр і лісничий. Будучи геометром, на практиці найдокладніше обзнайомився з ріжними сторонами аграрної справи, зокрема з питаннями т. зв. земельних переділів, переверсток ітд.; свій досвід у сій ділянці пізніше знаменито використав у своїх працях. Університет О. К. закінчив у Харкові на правничім відділі, з дипльомом I степені. За працю „Вміняємість", на підставі референції проф. О. Д. Кисельова, одержав од Харків. Університету премію ім. Зарубного (ся праця з невеличними додатками була надрукована аж геть пізніше в „Збірнику Україн. Університету в Празі на честь през. ЧСР. Т. Г. Масарика" т. н. „До дефініції вміняємости"). Крім сієї праці, будучи студентом Харк. Університету, написав кілька поважних розвідок, серед яких на особливу увагу заслуговує праця: „Переділи та переверстки", відчитана в „Гуртку по вивченю суспільної економії" (який був один час центром україн. громадської праці серед харківського студенства) й уже пізніше надрукована в місячнику „Шлях" (1917 р. ч. 2). На Харк. Ун-ті під той час, коли вчився О. К. Мицюк, економічні науки викладали Вол. Фавст. Левитський, Анциферов, Соболев і Фомин. В.Ф. Левитський у своїх викладах і наукових працях особливий натиск клав на методольогію суспільної економії, історію народного господарства й економічних доктрин, дуже цікавився й з особливою симпатією зупинявся на таких явищах, як „копартнершип"(спроба погодження соціялістичного й капіталістичного принципів в організації фабричного промислу [3]), кооперація, сільсько-господарські артілі й т. ін.. Левитський дуже критично ставився до наукоподібної (але не наукової) системи К. Маркса й, всупереч їй, висував етичну (моральну) засаду в суспільній економії, ідеї солідаризму (порозуміння й співпраці ріжних суспільних кляс)

кооперації, копартнершипу і т.п.: Анциферов і Соболев також додержувалися етично-солідаристичного напрямку й особливу увагу звертали на кооперацію, в якій сподівалися знайти могутнє знаряддя до ослаблення гостроти межикласових суперечностей); лише Фомин тримався марксівського світогляду, але його викладів Мицюк здається навіть не слухав; в кожнім разі, Фомин на О. К. Мицюка не зробив ніякого впливу; навпаки, інші його харківські університетські вчителі, прим. Вол.Фавст. Левитський мали очевидний вплив на розвиток науково-економічного світогляду О. К., зокрема на піднесення етичної засади в суспільній економії, негативно-критичне відношення до марксизму, а також мабуть на спеціяльне заінтересування історичною частиною суспільно-економічної науки. Впрочім, Університет дав лише деякі напрямні розвиткові світогляду О. К. Мицюка. З позауніверситетських впливів, здається найбільше значіння для розвитку світогляду Мицюка мали впливи знаменитої руської соціольогічної школи, М-Туган-Барановського, а потім де в чому, здається, й Петра Струве (одного з найбільших сучасних російських економістів, найбільше цінений в Англії, члена Англ. Академії Наук, спершу марксиста, пізніше — знаменитого критика марксизму й прихильника ідеалістичної фільософії й суспільно-економічного солідаризму); можливо також, що на економічні погляди О. К. мали вплив і західні етично-соціялістичні течії, як ревізіонізм то що. — З другого боку, треба з особливим притиском підчеркнути національно-український елемент, як у світогляді, так і в усій діяльності О. К. Мицюка. Вже молодим хлопцем, переймається він національно-самостійницькими ідеями, працює якийсь час у РУП (Револ. Укр. Партії), потім зближається з ідеольогічним вождем самостійництва на Вел. Україні Миколою Михновським. По закінчені Харків. Ун-ту О. К. розпочинає адвокатську працю, яко адвокатський помічник Михновського, та рівночасно продовжує й наукову роботу. В 1917 р. О. К. увіходить у склад колегії по організації Українського Університету в Київі. Разом з тим у 1917 -18 рр. бере близьку участь у політичнім житті, належачи до правого крила укр. с.р. партії, один час навіть є міністром внутрішних справ. Та коли українське політичне життя вироджується в дивовижну й дику мішанину ліво-есерівщини й отаманії, О. К. відходить цілковито від політики й віддається виключно науковій роботі. Хоч ми не можемо одобрити в цілому політичної діяльности О. К. Мицюка в 1917—1918 рр., але мусимо піднести, що він не поділяв комуно-подібних поглядів таких есерів, як прим. „міністр" Микола Козалевський, і не брав участи в комуно-подібній роботі таких молодчиків, „роботі", що привела Україну на край загибіли. Так само й пізніше не пішов О. К. ані слідами Петлюри й Андрія Левитського, ані слідами Винниченка, Мик. Ковалевського та Христюка. В усій політичній діяльности О. К. Мицюка не було ніяких нечесних чи сумнівних, підозрілих кроків.

На еміграції, при заснуванні Українського Університету в Празі О.К. Мицюк дістав катедру політичної економії, а потім коли засновано Українську Господарчу Академію в Подєбрадах обраний був і в ній професором політичної економічної політики. В Укр. Госп. Академії його кілька разів вибирано деканом економічно кооперативного факультету.

Свою літературну й наукову працю розпочав О. К. Мицюк в 1905 р. статтями на ріжні, зокрема економічні теми, спершу в російських, а потім і в українських часописах. Особливу увагу присвятив він передовсім важливій, але розмірно мало дослідженій справі переселення селян з Вел. України в Сибір, Туркестан ітд. Так зявилися його нариси й праці: 1) „Про переселення на Амур та в Усурійський край" (1909 р.), 2)„Про переселення в Західний Сибір", 3) „Про переселення у Степовий Киргізький край" (1909), 4) „Про переселення на Далекий Схід" (1913 р.),5) „Переселення та українство" (1912) ітд. В цих розвідках О. К. Мицюк дав нам, — як каже Шимонович у своїм огляді української економіч-

ної науки (в кн: „Історія політичної економії", Львів, 1923), — майже повну картину так поважного нашого переселення на Схід, і в цьому одна з його найбільших заслуг: цими розвідками внесена О. К. Мицюком цілком нова сторінка до нашої національної економії. В 1925 р. Мицюк знову звернувся до питання про переселення і дав дуже цінний, новий перегляд всіх питань, звязаних з українським переселенням у II-ім томі своєї „Аграрної політики" (розділ V, стор. 143—270), в кінці якого додав цікавий нарис загального характеру про „винародовлення переселенців за зміни оточення".

Другою важною ділянкою спеціяльних студій О. К. була аграрна політика в звязку з історією народнього господарства на Україні й в ін. краях. Про окремі питання аграрної політики писав Мицюк ще в часах передреволюційних та під час революції (прим. згадувана нами праця „Переділи та переверстки", „Община та земельна реформа" ітд.). На еміграції, в 1920—22 рр. О. К. написав велику, „капітальну" (по вислову І. Шимоновича) розвідку „Земельна справа на Україні за часи з 1905 р. по 1921 рік". Сеї праці в цілому О. К. Мицюкові надрукувати не вдалося: не знайшлося ні видавця, ні грошей, — хоч рівночасно наддніпрянська еміграція у своїх власних друкарнях в таборах у Каліші, Стшалкові, Щипйорні випускала сотки цілком непотрібних і беззмістовних книжок, збірників найглупіших віршів і т. п., але на видання капітальної праці на таку важну тему, як земельна справа на Україні, еміграція не спромоглася. З сієї великої розвідки Мицюка були надруковані лише деякі частинки.

По заснуванні Україн. Господ. Академії в Подєбрадах, О. К. почав у ній з 1924 року викладати економічну політику, при чому в своїх викладах звернув спеціяльну, а навіть майже виключну увагу на політику аграрну (земельну), і рівночасно приступив до писання великого, кілька томового курсу аграрної політики. На полі наукового розроблення аграрної політики на Україні О. К. Мицюк майже не мав попередників; бо питання аграрної політики в нас вирішувано звичайно не науковим, але досить простим, „малпячим" шляхом: бралося готові великоруські взірці, а до них пробувано додати „що небудь" свого, українського (так прим., у 1917 р., на „всеукраїнськім" зїзді „всемогутньої" тоді партії укр. соц.-революціонерів "знаменитий" Микола Ковалевський, виключений впрочім пізніше навіть есерами з їх партії, виступаючи з відчитом про земельну справу, казав: ми розуміється повинні проводити аґрарну програму есерів, але треба додати в ній нам що-небудь свого, українського, щоб ми чим-небудь відрізнилися від Росіян...) З другого-ж боку, важність і актуальність, життєвість наукової економічної політики, яка шукає шляхів, до кращого впорядкування економічного життя народу, — в наші дні великої економічної кризи, — для всіх мусить бути цілком очевидною; для нас же Українців, народу переважно хліборобського, головне значіння має, розуміється, та частина економічної політики, яка займається економічними питаннями, звязаними з сільським господарством, чи інакше кажучи — економічна політика сільсько-господарська або аграрна. Отже розпочинаючи наукове дослідження аграрної політики, О. К. Мицюк приступив до створення може найважнішої й найактуальнішої для нас, Українців, науки. В основу своїх дослідів пр. Мицюк поклав історичний та порівнюючий методи. Виходячи з того, що зрозуміти сучасні й намітити майбутні кроки економічної політики неможливо без пізнання минулих, Мицюк розмірив протяг свого курсу з 1800 до 1925 року. Таким чином, в його курсі аграрної політики знаходимо не тільки огляд і оцінку сучасної економічної, головно аграрної, політики та плян аграрної політики на майбутнє, але й історію аграрних відносин в XIX та 1-ій чверті XX ст. Ся історична частина праці Мицюка має велике значіння також і для української історичної науки, в якій до недавного часу дуже мало зверталося уваги на економічне життя українського народу в новіших часах, так

що навіть у Мих. Грушевського найповніша історія України (XIX б.) зводилася майже виключно до історії української національної ідеї й письменства. — З другого боку, розуміючи, що будувати свою, українську аграрну політику, без знання того, як укладалася вона у р і ж н и х інших народів, неможливо, О. К. Мицюк вирішив узгляднити у своїм курсі аграрної політики, в міру можливости інші країни світу; та розуміється найбільше уваги й місця О. К. Мицюк присвячує аграрним відносинам та аграрній політиці України, і при тому не тільки, так-би сказати основних частин української території, але й українських окраїн — Кубани, Закарпаття, Буковини та ін. — Отже, як бачимо,свою аграрну політику Мицюк намагається здобувати на солідних наукових підставах, не на сліпому малпуванню чужих теорій і фантазій.

В оцінці економічного життя О. К. Мицюк тримається е т и ч н о г о принципу. „Е т и к а,—каже він у своїй праці „Аграрна політика“,—м у с и т ь д а т и п р о в і д п р а к т и ч н і й п о л і т и ц і“. Через те проф. Мицюк рішуче осуджує в с я к і у т и с к и, п е р е с л і д у в а н н я й н и щ е н н я з „економічних“, „соціяльних“ і всяких інших мотивів, а тим більше безумні утиски й переслідування землевласників та нищення їх майна „за те тільки, що вони землевласники“. На жаль, додає О. К. Мицюк, революція на Україні дала силу прикладів незнання або недодержування морального принципу й потягла дуже багато непотрібних і невинних жертв.

Виходячи з етичної засади, О. К. гостро критикує в своїх працях про аграрну політику все поступування большевиків і дає знамениту критичну аналізу підлої большевицької господарки, побудованої на необмеженім визиску селянських і взагалі працюючих мас, визиску гіршім від часівв кріпацтва.—Гостро-негативно ставиться пр. Мицюк також і до самої ідеольогії большевиків та соціялдемократів, до м а т е р і я л і с т и ч н о ї теорії К. Маркса, яка відкидає етичний момент з економічної й соціяльної політики та проповідує боротьбу кляс. — Піднесення етичної засади в економічній політиці й поважну та безкопромісову критику марксизму й большевизму в працях проф. Мицюка треба поставити йому в велуку заслугу; хоч в піднесенні етичної засади він зупинувся, подібно до Мих. Туган-Барановського та Вол. Фавст. Левитського, так-би сказати, н а п і в д о р о з і: признавши вагу етичної засади, спробував звязати свій етичний принцип в економіці з кантівською „засадою верховної цінности“. Та, очевидна річ,—як каже критик „Аграрної політики“ Мицюка, — „цей принцип не може бути кермуючий в економічному та суспільно-політичному житті людей хоч-би вже через те, що він не може примусити широкі маси народні до моральних вчинків, до обмеження егоїстичних інтересів і особистих бажань. Всякі безрелігійні моральні приписи для широких мас будуть порожніми звуками без жадного змісту. Міліони сумних доказів цього бачимо в сучасній революції на Вел. Україні та в Росії. Не абстрактний та малозрозумілий „імператив“, а живий і кожному ясний приклад—Христа, і тільки він один може бути основою справжньої народної (тай всякої розумної й консеквентної) морали. Тільки справжня віра (не модерно-символічна), сполучена зі щиро-християнською любовю, може сприяти справедливості як у приватнім, так і в громадськім житті“ (див. ст. проф, В. Заїкина „Нова праця про аграрну політику“—„Наша Бесіда“, 1926, ч. 2). На Заході, як відомо, істнують уже досить могутні християнсько-етичні течії (католицька й протестантська) в економічній науці. У нас, на жаль, християнський напрям в економіці не розвинувся (хоч про вагу християнсько-етичної засади в економічнім життю писав уже Мик. Гоголь у 1840-их рр. [4]). Та, в кожнім разі, поки що мусимо визнати дуже доброю ознакою, що один з найвидатніших наших економістів проф. Мицюк яскраво підчеркнув значіння етичного принципу в економічній політиці, протиставляючи його матеріялізмові соціялдемократів і большевиків.

На превеликий жаль О. К. Мицюкові вдалося видати досі лише розмірно меншу частину його курсу аграрної політики, а саме перший том (Подєбради, 1925, сторін. 478) і першу частину II-го тому (Подєбради, 1925, стор. 272); дальші томи лишаються досі не видруковані (лише відбиті в кількох примірниках на ротаторі для студетнської бібліотеки Укр. Господ. Академії в Подєбрадах).— Понадто, в ріжних виданнях проф. Мицюк видрукував останніми часами цілий ряд статей і розвідок про ріжні питання економічної політики: „Форма і значіння селянських рухів" („Зап. Укр. Госп. Акад. в ЧСР.", т. I, 1927, с. 1—12), „Усуспільнення земельної власности після світової війни" (там-же, т. II, 1929, с. 1—16), „Февдально-кріпацькі пережитки в XX віці" („Студії з поля сусп. наук"..., т. IV, вип. 3. 1929, стор. 29), „Селянство й економіка большевизму" (Львів, 1930, стор. 97) та інші (див. прим. статті в „Н. Світі", „ЛНВ.", „Кооперативній Республіці" та ін.) Серед сих розвідок на особливу увагу заслуговує своїм яскравим, загально-зрозумілим, але рівночасно вповні-науковим викладом праця „Селянство й економіка большевизму", в якій розкривається дійсна природа большевицької господарки та її відношення до селянства.

Проф. Мицюком написана також поважна трьохтомова „Історія політичної економії"; видано з неї досі тільки I-ий том (Подєбради, 1923, стор. 254) і перша частини II-го тому (Подєб., 1923, стор. 136+IV); дальші частини відбиті лише в кількох примірниках в бібліотеці Укр. Госп. Акад. На сій праці де що помітний вплив учителя О. К. Мицюка—акад. В. Ф. Левитського, автора „Исторіи политеческой экономіи" (де знаходимо досить поверховний нарис історії господарчого розвитку, але дуже добрий огляд історії економічних доктрин). Мицюк також у своїй „Історії політ. економії" скупчує головну увагу на розвитку економічних доктрин. Та він вносить чимало й свого, нового — в порівнанні з В. Ф. Левитським—в свій огляд історії політичної економії. Подібно до В. Ф. Левитського, він неприхильно ставиться до теорій Маркса і т. п. і навіть поглиблює критику марксизму. Коли порівняти курс історії політ. економії Мицюка з видрукованою у Львові „Історією політ. економії" І. Шимоновича й навіть з поважною „Исторіей полит. экономіи" В. Ф. Левитського, стає ясним, який значний крок наперед від інш. дослідників робить в історії економічних доктрин О. К. Мицюк. Окремо оброблений О. К. Мицюком нарис про П. Прудона („Збірн. в честь проф. Ст. Дністрянського", Прага, 1923, стор. 104—127).—Останніми часами пр. Мицюк почав друкувати вельми цікаві нариси про найзначніші сучасні суспільно-ідеольогічні течії й рухи у чужинців, як італійський фашизм та російське евразійство. Особливо гарно написаний нарис пр. Мицюка про фашизм (порів. рец. В. Заїкина: „Поступ", 1930, ч. 4—5); нарис про евразійство теж вельми цікавий, аде де що однобічний: пр. Мицюк не звернув належної уваги на позитивні елементи евразійства. — Далі, пр. Мицюк приступив до опрацювання майже не діткнутої в нас історії суспільно-економічної думки на Україні [5]) і приготував до друку розвідки про українських економістів Тадія Рильського, С. Подолинського, М. Туган—Барановського, про статистика-соціольога Щербину, про соціяльні та економічні ідеї Драгоманова і його наслідувачів і тд. Стаття про Ф. А. Щербину ухвалена до друку в „Працях Сусп.-Екон. Відділу ВУАН", розвідка: „Наукова діяльність М. Туган-Барановського" друкується в „Кооперат. Республіці", інші на разі немає де вмістити...

Останніми часами пр. Мицюк працює також над складенням свого курсу теорії політичної економії. Се розуміється буде вінець його дотеперішньої діяльности й рівночасно перший український курс теоретичної політичної економії.

В сім нашім огляді наукової діяльности О. К. Мицюка, яко економіста, ми зупинилися, звичайно, лише на найважніших його працях з обсягу теорії й історії політичної економії та економічної політики; вичерпуючого перегляду

його економічних творів ми на сім місці не могли дати; не узгляднювали ми також праць пр. Мицюка в області інших наук — державного права, історії укр. письменства й навіть агрономії, якими він займався несистематично, як се volens nolens мусіли робити майже всі працьовники української науки на Надніпрянщині з огляду на малочисельність національних українських інтеліґентних сил до 1918 р.[6]). Та думаємо, що й з цього неповного огляду в достатній мірі ясно виступає незвичайно широка й продуктивна наукова діяльність Шановного Ювилята, якого, здається, без пересади треба назвати найенергійнішим і найпрацьовитішим ученим серед надніпрянської еміґрації.

---

[1]) Див. нашу ст.: „Соціяльно-економічна проблема та її значіння (,,Н. Зоря", 1930, ч. 10).

[2]) Першими письменниками, що торкалися суспільно-економічних тем, були в нас: Вас. Кукольник, уродженець Закарпатської України, видавець „Економического журналу" (*1791†1821), Ів. Богданович, шляхетський маршалок у Сумах, співробітник „Вольно-Економического Общества" (*1758†1831), і знаний галицький історик Ден. Зубрицький. Та їх твори лише в деякій мірі торкаються економічних проблем і до науки суспільної економії в стислому значінні не належать. Їх працю на сім полі варто пригадати лише, яко початки розвитку української економічної думки.

[3]) Копартнершип се така організація фабричного промислу, при якій доходи від підприємства діляться між акціонерами й робітниками, занятими в данім підприємстві, при чому робітники чарез своїх представників приймають відповідну участь також у кермуванні справами підприємства. Ся участь робітників не тільки в доходах, але і в кермуванні підприємством, саме й становить основну рису копартнершипу.

[4]) Порів: проф. Дм. Чижевський, Історія фільософії на Україні, Прага 1926, с. 138; Вяч. Заїкин, З історії католицької ідеї на Вел. Україні в серед. XIX. ст. „Зап. ЧСВВ.". т. III, вип 1—2. - Чижевський неслушно звязує економічні погляди Гоголя з протестантизмом; в дійсності, християнсько-етичний підхід Гоголя до практичної, зокрема господарської діяльности ледви чи не ближчий до католицького. (Про відношення Гоголя до католицтва, крім згаданої розвідки Заїкина, є ще на польській мові праця Жида-католика R. Blüth'a).

[5]) На превеликий жаль, у нас до нині звертається занадто мало уваги на історію української науки; лише останніми часами почали в нас появлятися суцільні огляди деяких наукових дисциплін, напр. огляди історіографії—Дм. Дорошенка й Дм. Багалія, огляд історії укр. фільософії Д. Чижевського й доповнення до нього В. Заїкина („Поступ" 1928, ч. 3—4) і т. д.; більше стало також появлятися статей про поодиноких українських учених ріжних фахів. Історія економічної науки на Україні належить до найменше розроблених. Спробу короткого нарису розвитку укр. економічної науки подав І. Шимонович у своїй „Історії політ. економії" (Л. 1923); деякі додатки до сього нарису зробив В. Заїкин у рецензії на кн. Шимоновича („Н. Світ", 1924, ч. 4); Заїкинові ж належать статті: про М. Туган—Барановського („Н. Зоря", 1929, ч. 4), історика-економіста Ів. Лучицького („Н Зоря", 1928, ч. 69), О. Мицюка („Н. Бесіда", 1926, ч. 2). Цінні дані про М. Туган-Барановського й М. Зібера подає Д. Чижевський у своїй „Історії укр. фільософії" (1926). Крім того, про Т.-Барановського: Н. Д Кондратьєва (рос. мовою, Пб. 1923), К. Воблого (Зап. Соц. Екон. Відділу УАН., т. I—беззмістова статейка), В. Тимошенка („Збірн. Укр. Ун-ту на честь Масарика", т. I) та кілька інших; про Ів. Лучицького цікаві спомини в „Н. Минулім", 1918, III, й коротесенька нотатка М. Грушевського (в київській „Україні"). Про деяких економістів, як Баллин, Т. Рильський—сливе нічого або й зовсім нічого. Взагалі, як бачимо, дуже мало. (Порів. іще наші замітки в ст.: „Ссціяльно-економічна проблема та її значіння в світі й у нас" у „Н. Зорі", 1930, ч. 10).

[6]) З таких творів О. К. Мицюка згадаємо тут для прикладу: „Про піски Полтавщини та їх задобрювання" (Полт. 1908), „М. Шаповал як поет" (Київ, 1917; містить вельми цікаві відомості з історії укр. національного руху на Вел. Україні на поч. XX ст.), „Про автономію України" (Лубні, 1917) і т. под.

УГОРЧАК МИКОЛА

* * *

В імлі задуманій поезії екстази
Потонули святі ікони
І люд молитви шле, проказує урази
Співають антифони.

Палкі у вічі, та проте в покорі
Пестять у серці ту блаженну хвилю,
Коли потонуть у Довічнім морі
В край істини; і хоч знеможені і хворі
Тепер співають „Господи помилуй"...

СЕЛЬМА ЛЯҐЕРЛЄФ

Хустина св. Вероніки

I.

Діялося це за останніх років царювання імператора Тиберія. В той час в убогій хатині у сабінських горах осів бідний винникар з жінкою. Чужинці були захожі і мешкали відокремлено на самоті, та й ніхто не запускався до їхньої господи в гостину. Та одного ранку, як винникар відчинив хату, побачив на порозі жінку, що присіла під стіною. Була одягнена в просту сіру накидку, з вигляду дуже убога. І вона видалася винникареві такою бідною, що мимоволі прийшли йому на думку богині, які після переказу перекидалися в жебрачок, щоб зійти між людей.

„Приятелю!“ промовила жінка до робітника, „не дивуйся, що я нині ночувала на твойому порозі. Мої родичі мешкали в тій хаті, тут я і побачила перший раз світло денне перед 90 роками. Думала я, що побачу її тепер уже самітною, пустою, і не знала, що тут живуть іще люди“.

„Мене не дивує твоя гадка, що ця хатина могла опустіти серед диких самітних скель“, промовив винникар. „Але ми, обоє з жінкою, захожі чужинці не могли найти ліпшого приюту. Але ти певно змучена дорогою і голодна. Хоч яка непривітна наша хатина, та все таки може найдеш приют перед вовками сабінських гір. Зайди до нас; відпочинеш, покріпишся козячим молоком і кусником хліба“.

Жінка усміхнулася жалісно на його слова, але вираз журби, суму не покидав її лиця ні на хвилину. „Тут я прожила цілий свій молодий вік“, промовила вона. „Я ще й досі не забула, як виганяється вовка із глухої печери“.

І вона дійсно глянула таким бистрим, сильним зором, що робітник ні на хвилину не сумнівався в її силу, мимо того, що стара вже була.

І він знову став її просити зайти до хати. Стара ввійшла до середини. Всі разом засіли до обіду. Та хоч як старенька на позір раділа тим запросинам, чоловіка й жінки не покидала думка: Звідки вона, ця бідна старенька? Певно вона пирувала радше із срібного начиння, а вже цілком не доводилося їй пити козячого молока з простої, звичайної миски.

Раз у раз розглядалася вона зпоза стола кругом себе, немов хотіла розпізнати наскрізь мале нутро хатини. Необхідна обстанова хати першої потреби, з голими глиняними стінами, з битою дахівкою пригадалися їй в памяти. Вона навіть показувала господарям сліди оленів і собак на стінах, які рисував на ній батько на забаву дітям. А на завішеній полиці вона навіть помітила черепки глиняної посудини, до якої колись доїла молоко.

Та чоловік з жінкою думали про що инше: можливо правда воно, що ця старенька зросла тут у цій хатині, але в житті вона певно не займалася плеканням кіз і робленням масла та сира.

Вони помітили, що старенька часто відбігала думками від їхнього середовища, а коли знову приходила до себе, важко, тяженько зітхала.

Накінець вони скінчили обідати. Старенька подякувала їм за гостину і пустилася до виходу.

І тоді вона видалася винникарем такою бідною, опущеною, що він мимоволі кликнув: „О, ви здається не думали покидати цеї хатини, заблукавши до неї вчера нічкою. Як що ви справді такі бідні, немічні, як на зверх виглядаєте, то будь ласка, лишайтеся у нас, доживайте тут свойого віку. І ви певно беретеся покидати оце жилище тому, що ми з жінкою тут розгосподарилися?“

Старенька не крилася з тим, що він вгадав її заміри. „Алеж“, промовила вона, „ця хатина такаж сама моя власність, як і ваша. Не в праві я виганяти вас звідтіля“.

„Але це хата ваших родичів", відповів винникар, „і тому у вас більше права до неї. Ми молоді, ви старенькі. Лишіться тут жити, а ми вже помандруємо собі дальше „в двійку, та скорше дамо собі раду".

Стара не мало зчудувалася такою його бесідою. Вона повернулася від порога і довго ціпким зором гляділа на винникаря, немов не розуміла гаразд його мови.

А молода жінка перебила їм.

„Коли мені вільно докинути слово", сказала вона чоловікові, „то чи не ліпше булоби спитати цеї бабуні, може вона схоче приняти нас до себе як діток своїх. Миж осталиби при ній, плекали її і доглядали. Якаж користь справді їй із цеї хатини, коли вона осталаби тут сама одинока, безпорадна? Ніяковож їй оставатися тут серед пустині. Та й з чого житиме? Покинути її тут саму, без помочі, це все одно, що засудити її на певну смерть".

Тут старенька підійшла близько до молодої пари і довго мовчазно на неї гляділа. „Що ви таке говорите?", промовила вона. „Чого ви милосердитеся наді мною? Яж чужа для вас".

А молода жінка їй на це відповіла: „Це тому, що й ми колись зазнали великого милосердя".

II.

Старенька зажила в хаті винникаря у дружній згоді з молодою парою.

Та все таки ніколи не згадувала їм, звідки прийшла, а молоді й не мали відваги її про це питати.

Але одного вечера, вже по скінченій цілодневній праці, коли всі троє сиділи при вечері, помітили на доріжці, що вела попри хату, сторонного якогось чоловіка.

Це був високий, сильний мущина з дужими плечима. Споглядав острим таємним зором кругом себе. Чоло у його було високе понад очними яминами, в кутиках уст чаїлася гіркота й погорда. Йшов скорим, прямим кроком.

Чоловік цей одягнений був у просте, звичайне одіння, а винникар, глянувши на нього, мимоволі подумав собі: Це старий легіонер, що от саме покинув службу у війську і тепер вертає домів.

Подорожний невдовзі порівнявся з господою, а підступаючи до сидячих при столі, нерішуче мовчав. Винникар відложив ложку, питаючи: „Ви певно заблудили, чужинче, коли зайшли аж у цю глуху сторону? Звідси, правду кажучи, доволі тяжко найти посторонньому чоловікови добру дорогу".

Подорожний підійшов блище. „Це справді так, як ви кажете", промовив він, „я заблудив, і не знаю, куди мені завернути на правдиву дорогу. Якщо ласка ваша, то дозвольте відпочати оттут і покажіть дорогу, куди мені йти, до найблищої посілости, яка має припасти мені на власність".

Так розмовляючи, він присівся на одному з каменів, що лежали біля хати. Молода жінка запросила його вечеряти, але він подякував усмішкою. Більше його цікавила балачка. Він став розпитувати молодих, як вони живуть, як працюють, а вони відповідали йому спокійно, весело, без вагання.

А винникар навпаки став і собі розпитувати подорожного: „Бачите самі, як ми відлюдно, самітно живемо. Вже більше як рік тому назад буде, як з пастухами й винникарями в останнє розмовляв. Ви певно йдете з якого військового табору, то й розкажіть нам дещо про Рим і про цісаря".

Ще не встиг він вимовити своїх слів, як молодиця помітила, що бабуня старалася потайки кивнути остерігаюче пальцем чоловікові, щоби він не затягався в небезпечну розмову.

Але подорожний став привітно йому відповідати: „Бачу, що ти мене вважаєш легіонером і не помиляєшся, хоч я вже давно вийшов з цісарської служби. Під царюванням Тиберія нема багато воякам діла. А він колись був славним, добрим вождом. Це був час його поводження. Тепер він виключно занятий боротьбою з заговірниками. В Римі загально тепер про це говорять, що Тиберій казав недавно згладити

зі світа сенатора Тита на основі тільки неясного підозріння.

„Бідний цісар, він не знає, що сам робить", кликнула молода, жінка. Вона заломила руки і жалібно похитала головою.

„Ви справді правду кажете", промовив подорожний з таємною, скритою усмішкою.

„Тиберій знає, що його всі ненавидять і це його жене до божевілля".

„Шо ви кажете?", промовила жінка, „Чогож нам його ненавидіти. Мені жаль тільки, що він не такий великий цісар, як був, передше".

„Ви помиляєтеся", промовив подорожний. „Усі ненавидять Тиберія, гордять ним. Та й чогожби їм цего не робити? Він страшний, безпощадний тиран. А в Римі загально про це говорять, що Тиберій невдовзі ще гірший стане".

„А щож таке сталося, що натякалоб на ще більшу його жорстокість", спитав чоловік.

Молодиця знову помітила, що старенька намагається потайки перестерегти його, щоб не забалакувався.

Подорожний відповідав, залюбки, та одночасно дивна якась усмішка закралася на його уста.

„Ви певно чули, що Тиберій досі у свому окруженні мав одного, одинокого приятеля, котрому все завіряв і говорив правду. Всі решта на його дворі, це тільки двораки, що величають його добрі і корисні заміри, так само як лихі і невдачні. Та був на дворі Тиберія одна людина, що не боялася сказати цісареві правди в очі. Відважніща вона від всіх сенаторів і вождів, Це няня цісаря, Фавстина".

„Так, я чув про неї", промовив робітник. „Говорять про це, що цісар високо цінив її і поважав".

„Так, Тиберій умів цінити її вірність і опіку. Цю бідну селянку з якоїсь забутої хатини в сабінських горах він шанував як рідну маму. Коли мешкав в Римі, держав її коли себе на Палятині, щоби відчути її приявтність. І ні одній римській бабуні так добре не велося, як тій старенькій. Несли її вулицями в лєктиці у цісарській пишній одежі. Вона й товаришила цісареві в подорожах до Капреї. Там він казав їй збудувати величезну палату із цінними знаряддми і з усею службою".

„Там добре вона себе почувала" промовив винникар.

Він на добре розбалакався з незнайомим. Молодиця сиділа цілий час мовчки і помітила дивну переміну настрою у бабуні. Від коли почалася розмова, вона ні словечком її не перервала. Лагідна, привітна усмішка десь щезла з її лиця. Вона відсунула від себе миску і упертим, зціпенілим зором вдивлялася перед себе, ціла із скаменілим лицем.

„Така була воля цісаря, щоби вона жила щасливо", промовив подорожний. „А про те, мимо тих всіх добродійств, вона таки покинула цісаря".

Бабуня ціла здрігнулася на ті слова, а молода, легко притуливши свою руку до її рамени, стала говорити: „А я все таки не вірю, щоби стара Фавстина була така щаслива на королівському дворі, як ви це говорите. Я певна в цьому що Тиберій любив її як рідну маму. Уявляю собі, яка вона горда мусіла бути на його молодечі, буйні літа і як важко було їй покидати його на старість. Вона певно остерігала його щодня. І для неї страшно було просити все дарма. Вкінці, вона вже не в силі була стерпіти його страшного упадку".

Подорожний зніяковів трохи, чуючи такі слова. Але молода жінка не помітила цего. Вона говорила, спустивши очі, тихо і ласкаво.

„Може ви й правду кажете про бабуню", відповів він. „Фавстина дійсно не була щаслива на цісарському дворі. Алеж дивне воно, що саме покинула цісаря на старости літ, коли вже більшу половину віку перебула коло него.

„Шо ви кажете?", крикнув чоловік. „Стара Фавстина покинула цісаря?"

„Вона висмикнулася потайки з його палати в Капреях і від тоді і слід за нею загув", промовив подорожний. „Така пішла бідна від него, як прийшла була. Нічого не взяла зі собою із своїх багатих скарбів".

„І цісар досі не знає, де вона поділася?" запитала молода жінка.

„Ні, не знає про це. Він і досі повірити не хоче, що вона його справді покинула, бо раз сказав їй, що вона його служниця за гроші, за заплату, як і багато инших. Він все таки надіявся, що вона добровільно до него поверне, бо ніхто так не знає опущеного цісаря як вона".

„Я не знаю її", промовила молода жінка, та здається мені, розумію, чому вона покинула цісаря. Бабуня зросла тут, в тих горах у скромности і чесноті і не дивниця, що затужила за ними. Певно не покидалаби цісаря, якби її не зневажив. І я розумію. що вона наприкінці свого віку захотіла подбати й за себе. Я як жінка гір не завагалабися так само цего вчинити. Досить чейже служити панові половину свого віку. Я на місці бабуні так само без вагання покинулаби розкішне життя на цісарському дворі, щоби спасти свою душу в чесноті і праведности, заки вона вибереться на вічну дорогу в засвіт".

Подорожний глянув довгим, хмарним поглядом на жінку. „А ви не думаєте про це, як важко проходиться тепер цісареві коротати свій вік. Тепер нема вже людини, щоби його втихомирила, коли зневіра й ненависть до чоловіка охопить його душу. Подумайте", говорив він далі, сверлуючи своїм пронизливим поглядом очі молодої жінки, „подумайте, що на цілім світі нема тепер чоловіка, якогоби він не ненавидів і не проклинав".

Підчас тих його слів гіркого розчарування бабуся притьмом встала зпоза стола, та молода немов не помічуючи того, заглянула бистро подорожному в очі і відповіла: „Тиберій знає, що Фавстина верне до него, коли він цего схоче. Та перш нехайже він знає, що старечі її очі не в силі довше глядіти на зневагу й ганьбу людського достоїнства".

При тих словах вони всі стали з місць, а винникар з жінкою станули обоє перед бабунею, немов хотіли її оборонити перед мнимим нападом.

Подожний не сказав більше ні слова, але допитливим поглядом глядів на бабуню. Чи це твоє останнє слово? здавалося, питав він. Уста бабуні дріжали, але не виповіли ні слова.

„Якщо цісар любив свою стареньку слугу, то нехайже подбає про її відпочинок на старість", промовила молода жінка.

Подорожний ще трохи зволікав, та врешті прояснилося його похнюплене лице. „Друзі мої", промовив він, „щонебудь ви не говорилиби про Тиберія, а все в него залишиться одна знаменна риса: він вміє прощати. Скажу вам накінець одно тільки: Якщо коли ця бабуня завіталаби коли до цеї хатини, то прийміть її як слід! Цісарська ласка не мине вас за це".

І він загорнувся у свій плащ і пустився в дорогу, звідки був прийшов.

III.

Після цеї пригоди винникар ніколи не розмовляв з жінкою про цісаря в приявности бабуні. Дивувалися тільки, що старенька мала ще на стільки сили в собі, щоби покинути ті всі багацтва й маєтки, до яких була привикла. А може вона ще верне до Тиберія? питали одно другого. Всеж таки вона його любить. Певно покинула його з тою надією в серці, що він таки навернеться, закине свої соромливі, ганьблячі вчинки.

„О ні, такий старий вже чоловік як цісар не буде годен розпочати нового життя", говорив винникар. „Хтож його відівчить ненавидіти людей? Хто навчить його любити ближнього? Ледви чи хто вспіє направити його із кривого шляху мести й жортокости на дорогу любови й милосердя".

„Ти знаєш, хто мігби це вчинити", говорила йому жінка. „Часто мені приходить на думку, що їхня стріча недалека. Та Божа дорога не наша дорога".

А бабуня, здавалося, вже забула на своє давне життя. Невдовзі молода жінка винникаря привела на світ дитину і старенька так щиро занялася її піклуванням, що, здається, забула на цілу свою журбу.

Що пів року вона звичайно одягалася в довгий, сірий плащ і мандрувала до Риму. І там не шукала нікого, а вже просто йшла на форум. Там ставала мов-

чки перед одною малою святинею, що стояла з боку на гарно прикрашеній площі

Святиня ця складалася властиво з одинокого великого вівтаря, що стояв під голим небом на мармуровому подвірю. Високо понад вівтар возносилася статуя богині щастя, Фортуни, а на її підніжжі статуя Тиберія. Кругом довкола подвіря. видніли будинки для жреців, комори з топливом і стайні для жертвенних звірят.

Фавстина ніколи не йшла дальше, як до порога цеї святині, не виступала поза ту межу краму, до якої звичайно доходили богомольці, що молилися за щастя цісаря.

А коли бачила, що статуя богині й цісаря увінчані свіжими цвітами, що на жертвенику палав огонь, гурти побожних збиралися перед вівтарем і гимни жреців лунами кругом, вона вертала знову у свої гори.

Так, не питаючи нікого, знала вона, що Тиберій ще живе здоров і безпечний.

А коли третій раз із черги прибула до святині, несподівано зворушилася. Побачила храм пустий, опущений. Ні вогонь не палав перед статуєю, ні ніхто не молився. Кілька сухих вінців ледви висіло з одного боку вівтаря і то було все, що лишилося із давньої величі святині. Пропали десь жреці, а статуя цісаря, ніким не стережена валялася розбита на долівці.

Бабуня звернулася до першого прохожого, що його стрінула з питанням, що те все значить. Чи не стало вже Тиберія на світі Чи може инший цісар вже панує?

„Ні", відповів Римлянин, „Тиберій далі наш цісар, та ми вже перестали за нього молитися. Наші молитви вже йому не поможуть".

„Добродію", промовила бабуня, „я мешкаю далеко відси, в горах, а там нічого не знають про те, що діється в світі. Будь ласка, розкажіть, що таке скоїлося з нашим цісарем!"

„Найбільше нещастя", промовив чоловік, „то це, що він попав у хоробу, незнану досі в Італії, яку занесено до нас десь з полудня. Від коли ця пошесть його навістила, лице його змінилося, мова стала якась звіряча, ніхтями радби всіх дерти. Загальна думка така, що він поживе ще кілька тижнів а як, не вмре, то певно його скинуть з престола, бо хорий, безсильний чоловік хіба не буде над нами панувати. Судьба його вже рішена. Шкода вже й молитися за його спасення. Та й не оплатиться", додав він з усмішкою. „Вже нічого нам від нього ні боятися ні надіятися. Чогож мучити себе дурно?"

Він поздоровив бабуню і відійшов. А вона вперше від якогось часу почула в собі якусь безсильну неміч. Стояла, похнютивши голову, безпомічна, безрадна.

Рада була вирватися як найскорше з цього місця, та з трудом тільки двигала ноги за собою. Шукала за підпорою, бо сили опускали її.

По якій добрій хвилині прийшла до себе, перемогла в собі чуття немочі й омління. Випрямилася цілою своєю постаттю і певним кроком пустилася в дорогу людними вулицями міста.

IV.

Тиждень пізніще стара Фавстина мандрувала стрімким узгірям острова Капреї. Була горяча днина а важке почуття змучення й перевтоми знов опанувало її, коли доходила вузкою доріжкою поміж скелями до палати Тиберія.

Це чувство росло, змагалося в її душі, як побачила, що кругом цісарського двора усе значно змінилося. Недавно ще можна було стрічати на тих сходах оживлені гурти людей. Товпилися там синатори в лєктиках, що їх несли великани Лібійці; посли з провінцій у товаристві цілих рядів невільників; накінець визначні мужі, яких запрошено взяти участь і ввяточних цісарських торжествах.

Нині і сходи і проходи опустіли. Сірозелені ящірки були одинокими живучими єствами, які стрінула бабуня надорозі.

Вона помітила, що все довкола вже повільно занепадало. Цісар нездужав ледви кілька місяців, а вже між мармуровими плитами виростала повільно трава

Шляхотні ростини у гарних вазах вже давно посохли, а самовільні якісь шкідники в кількох місцях ушкодили балюстраду.

Та найбільш прикре було це, що кругом панувала дивна, пригнобляюча тишина. Хочби й навіть чужинцям було заборонено появлятися на острові, то все таки дехто повинен був залишитися, чи то з тих незчисленних громад жовнірів і невільників, чи танцюристок і музик, куховарів, огородників, палатної сторожі і багато инших, що входили у склад двора цісаря.

Аж як Фавстина вступила на останню терасу перед палатою, помітила кількох старих невільників, що сиділи на ступенях сходів. Невільники низько поклонилися бабуні.

„Здоровенькі були“, промовив оден з них, „Господь вас насилає на наше щастя“.

„Щож таке скоїлося, Мільоне?“ спитала бабуня. „Чому тут так пусто? Сказанож мені, що Тиберій ще перебуває на Капреї“.

„Цісар прогнав всіх своїх невільників, бо підозрівав, що оден з них хотів його отруїти і вмовив у себе, що занедужав від затроєного вина. Прогнав також мене й Тита. А виж знаєте, що ми ціле своє життя служили вірно цісареви і його матері.

„А деж сенатори й вожди? Де цісарські дорадники и лизуни?“

„Тиберій не хоче бачити вже чужинців на очі“, віпдовів невільник. „Сенатор Люцій і Макро, комендант прибічної сторожі, приходять щодня до цісаря по прикази, відбирають їх, а більше тут не важиться прийти“.

Фавстина рада була мигом дістатися до палати. Коли невільник пішов наперед неї, спитала:

„А що кажуть лікарі про недугу Тиберія?“ „Ніоден з них не в силі пізнати цеї недуги. Не знають також, чи довго вона потріває. Та мушу я вам сказати, Фавстино, що смерть Тиберія неминуча, якщо він далі вагатиметься приймати поживу з боязни, чи вона не затроєна. І знаю, що хорий цего не переживе, бо ще в день і в ночі мучать його примари, що хтось його хоче вбити. Якщо повірить він вам, то може в найблищих днях і прийме яку поживу і спатиме спокійно. Ви одні можете його вратувати.

Невільник провадив Фавстину довгими коритарями й хідниками на терасу, де Тиберій звичайно перебував, поглядаючи на гарний морський залив, та Везувій.

Коли Фавстина опинилася накінець на цій терасі, побачила там страшного чоловіка з набряклим лицем, звірячого вигляду. Руки його й ноги звязані були повязками, пальці й нігні повідгризані. Одіння його неохайне й подерте. Він не міг ходити ні в стати, а повзав по терасі. Лежав з примкненими очима при балюстраді, не рухаючися, аж надійшла Фавстина із невільником. Бабуня шепнула до невільника: „Свине, якжеж ви можете держати цего чоловіка тут на терасі. Скорше, геть з ним!“ Та ледви це вимовила, як невільник цілий зігнувся в поклонах перед лежачим нуждарем.

„Цісаре Тиберію“, промовив він „приходжу до тебе з радісною вісткою“.

Одночасно він звернувся до Фавстини, а не в силі був більше промовити слова.

Перед ним вже стояла не горда бабуня, сильна й непохитна мов Сибілля. В тій хвилині вона була вже немічною старушкою, а невільник бачив як у неї судорожно дріжали руки.

Хоч Фавстині говорено, що цісар страшно змінився, та все таки бабуня не в силі була собі уявити, щоби колишній сильний, могутній Тиберій міг так знемогтися. Чула вона і про це, що недуга ця дуже поволи впливала на цісаря. Але тут вона показалася такою сильною, що за кілька місяців змінила цісаря до непізнання.

Вона кивнула головою йому на привіт. Слова не могла промовити, тільки стояла німа перед ним і плакала.

„Ти прийшла накінець, Фавстино?“ промовив він, не отвираючи очей. „Я тут лежав і чув, що ти коло мене, плачеш наді мною. Я боюся глянути на тебе, бо здається мені, що ти зараз покинеш мене.

Бабуня сіла коло него. Взяла його за голову і голубила, щиро пестила.

А Тиберій лежав тихо, неподвижно не отвираючи очей. Почування солодкого спокою огорнуло його і через кілька хвилин він уже спав глибоким сном.

V.

Кілька тижнів нізніще оден з невільників цісаря наближався до хати в сабінських горах. Вже вечеріло і винар з жінкою придивлялися заходови сонця в далекій пустелі. Невільник завернув з дороги і поздоровив їх. Потім витягнув тяжкий гаманець що висів у нього при поясі і подав його чоловікові.

„Це Фавстина дарує вам, стара бабуня, над якою ви змилосердилися", промовив він. „Переказує вам, що можете купити собі за ці гроші власну винницю і поставити хату деінде, а не тут, в горах, серед високих, самітних скель".

„То бабуня Фавстина дійсно ще живе?", спитав чоловік. „А ми шукали за нею по провалах і нетрях. Я думав, що як до нас уже не вернула, то певно десь пропала у тих страшних горах".

„А чи тямиш ти, як я говорила", промовила жінка „що не вірю в її смерть? Яж казала, що вона верне до свого цісаря".

„Так", сказав чоловік „це дійсно правда.

„Ну, та й тішусь я, що так воно сталося, як ти говорила, бо Фавстина через це не тільки збогатіла і нам помогла в нужді, але і зробила цісареви прислугу",

Невільник вже хотів прощатися, щоби скорше зайти в більш залюднені околиці, заки потемніє, але чоловік і жінка його не пустили. „Ти останеш у нас до завтра", сказали вони, „доти тебе не пустимо, доки нам не розкажеш всего про Фавстину. Чому вона вернула знову до цісаря? Яка була їх стріча? Чи вони щасливі разом обоє?

Невільник послухав їх. Він вступив до хати і при вечері став розповідати про недугу цісаря та про поворот Фавстини.

Коли невільник скінчив своє оповідання, помітив, як чоловік і жінка неповорушно сиділи і з дива не виходили, слухаючи його речі. Їхні погляди були спущені до землі, так і видно було, що обоє намагалися укрити своє зворушення.

Вкінці чоловік перший отямився і спитав жінку: „А що, чи не палець це божий?".

„Авжеж", промовила жінка, „певно нас Госцодь тут післав задля цего через море в ці гори, до цеї хатини. Певно такий був його замір, коли старій жінц казав зайти сюди".

Коли жінка промовила ці слова, винар знову звернувся до невільника.

„Друже", промовив він. „Ти перекажеш Фавстині вістку від нас. Перека жи це їй дослівно. Скажи це від менеяк приятеля, винаря з сабінських гір.

„Ти бачив мою жінку? Правда, що гарна вона і здорово виглядає? Знай отже, що ця жінка колись хворіла тою самою недугою, що тепер цісар Тиберій".

Невільник зчудувався чимало, чуючи такі слова, а винар говорив дальше.

„Якщо Фавстина не довіряє мені, то скажи їй, що я й моя жінка родом з Азії, цего краю, де ця недуга часто лучається. Там істнує закон, який проганяє прокажених з міст і сіл на пустелі, так що вони приневолені шукати собі захисту по гробах і печерах. Скажи Фавстині, що моя жінка мала родичів, хорих цею недугою і що прийшла на світ у печері. І за дитинства була здорова, та коли розвинулася, стала зрілою вже дівчиною, навістила її ця недуга".

Коли винар це говорив, невільник привітно усміхнувся, хитаючи головою: „Невжеж ви думаєте, що Фавстина цьому йме віру? Вонаж бачила вашу жінку повну, здорову? А чейже вона знає, що на цю недугу нема ліку!"

Але чоловік відповів йому: „вірте мені, що так воно є. Жаль, що я не в силі вам цего доказати. Нехай Фавстина пішле вістунів до Назарету до Галилеї. Там кождий чоловік потвердить це"!

„То хиба яким чудом божим вилічилася ваша жінка?", сказав невільник

„Так, справді", відповів робітник. Раз поширилася між хорими в пустелі вістка. „Надходить великий пророк, родом з Назарету в Галилеї. Він повний сили божого духа, він уздоровляє недужих, як тільки руки свої положить, на їх головах". Але хорі не йняли віри цій вістці. „Нас ніхто не вилічить", говорили вони. „Від часу великих пророків ніхто ще не уздоровив такого прокаженого".

Але була між ними одна дівчина, що повірила в це чудо. Вона покинула других і вибралася в дорогу до Назарету, де перебував тоді саме пророк. І раз, ідучи долиною, вона стрінула чоловіка, високого ростом, із блідим лицем, з чорними, гладкими кучерями. Чорні його очі мов зорі манили до себе. Та заки вони ще стрінулися, вона з далека вже кликнула: „Не підходи до мене, бо я прокажена". Але чоловік без вагання підійшов до неї цілком близько і спитав: „На що тобі пророка з Назарету, що за ним шукаєш?" — „Шукаю за ним, щоби руки свої положив на мою голову і вилічив мене з хороби". Тоді муж підійшов до неї блище і положив свої руки їй на голову.—А вона промовила: „Що тобі до голови прийшло класти свої руки мені на голову. Тиж хиба не пророк?". Тоді він усміхнувся, кажучи: „Йди тепер до міста, що онде розложилося на узгірю, і покажися священикам".

„Він певно жартує собі з мене за це, що я вірю в чуда Назарянина", подумала собі хора. „Від него я нічого не дізналася". І вона пішла далі. Незадовго побачила ловця, що йшов полем. Коли вже підійшла близько, так що міг її бачити, кликнула: „Не підходи до мене, бо я нечиста, а скажи мені, де можна найти пророка з Назарету?"—„Чого тобі треба від него?", спитав ловець, наближаючися до неї. — „Хочу, щоби руки свої зложив на мою голову і уздоровив мене". Але ловець підступав ще блище.—„Якою ж то недугою ти ще хворієш?, спитав він. „На щож тобі лікаря". — „Чиж не бачиш, що я прокажена?", промовила вона. Мої родичі були теж недужі, а я вродилася в печері". Але чоловік таки не здержувався і наближався до неї, бо виглядала дуже гарна й люба як розцвіла квітка.—„Ти найгарніща жінка в Юдеї", промовив він. „Я знаю, що риси мого лиця полиняли, а мій голос подібний до реву диких звірив". Але він заглянув їй глибоку в очі, кажучи: „Твій голос то милозвучний плюскіт весняного потока, а твоє личко гладке мов хустка із мягкого шовку".

Він зупинився вже цілком близько неї, так що могла побачити своє лице у блискучих оковах його сідла. „Глянь тільки на себе", промовив він. І вона побачила своє лице ніжне і мягеньке, як розвинуті крильця метелика. — „Що це я бачу?", кликнула вона. „Та невже це має лице?" „А вжеж, то твоє личко", промовив їздець. — „Але мій голос вже не такий хрипливий? Він, здається, вже не нагадує тарахкоту воза, що їде камінистою дорогою?"— „Ні, він такий звучний як чарівні мельодії співака, ліриста", відповів їздець.

Вона скоро відвернулася, показуючи на дорогу. „Не знаєш ти, що це за чоловік, що саме скривається там за двома дубами?," спитала вона їздця. „То саме той,за котрим ти шукала, це пророк з Назарету". Тоді вона у подиві зложила руки, а з її очей ринули сльози. „Святий Ти", промовила вона. „Ти уосіблення божої сили! Ти мене уздоровив!"

А їздець посадив її на сідло і повіз до міста, що розкинулося на узгірю, явився з нею перед найстаршими і священиками та сповістив їх про чудо. Вони стали точно розпитувати його про все, але коли почули, що дівчина це дочка прокажених, не хотіла вірити у її уздоровлення. „Іди собі туди, звідки прийшла", промовили вони. „Коли ти прокажена, то мусиш там остати до кінця свого життя. Не смій ввійти у ворота цього міста, щоби другі не заразилися від тебе".

А вона їм відповіла: „Чую, що я здорова, бо пророк з Назарету положив свою руку на мою голову".

Коли вони це почули, закликали: „Хтож він такий, що має силу уздоровляти прокажених? Це все нечисте діло злих духів. Вертай назад до своїх і не шири пошести між нами!".

(Дальше буде).

БІБЛІОТЕКА НТШ ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ ЛІМНИЧЕНКО

Моїм дітям

Люлі, люлі...
Сон прийшов до хати
Моїх діток малих поколисати:
Мою доню з синіми очима
І малого пестунчика-сина...
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
Сонічко заходить,
Попід вікна сон тихенько ходить.
Зазирає нишком до кімнати.
Спіть маленькі! Вечір, треба спати...
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
Тихше там, гей, тихше,
Бо моїх маленьких тихий сон колише...
Тихий сон у білій сорочинці
Шепче казку заспаній дитинці...
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
Не шуми, смереко,
Бо моїх маленьких сон бере далеко...
Сон бере і ніжно обіймає
Тай за ручку обоїх тримає.
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
...І покинуть тата...
Та нераз присниться їм кімната
З білими, дитячими ліжками,
З ласками і пестощами мами...
Люлі, люлі...

* * *

Люлі, люлі...
Спи моя, лелітко.
Моя гарна, нерозцвила квітко!
Ясний промінь в глибі мого духа,
Гомінка, невтомна щебетуха!

Люлі, люлі...
Спи, моя надіє,
Моя біла, зоряна леліє!
Моє сонце, райдугами вкрите:
Ти моє життя вже пережите!

Люлі, люлі...
Ти воскресла драма
Того, що прожив я й твоя мама.
Ти нова сторінка в наших діях,
Луч на наших зломаних надіях.

Люлі, люлі...
Спи, кохана доню.
Я в сріберні дзвіночки подзвоню,
Скажу всім, що в хаті, замовчати
Бо ти хочеш трошки подрімати...
Люлі, люлі...

Спокійна ніч... щаслива ніч...
Добраніч — люба донцю!
Послухай, як дрібонький дощ
Хлюпоче по віконцю...

Хлюпоче дощик по вікні
Так тихо, мов крадькома...
Він так питається мене:
Чи донця, татку, дома?

Чи донця в ліжечку лежить,
Чи може робить збитки?
Ох, на дворі тепер біда,
Промокла би до нитки!

Хай доня спатоньки вже йде,
Хай лашки поздіймає
І хай на татових руках
Крихітку подрімає...

Спокійна ніч... щаслива ніч...
Добраніч — відданичко!
Скажи до Бозі й мамці: па!
А татка цьомай в личко!...

ВАСИЛЬ ЛІМНИЧЕНКО

З „поезій у прозі“

ВОНИ ЗУСТРІЛИСЯ на вершках молодощів.

Одна була з надломаним крильцем, у летах знеможена. Вітрами оббита, припалена сонцем. Хмарами завіяна.

Така бідна, невеличка...

На ймення їй було: Він.

А друга була здорова. Було в ній теж бажання летів і змагів у близини сонця, та було воно тихе й покірне. Не зза себе вона прагнула сягнути захмарних далин, а зза нього...

Називалася: Вона.

Сказано: зустрілись на вижинах юнощів!

Задумані й замріяні.

Облиті сонцем.

* * *

Весна була.

Квіток було без ліку, і пахощів, красок...

Наокіль блески й усміхи.

З обріїв лилося світло, а з землі возносилася хвала.

По всіх усюдах проливалися гомони пісень, весільних пісень дружіння землі з небом.

Була тоді краса на землі — і були радощі...

І тоді саме він казав:

— Люблю!

А в неї стріпотіли крильця і затремтів голосок:

— Милий мій!

* * *

Ліпили власне гніздочко.

Облітали всі вершини й кичері і зношували самі ясноші й світлощі а все — на гніздочко.

На таке маленьке й тихе кубелечко щастя.

На селище надій.

— І зліпили його:

Коханням...

А радощами вистелили...

---

* * *

СИЛИ ЗНАД СОНЦЯ, зпонад верхів наших —
кличу вас,
зову вас в хатину моїх знемагань!
В нутро моїх переживань... до душі моєї!

— — —

В моїй хатині загостювали сумніви. Сумні, наче вдови, снуються по кутках. А за ними смуток промінчики топче! А за ними жура... довгими руками вигрібує з прахів того, що було, зневіру.

— — — —

Кличу вас, зову вас, Сили знад блакитів —
до душі моєї!

Моя душа продівочила вже, протанцювала свою молодість. Виж самі були їй дружечками, плели їй віночки. Такі гарні, пахучі віночки, такі сяйливі й мерехливі.

З самого світла й тепла!

З самих ясних промінчиків, з самих теплих, ласкавих подихів...

А сяйвами переплітали..

Пісні такі гарні, весняними, зоряними меріжками вплітали.

І прекрасному Молодому знад сонця віддавали.

В нове життя супровожали...

— — — —

І прийшло ожидане й вимріяне. Прийшло: нове життя!

І таке воно було гарне й поривне, таке богате, таке світле—

як саме сонце!

Але поривний захват перших днів минув і до мене зайшов буддень!

— — — —

Моя душа — володарка!

Має таких, що їх веде на стрічу Молодому знад блакитів.

А вони — всякі бувають...

Є добрі тай лихі, є ліпші й найгірші. Що одно з них заплаче, друге заголосить, інше закричить, а ще інше пустує... Одно втіче, а друге прибігне. Одно душа найде, про друге забуде, ще інше на безпуття зайде.

А про всіх ти, душе, памятай, над усіма облад давай! Про нікотре з них не забудь і доброю й ласкавою й милосерною їм матірю й володаркою будь!

Ох, важко, важко!...

Тяжко над усіма ними облад дати, трудно їх усіх збагнути...

Що одному догодиш, другого обминеш, цього витягнеш з болота, інший уже по саму шию в калюжі грязне! Цього ледви що з грубша обчистиш, другий заладився вже гірш чорта!

...Чи зможе вона, душа, стати кермою їх життя?...

— — — —

Сили знад сонця —

Кличу вас

зову вас в хатину моїх знемагань! В нутро моїх переживань...

До моєї душі...

ІГОР ПЕТРО СЕНДЕЦЬКИЙ.

* * *

Упадь, упадь, перед Кивотом!
Удар лицем до зимного каміння,
А обіллєш себе краплистим потом
І там піймеш, що ти німе створіння,
І там найдеш шляхи буття твойого
І там хрестів перед Христом запрагнеш,
Твій біль досягне чистий зір Святого,
А ти на грудь Його так любо злягнеш.
Упадь, упадь, упадь, дитино смерти!
Подай стерно в Його простерті руки,
А Він — Ісус не дасть тобі умерти
І віддалить по вік твій стогін — муки..
На ясний шлях і ін поведе пилину,
Аж там до стіп Життя, Добра, Спокою...
Упадь! Хоч раз упадь слаба людино
І так заплач, щоб плакав Бог з тобою.

Др. К. ЧЕХОВИЧ

Думки Олександра Потебні про національність*

1. Вступні уваги.

Слово „нація“, „національний“, „національність“ не все і не всюди вживається в однаковому значінню. В країнах на захід від Німеччини ще й нині під словом „національність“ розуміється звичайно державну приналежність і в такому розумінню „нація“ це ніщо иншого як збірна назва для всіх горожан даної держави. Цілком инше значіння має слово „нація“ н. пр. в Німеччині і далі на схід. Тут панує таке розуміння цього слова, яке бачимо м. ин. у щораз більш загостреній проблємі т. зв. „національних меншостей“, проблємі, якої розвязка веде до захитання непорушної досі теорії про суверенність держави і хто зна чи не приведе до витворення нових форм міжнароднього життя. В тому другому розумінню межі нації не покриваються з межами держави. Нація це така група людий, яку обєднує свідомість язикової, культурної, подекуди й історичної єдности і власної відмінности від окружаючих її сусідів та більше або менше свідоме спільне хотіння таку єдність і відмінність зберігати і далі свобідно розвивати.

При такому розумінню найважнійшим елєментом і зовнішним знаком національности є мова спільна для цілої групи. Але це лише один з елєментів національности, на яку складається цілий ряд прикмет психофізичної структури нації, при чому мова неначе шерсть на звірині або піря на птиці найкраще виявляє назверх внутрішну своєрідність тієї структури.

Але і в такому другому розумінні під словом „нація“ скривається часом ріжний зміст. Звичайно нацією означається таку етнографічно окрему групу людий, яка у своїому розвитку дійшла вже до високого ступня національної самосвідомости і витворила значні культурні вартости, хоч часом говориться про національну окремішність і там, де ходить про нерозвинену етнографічну масу. Всі ці відтінки значіння слова „нація“ „національний“ можемо найти і в українській літературі. Про Українців найдемо часом з одного боку висказ, що це не нація лише етнографічний матеріял, а з другого боку, що це окрема самостійна нація, Так н. пр. Михайло Грушевський писав колись, що від співпраці української інтеліґенції залежить розвязка „питання життя й смерти для українського національного діла, для українсього народу — чи стане він справжньою „нацією“, чи завмре в ролі пів-етнографічної „народности“. Без енергійних зусиль інтеліґенції неможливий „перехід української народности до свідомого національного життя“[1]).

Подібно і Володимир Тимошевський у своїй книжці „Мова і національність“ (Чернівці 19 2) говорить про піднесення темних некультурних мас „зневолених народів до рівня культурних націй“, хоч далі, коли говорить про Українців і про инші державні народи, вживає на їх означення на переміну слів „нарід“ і „нація“ (стор. 6. і д.).

І в инших сучасних теоретиків українського відродження, н. пр. у Вячеслава Липинського, слово „нація“ теж вживаєтьса не все в однаковому значінню. Часом воно означає лише найвищий ступінь розвитку такої ґрупи людий, яку зви-

---

*) Олександер Опанасович Потебня (1835—1891), великий український учений і мислитель ще й досі для ширших кругів українського громадянства майже не знаний. — З великого багацтва його думок і наукових досягнень вибираємо для нашого реферату лише незвичайно цікаві для нас все ще дуже актуальні думки про національність взагалі та про українську націю зокрема.

чайно називаємо народом чи нацією, — а деколи також всякий инший хочби і дуже низький ступінь нерозвиненої ще нації. „Наша нація, — каже В. Липинський — якщо вона має стати нацією[2]), мусить перейти через стадію персоніфікації свого містичного ірраціонального, стихійного почуття національної індивідуальности в особі репрезентуючого цю національну індивідуальність Голови своєї національної Держави. Ми досі не розвинулись в націю через те, що підчас Руїни знищили свою козацьку монархію. Весь час від смерти Великого Богдана був для нашого національного розвитку, як слушно каже Драгоманов, „пропащим часом". Без надолуження того „пропащого часу", ...ми на віки останемось нацією нерозвиненою, нацією в літературі, нацією-калікою, одною з тих, яких багато було і єсть ще й тепер в Европі[3]).

Олександер Потебня не звязував з поняттям „нація" поняття державної приналежности, чи державної незалежности, але звязував з ним поняття певного вищого ступня самостійного національно-культурного життя і під вражінням сумного стану на Україні мав навіть один раз висловитися, що українська „нація обернулася в етнографічний матеріял придатний хиба для наукових дослідів"[4]) Зрештою він теж вживав слів „народність" і „національність" на переміну і не робив між ними ніякої ріжниці. Тим самим слово „національний" означає у нього тільки, що властивий для якоїсь нації.

Зрештою слово „нація" має вже цілу свою історію і досить велику літературу. Лише коротко згадаємо, що н. пр. у давних Римлян довгий час назва „natio" вживалася лише на означення примітивних і нічим незамітних народів. Історично і культурно визначні народи означувалися словом „gens", а нарід, який стояв на найвищому ступні розвитку культури і політичної організації називався „populus"[5]). Пізніші віки внесли до поняття „нація" примішку політичної активности в протилежність до пасивної маси, так що пр. у Поляків довгі часи „нацією" була лише шляхта.

Найновіша субєктивна теорія нації приймає волю одиниці за рішаючий критерій для зарахування її в склад якоїсь нації і всякі обєктивні елєменти національности усуває на другий плян. На наш погляд в такий спосіб можна вияснити лише деякі виїмкові явища з ділянки національної патольогії, але робити з того загально важну теорію національности ніяким чином не можна. Ядро нації це щось обєктивно дане а його розвиток це вже завдання свідомих зусиль одиниць. Ті, що від того ядра відпадають і ті, що з иншої національної сфери до нього пристають, творять лише прибічне і другорядне явище в життю нації, спиняючи або прискорюючи її розцвіт. —

Цих кілька вступних уваг про значіння самих термінів кидають уже трохи світла на саму суть тих частих спорів, у яких цих термінів уживається. Розяснення значіння термінів „нація", „національний", „національність" і „націоналізм", які все ще викликають дуже ріжноманітні асоціяції, виказують, що дуже часто спір ведеться лише за слова а не за думки.

На нашому ґрунті сама проблєма української національности затемнювалася під впливом великої суґестивної сили терміну „Русь", а ще більше під впливом політичних бажань наших сусідів, яким свідомо чи несвідомо служила їх наука підтримуючи ці тенденції своїми ґіпотезами. Ще й нині в науці панує н. пр. ґіпотеза про давну добу праруської національної єдности — себто передовсім єдности мови — хоч на потвердження такої ґіпотези нема ніяких ані історичних ані фільольоґічних ані якихнебудь инших доказів. Ясно, що така теорія, завоювавши також поле української науки, тільки підривала силу Українців, а підтримувала відомі обрусительні тенденції на Україні, відбираючи в першу чергу українській мові, як „провінціяльному жаргонові" право на окреме істнування. Та теорія про єдину „руську" народність, що мала обіймати все східне Словянство, часом виступала навіть з претенсіями обєднати всіх Словян в одну націю з одною літера-

турною мовою. Так словянофільські ідеали виродилися вкінці на російському ґрунті в імперіялістичні пляни панрусизму.

До елєментів офіціяльної „руської" народности, проповідуваної вже в 40-их рр. підчас спорів між російськими Славянофілами і Западниками, належала також вірність цареві і православній вірі. В розумінню тодішниха польогетів рос. самодержавія „народність" зводилася на оборону основних принціпів російської імперії.

Ту теорію про єдину „руську" народність після невеликої перерви відновлено знову при кінці 70-их і у 80-их рр. Українська мова а тимсамим і українська нація опинилися тоді під важким тягарем смертного присуду з 1876 р.

В таких часах доводилось Потебні висказувати і обороняти свої строго нав укові погляди про українську мову і народність. Те, що він в тій справі говорив і писав мусимо нині цінити як знамениту і смілу оборону української нації в найтяжчому періоді нашого невольницького життя.

2. Ядро нації.

Наукова аналіза поняття „нація" доходить звичайно лише до зясовання декількох його складових елєментів, до зясовання декількох атрибутів нації, таких як спільнота мови, спільнота території, спільнота історично-культурних переживань і бажань і т. ин. Але досвід показує, що все те ще не вичерпує усього змісту поняття нації, не розгадує самої суті національної своєрідности даної ґрупи людий, не зясовує факту самих народин і основ дальшого розвитку нації як цілости. Ті невідомі сили, ті невідомі підвалини, з яких виростають ріжні зовнішні прояви національного життя, звичайно називаються ядром нації. Неможливість схопити його раціональними засобами наукових дослідів веде вкінці до того, що ґовориться лише загально про „містичне ядро нації", як про щось обєктивно даного, що живе в півсвідомих глибинах етноґрафічної маси, та що може видобутися на поверхню свідомости і стати керманичем усіх національних змагань у всіх ділянках життя. Обєктивна національність може вийти із темних глибин півсвідомого хотіння на ясний шлях свідомих зусиль волі. На ґрунті даної нації можна і треба плекати ідею власної національности не лише у формі чуттєвого наставлення думки, але передовсім у формі пізнавання власної національної своєрідности та у формі ясної культурної і політичної програми основаної на такім пізнанню. І лише ідея національности координуючи свідому ролю одиниць забезпечує в нинішні часи дальше істнування і розвиток нації як цілости. Національність лише тоді стане підкладом модерної нації, коли, випливаючи з незнаних глибин людської природи, при помочі усвідомлення і витревалої праці інтелєкту перетворить своєрідність іраціонального чуттєвого наставлення на послідовний ряд актів свідомої волі. В такому розумінні сильну національну волю даної людської громади можна вважати крітерієм її життєздатности як нації.

Такі були у загальних зарисах погляди Олександра Потебні про суть національности.

Про сам процес повстання нації находимо у Потебні дуже короткі натяки. На його думку рішаючим чинником н. пр. при діференціяції словянської сімї на окремі народи, при розвитку національних своєрідностий поодиноких словянських народів, були не зовнішні впливи, лише внутрішні зародки. В протилежність до викладів Куліша і Головацького, які зводили витворювання ріжниць між словянськими народами до часів історичних і до причин відносно знаних, головно до посторонніх впливів чужих династій, Потебня схиляється до погляду, що „не Рюриковичі витворили певний ступінь єдности домосковської Руси, лише руські племена, між иншим через Рюриковичів". Цим не заперечується впливу особистостий і впливу меншости, але все те „підпорядковується впливові сил на вигляд більше пасивних але витреваліших".

І про процес витворення польської нації Потебня каже те саме. Головним мотором цего процесу були не посторонні впливи, лише сама народня стихія. „Чужі впливи не можуть вияснити особливостий північно-західної групи словянських племен, до якої належить як польське простолюддя так і шляхта. Причини витворення як цієї групи, так і складаючих її одиниць незнані. Не чужі впливи і зліплена ними із спільнословянського тіста шляхта витворили етнографічні особливости польського простолюддя, лише маса польського населення видала зі себе шляхту і собою означила нормальні межі польської держави“ [6]).

Потебня відкидає також погляди Головацького про шкідливий вплив західно-европейської цивілізації та його неясне утотожнювання народности зі стариною. Як примір знищення народности під впливом західної цивілізації приводить Головацький постать жовняра - Українця, так знімченого на австрійській військовій службі, що рідна мати не розуміє його і оплакує як на віки втраченого сина. Потебня маючи на думці анальогічні відносини на Великій Україні, відповідає, що „цей жовняр типічний і нам знайомий не дивлячись на иншу закраску“. Бо на Україні „волею судьби приміщеній „як горох при дорозі“ і засуджений на безнастанне витоптування і колотнечу, появляються і щезають на протязі віків цілі товпи вольних і невольних відступників“ [7]). Тут Потебня певно натякаючи на відступництво самого Головацького, який перейшов до московського табору, додає ще завваження, що в широкому розумінні всі відступники невольні, лише не всі однаково самовдоволені. А появи такого виродка як цей знімеччений жовняр не можна пояснити шкідливим впливом західної цивілізації. Це припущення — каже Потебня — моглоби підорвати довіря до націоналізму [8]) у тих, для кого націоналізм не має ще трівких підвалин і не звязаний нерозривно із самим предметом їх занять. „Хиба-ж при зударенню з иншою. не західною цивілізацією н. пр. візантийською, неможлива поява таких самих виродків і хиба таких явищ справді не було? Тут, якщо хто і винен то не окуляри, а малпа, що накладає їх на хвіст. Якби посторонній вплив на народність був сам собою шкідливий, тоді нові народности взагалі не повставали-би. Якщо здібність народу „не піддаватися“ т. зн. зберігати можливість дальшого життя полягає лише у зберіганню старини, тоді вона неможлива як і неможливе те, щоби вода не замерзала на холоді а лід не таяв у теплі“. — Я думаю, — каже Потебня — що недуга народности залежить не стільки від цего, що етнографічні впливи на неї самі собою шкідливі, як радше від того, що народність буває поставлена в таке становище, що їй неможливо з вистарчаючою енергією діяти на ці впливи, відновляти свій зміст та удосконалювати свої засоби сприймання“ [9]). — Зясовуючи своє власне розуміння життєздатности народу, Потебня вказує на те, що „помилка полягає в представлюванню народности як змісту. Справді-ж народність реальна у відношенню до свойого минулого; — але як обумовлена цим минулим сума способів діяння на нові впливи вона формальна до такого ступня що її збереженню не протирічить навіть повне, але ступневе, відкидання попереднього змісту. Згідно з тим, мова це не лише один із елєментів народности- але і її найбільш досконале подоба“ [10]).

Таким чином погляди Потебні про національність нерозривно звязані з його поглядами про людську мову. Широкі наукові інтереси Потебні гуртувалися якраз довкола проблємів звязаних з явищами людської мови. Потебня, — як каже Халанський — „це був мислитель, що переходив від явищ мови до вищих питань фільософії, поезії, мистецтва, історії і громадського життя“ [11]). — Нічого дивного, що і серед його думок про національність найбільше місця присвячено явищам мови, як таким, що тісно звязані з усіми ділянками життя нації. При тім Потебня найбільше уваги звертає на незвичайно богату в сумний досвід українську дійсність.

3. Мова і національність.

Найбільші мислителі вже здавна присвячують багато уваги явищам людської мови і відкривають її нерозривний звязок з душевним життям людини і цілого народу. Потебня весь труд свойого життя присвятив дослідам над мовою дошукуючись у ній слідів життя і творчости людського духа. Його думки, хоч ще і до нині мало знані і часом навіть недоцільні, звичайно дуже докладно підтверджуються найновіщими здобутками науки.

Вихідною точкою теоретичних міркувань про мову були для Потебні, як і для більшости новітніх лінґвістів, думки Вільгельма Гумбгольдта і досліди Штайнталя, Ляцаруса та инших. Основні його погляди про мову такі:

Мова це не так засіб для виявлювання і передавання вже готової думки як радше сила (*ἐνέργεια*), яка цю думку щойно витворює, в першу чергу для нас самих, а при розмові з другими служить товчком для розбудження у них анальоґічної їх власної думки. — Слово це засіб перетворювати враження і робити їх предметом пізнання. Воно є засобом витворення нової думки. Коли кажуть, що артикулований звук асоціюється з давнійшою думкою, то це значить, що він дає можливість її репродукувати, він тягне за собою думку з глибини минулого і впроваджуючи її знов у свідомість — зміняє її. Головна функція мови, як системи слів, це зміна мисли. — Мова це не просто засіб виражати думку, а індивідуальний спосіб перетворювати її, і в кождого народу є своя так би мовити, перетворююча машина [12]).

Душевний розвиток людини нерозривно звязаний з розвитком її мовних здібностий, при чому в кождім віці можна завважати своєрідні вимоги, яких занедбування означає прогріх проти гиґієни духа і тіла, а коли це діється в ширших розмірах — приводить повільну деґенерацію цілої нації. Нічого дивного що заходи переможців, які намагаються зломити відпорність і життєздатність підбитої нації, звертаються в першу чергу проти мови поневолених, стараючись ріжними способами здавити або бодай припинити її природний розвиток.

„Мова — каже Потебня — це не лише дана система засобів пізнання, так само як і пізнання не відокремлене від инших сторін людського життя. Те, що пізнаємо, впливає на нас естетично і морально. Мова це рівночасно шлях витворювання естетичних і моральних ідеалів“ [13]). Нормальний розвиток мови, як одного із найголовнійших елєментів національности, це одна із основних передумов здорового розвитку цілої нації.

Ті нації, котрі втрачають свою рідну мову і приймають чужу, „ці нації — як каже Володимир Тимошевський — не мають духової самостійности, завжди ідуть „на помочах“, через те не проявляють ініціятиви, цієї необхідної умови духового і матеріяльного поступу взагалі. Такі нації не мають душевної бадьорости, проявляють апатію і млявість, вони не спроможні підпирати своє право на життя між иншим націями і через те самим процесом життя засуджені на смерть“ [14]).

Те саме бачив і Потебня а виходючи все від української дійсности, обурювався і виступав проти обрусительної політики російського уряду. Він все обороняв „право національних культур, т. зн. право народів на самостійне істнування і самостійний розвиток“ [15]) — а в першу чергу видвигав таке право для Українців. Його студії над людською мовою привели його до переконання про необхідність розвитку національних своєрідностей не тільки для добра пооди, ноких націй, але і для добра усього людства. В такому розумінні він говорив що „послідовний націоналізм є інтернаціоналізм“.

Тісний звязок мови з душевним життям людини приневолював його призадумуватись над значінням рідної мови для розвитку одиниці і цілої нації, а далі над значінням багатомовности та над впливом чужомовної школи. Всі ці мірку-

вання привели його до розгляду самої суті денаціоналізації з усіми її деморалізаційними наслідками та до витворення власного ідеалу і програми національно-культурного оживлення України.

Згідно з основною думкою, що всякій людині потрібно розвивати свої душевні здібности, Потебня вказує на своєрідну духову вартість рідної мови для такого розвитку. Тут в першу чергу приходить на увагу діточий вік людини, в якому є свої окремі закони розвитку. Дитина скорше і лекше учиться ніж доросла людина і тут родичі повинні дбати про те, щоби цей незвичайно цінний і для всього дальшого життя дуже важний вік якнайкраще використати і розбудити та підтримати у дитини розвиток тих духових сил, які їй в дальшому життю будуть найбільш потрібні.

Розглядаючи питання, чи добре учити дітий вже змалку чужої мови, Потебня доходить до висновку, що це для загального розвитку незвичайно шкідливо. В дальшому життю, більше ніж знання багатьох мов, потрібні людині „ум" (себто те, що складає теорію) і характер (себто те, що потрібне для практики, т. є для зміни даних обставин згідно з нашою теорією, т. зн. з нашим найкращим розумінням). Для розвитку ума (взагалі, т. зн. включно з уявою і ин.) потрібно загострювати здібність спостерігати, здібність памятати, комбінувати, узагальнювати, розділяти спостереження і перевіряти цю діяльність. Все те неможливо без мови. Ступень опанування мови це хоч і не єдиний але найважніший показчик умового розвитку і дитини і дорослих людий.... Чим швидше ми думаємо (себто говоримо зі собою), тим ширші круги можемо обіймати мислею. Така зручність це щось незмірно вартіснійше, ніж зручність пальців для гри на інструменті. А тепер подумаймо: який нерозумний буде той, хто бажаючи з дитини зробити віртуоза, буде її вчити грати на пяти інструментах рівночасно?

Знана річ, що не можна без шкоди переміняти навіть одної скрипки чи віольончелі на другу.... Зручність гри на інструменті вимагає привички і тому неможливо, незвичайно тяжко бути добрим скрипаком і добрим віольончелістом рівночасно. — Ріжні мови — це ріжні інструменти"[16]).

Цего порівнання вживає Потебня для дальшого розвинення своєї думки. — Подібно як музики (в розумінню змісту а не техніки гри) треба учити, вибравши для цього один інсрумент (найкраще зпочатку — голос), так і для умового розвитку дитини найкращим інструментом є мова матері. Багатомовність у ранньому діточому віці — на думку Петебні — незвичайно шкідлива і залишає сліди на ціле життя. — „Знання двох мов у ранньому віці це не є опанування двох систем виявлювання і передавання одного і того самого круга думок, лише роздвоєння цього круга, через що утруднюється досягнення одноцілого світогляду ка перешкоджається науковій абстракції" [17]). Приклад Пушкіна, Тютчева і инших, котрі вже в діточому віці говорили кількома мовами не суперечить загальному правилу. Велика талановитість може перемогти шкідливий вплив багатомовности, але справжня геніяльність виявляєтьтя лише в одній мові. У таких визначних одиниць як Тютчев діяльність мисли при помочі чужої мови, без сумніву відбувалася не лише зі шкодою для мисли в рідній мові, але також зі шкодою для загальної продуктивности. У самого Тютчева — каже Потебня — можна завважити „вузькість сфери обнятої його російською мовою. Він зробив би більше, як би при такім самім таланті і при такій самій праці опанував лише одну мову а инші знав лише по вченому в такій мірі, наскільки це потрібно для розбудження мисли, яка іде по колії рідної мови" [18]). Тютчев, котрий, як відомо складав вірші лише по російськи, а листи і статті писав лише по француськи, був для Потебні „найкрашим прикладом того, як уживання такої чи иншої мови дає самій думці такий чи инший напрямок, або навпаки, як прочуваючи надходячий напрямок людина переходить до такої чи иншої знаної їй мови"[19]).

Як на підтвердження загального правила про шкідливість багатомовности в діточому віці, вказує Потебня на велику кількість тупоумних серед дворянських дітей, котрих вже змалку приневолювали вчитися кількох мов. — Через таке нерозумне накидування дитині вже в ранньому віці чужої мови, дуже часто „робляться з дітий з великими здібностями півідіоти, живі памятники безглуздя і душевного рабства родичів“[20]).

Питання багатомовности, це питання гигієни думки і воно, на погляд Потебні, мусить колись дочекатися наукового вияснення. „Я думаю — каже Потебня — що коли психольогія диживе до кращих часів, то в ній буде окремий розділ про „недуги мисли в діточому і зрілому віці як наслідок (нерозумної) багатомовности“.

Нині треба справді подивляти правдивість цих наукових передбачень Потебні. Недавно на міжнародньому конґресі в справі двомовности скликаному в цвітні 1928 р. в Люксенбурзі заходами женевського міжнароднього бюра для справ виховання, де предметом нарад були психольоґічні і педагоґічні проблєми, випливаючі з того, що дитина змалку вчиться в чужій, не матірній мові, і де розлядано, який вплив має двомовність на духовий розвиток дитини, всі дослідники гд-р Декролі з Брюсселя, д-р Геннс, Сакр, проф. Сміт і ин.) на основі зібраних спостережень дійшли до однакового висновку, що матірна мова має своєрідну духову вартість і найкраще надається для умового розвитку дитини, та що школа не повинна про це значіння рідної мови забувати; а далі, що двомовність залежно від ступня мовних здібностий дитини більше або менше шкідлива і часом спричинює у дітий поважні психічні забурення. На основі дослідів виказано, що двомовність відбирає також фантазію і полет та може бути причиною таких забурень моторичної діяльности орґанізму дитини, як загальна неповоротність, ліворучність, загикування, зиз очий і т. ин. Взагалі стверджено експериментально, що двомовність впливає гальмуючо на поступ дітий у шкільній науці і завважено далеко вищий інтелєктуальний розвиток у тих дітий, які вживають лише одної мови [21]).

Сам Потебня дійшов до таких самих висновків. На його думку „здорове засвоювання чужих мов повинно випливати або з потреб практичних (як торговельні зносини і т. и.) або з потреби поширення границь думки. Таких цілий у ранньому діточому віці нема і тоді чуже слово, яке здобуває собі місце побіч рідного не додає нічого до знання, лише як чуже мертве тіло в орґанізмі, спиняє і псує діяльність цього орґанізму“.

В звязку з цим Потебня спиняється також на визначній ролі матери при підготовці людини для дальшого життя. Подібно як музична освіта так і умовий розвиток дитини повинен відбуватися при помочі одного інструменту, а саме материнської мови. Обовязком матері є багато з дитиною говорити рідною мовою і таким способом давати їй нагоду багато оповідати і розмовляти. „Це — каже Потебня — буде найліпша підготовка до життя, найбільш раціональна підготовка мислителя, вченого чи практичного діяча“.

Бистрість думки, подібно як і добра музична гра, вимагає довгої привички до інсрументу і без неї неможлива поява справжніх віртуозів, чи то в царині музики чи в царині думки. — А найкращим інструментом для думки є рідна мова. Але мова це не механічний інструмент, що стоїть поза нами. Мова це щось більше, щось дуже тісно зросле з нашим психофізичним орґанізмом. „Кожен здобуток людини в царині (рідної) мови відповідає здобуткові в царині думки і (з деякими виїмками) навпаки. І навіть ми дорослі — каже Потебня — свідомо думаємо словами навіть тоді, коли їх не проголошуємо“[22]). — „Правда й те, що не вся думка, доступна людині, виражається або може виражатися словом. Є цілі ділянки людського думання, які стоять поза межами мови, чи понад нею, як н. нр. замір, плян, ідея мистця чи ремісника, які можуть бути виражені лише

певним полученням форм, красок, звуків. Але ця ділянка мисли невиразима в мові, підготовляється якраз мовою, вона неначе виростає із ґрунту обробленого мовою[23]). Бо „без слова — каже Потебня — неможливий ніякий ступінь людського знання“[24]).

Про шкідливий вплив багатомовности у малих дітий на витворювання характеру Потебня не сумнівається, але сам не обговорює ширше цього складного питання. За те докладнійше розглядає шкідливі наслідки чужомовної школи для розвитку умових здібностий школярів і цілої нації, маючи на увазі в першу чергу найбільш для нього болючі відносини на українських землях, де українські діти не мали змоги розвивати своїх здібностий на природній основі рідної мови і мусіли в більшости жити життям слабо розвинених духових калік. — „Бо чужомовна школа — каже Потебня — чи це буде школа в тісному розумінні, чи солдатчина, чи школа життя взагалі, має приготовити із свідомости учнів рід палімпсеста, при чому її учні і при однакових инших умовах будуть залишатися позаду тих, котрим у школі нетреба було забувати попереднє, лише вчитися, себто прикладати шкільні додатки знання до поза і передшкільних його запасів. „Такий стан приводить до безнадійности, яка родиться із свідомости хочби лише мнимої неможливости вибитися з останніх рядів і в свою чергу шкідливо впливає на дальші успіхи. Це звичайна доля денаціоналізованого народу, для якого вже сама умова і моральна підлеглість витворює цілий ряд непригожих умовин істнування[25]).

Чужомовна школа веде вкінці до розриву між простим народом і освіченими верствами і так приготовляє смерть нації. Звязок, що його найбільш очевидним виразом є єдність мови... систематично розривається. Країни, в яких цей звязок єдности мови між станами розірваний, як Малоросія, самі до деякої міри засуджені на загибіль і принесуть загибіль другим. Це велике море горя. — „Навязуючи до теми про шкідливість двомовности у малих дітей, Потебня кінчить закликом: „ми не будемо по можности штучно витворювати і пародувати несправедливостий історії“[26]), т. зн. не будемо помагати переможцям в їх ділі денаціоналізації України.

(Дальше буде)

---

[1]) „Про українську мову й українську справу“. Київ 1907. стор. 11. і 18.
[2]) З того місця найкраще видно подвійне розуміння слова „нація“. К. Ч.
[3]) Листи до Братів-Хліборобів. Стор. 86—87.
[4]) Д. Н. Овсяника-Куликовський: Воспоминанія. Пб. 1923. стор. 179 і д.
[5]) Dr. Friedrich Hertz: Wesen und Werden der Nation (Jahrb. Für Soziologie 1. Erg. Bd. Karlsruhe 1927.: Nation und Natonalität).
[6]) Рецензія на збірник Я. Головацького: „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“. — Отчетъ о 42-омъ присужденіи наградъ гр. Уварова. 1880. стор. 68.
[7]) ibidem, стор. 92.
[8]) Слова „націоналізм“ у своїому розумінню, на означення такого світогляду, який національну ріжноманітність людства вважає за щось цілком природне і для розвитку загально-людської культури корисне.
[9]) Рецензія на збірник Головацького. Op. cit. стор. 97.
[10]) ibidem, 92—93.
[11]) М. Халанскій. Р. Ф. В. IV. кн. 1891.
[12]) В. Харціев: Основы поетики Потебни. (Лекції Потебни) — Вопросы теоріи и психологіи творчества. II.2. стор. 22. і 24.
[13]) Языкъ и народность. — В 5. вид. „Мысль и язык“ Харків 1926. стор. 181—182.
[14]) В. Тимошевський: „Мова і национальність“. — Чернівці 1912. стор. 8.
[15]) Языкъ и народность. стор. 199.
[16]) Лист до Олени Францовни Штейн, сестри Марії Фр. Потебні (дружини Ол. Потебні) з 5. VII. 1887. р. Гл. Україна“ 1927. кн. 1—2. ст. 177.
[17]) Яз. и народность, стор. 184.
[18]) ibidem, стор. 188.
[19]) ibidem, стор. 183—184.
[20]) ibidem, стор. 183.
[21]) Всі ті здобутки нинішньої науки кидають досить багато світла на ті, дуже часто незав-

важувані, глибокі рани, що їх українському народові заподіяла чужомовна чи утраквістична школа. — Порівн. статтю Вол. Целевича в „Ділі“ з 19.VIII. 1928. стор. 2.

[22]) Лист до О. Ф. Штейн. op. cit.

[23]) „Психологія поэтическаго и прозаическаго мышленія. З лекцій Потебні склав Б. Левинъ. — Вопрос теоріи и псих. творч. Т. II. вип. 2. ст. 101—102.

[24]) ibidem 99.

[25]) Рецензія на збірник пісень Я. Головацького, op. cit. стор. 96.

[26]) Лист до О. Ф. Штейн. Op. cit.

ТЕОФІЛЬ КОСТРУБА

Василь Наріжний*

(У стопядесятьліття народження).

Цього, 1930. руку, минає стопядесять літ від народження Василя Трохимовича Наріжного. Наріжний мало знаний. Не лише ширшій українській публиці, а навіть ученим дослідникам української літератури. Тимчасом, Наріжний саме є дуже плодовитим письменником; його твори (лише романи й оповідання), видані 1834. й 1836. р. у десятьох книжках! Романи й оповідання його писані талановито; крім того, Наріжний автор ще й драматичних пєс і віршів.

Виступив Наріжний на літературну ниву в останніх роках XVIII. століття, але скоро кидає лірику і драму, а береться за роман і оповідання. Успіхи? Для сучасних перейшов якось без глибшого впливу; так і зійшов мало знаний у могилу (1825. р.); але тепер його ролю оцінено. Він є творцем російського реального роману і правдивим основником правдивого історичного роману, хоч він сам ще такого, в теперішньому розумінні, не дав.

Але для нас він має вартість іншу, українську. Бож Наріжний — українець і у своїх творах спиняється найрадше на українських темах, хоч пише виключно по-московськи. Це й не диво; московська мова стає як літературна спадкоємницею „славенорусского язика“ й наші письменники 2-ої пол. XVIII. століття пишуть мовою чимраз ближчою до московської. Та мимо цього вони належать до української літератури, а їх московську мову треба трактувати як літературну. Рішає тут зміст твору і походження автора.

Наріжний походить з дрібної української шляхти. Вродився в містечку Устивиці, тоді миргородської сотні, гадяцького повіту, 1780. року. Там жив його батько, Трохим, і дід, Іван. Початкову науку побирав дома, до 6. року; потому вчився в бурсі (полтавській, або чернігівській), далі в гімназії в Москві, врешті в московському університеті. Не докінчивши курсу, виступив 1801. року з університету, мабуть з причини вбожества, й поступив на службу. Служив на Кавказі, потому в Московщині. 1815. року оженився, 1821. року пішов на пенсію. Помер 1825. року, дня 21. червня.

До своїх оповідань і романів бере теми з української сучасности, або з минулого України. І так „Славянські вечорі“ (1809., 2. вид., доповнене. 1826.), оповідання, відносяться до київської старини; так само романи: „Аристіон або

---

*) Література: А. Галахов, Историческая христоматия, II.[5] Спб. 1887., с. 293.і д. Н. А. Белозорская, В. Т. Нарежный. „Русская Старина“, 1888, 1890, 1891. і ос. В. Данилов, Земляк и предтеча Гоголя. „Киевская Старина“, 1906, кн. 3—4. Ю. Соколов, В. Т. Нарежный. Москва, 1915. В. Дорошенко. В. Наріжний, вступ до перекладу „Бурсака“, Львів, 1928. і інше, менше важне.

перевихування" (1822.),„Бурсак" (1824.), „Два Івани або замилування у позвах" (1825.), крім „Чорного року" (вид. 1829.), мають теми з українського життя. Те саме з короткими оповіданнями, як „Марія", „Запорожець" і ін.

Про характер його творів говорить дослідниця таке: „Хоч Наріжний не написав ні одного суспільного, вповні історичного роману, то в його „Запорожці" й „Бурсакові" стрічаємо викінчені історичні картини і мистецьке змалювання деяких моментів з минулого України, добре знаного йому з живих ще незабутих переказів і оповідань про часи Гетьманів, що їх чув у дитячому віці". (Бєлозерська). А кн. А. Б. Вяземський писав 1825. року: „Правда, наш автор не цілком московський (русский), а український і два його найкращі романи: „Бурсак" і „Два Івани" відносяться до часу, як Україна ще мала свою осібну, характеристичну фізіономію". Таким робом, твори Наріжного мають для нас особлившу ціну як живий голос традиції Української Держави, відтворений не на основі студій, як у пізнішій, історичній уже, повісті, а з автопсії, або барвних оповідань людей, що жили ще за Гетьманів.

Тому цікаво буде ближче розглянути картини й погляди Наріжного, живого свідка нашого кращого минулого.

Реальні картини з життя Гетьманської України малює роман „Два Івани", де на тлі устрою Гетьманщини виведено двох Іванів, що сваряться зі своїм сусідом — звичайно за дурнички й пакостять собі взаїмно та позиваються. Недрукований дотепер роман „Гаркуша" мотивує психольогічно вчинки цього розбійника, попхнутого до розбою життєвими умовинами. В „Запорожці" картина Січі. В „Бурсакові" теж маємо кілька побутових картин: прим. звичай давати молодого шляхтича на двір образованого шляхтича, щоби молодий набрав товариської оглади; опис бурсацького життя; тип зубожілого шляхтича, що соромиться вийти до прохожих у робочому вбранні; бенкет зі скоморохами, то що.

Особливо цікаве для нас становище автора до Гетьманщини. Наша соціялістична література привчила нас дивитися на наших монархів (Князів, Гетьманів) як на тиранів, що з запалом гідним кращої справи старалися поневолити підданих. Ця література здерла з наших монархів ризу маєстату і звела їх лише до більших „панів". Щож нам лишалося? А те, що як появлялися наклепи, що в нас не було нічого маєстатичного, святого, лише руїництво, як зводилося Великого Богдана до „козака", та ще й дуже некультурного, ми могли лише злоститися безсильно, грозити „свяченими", ми, „плебейська нація"(!), мовляв Драгоманів.

Тимчасом Наріжний показує, що для українця часів Гетьманщини, Гетьман був таким самим маєстатом, як для москалів Цар, а хто знає чи не більшим, як для поляків Король (очевидно, з часів елєкції). Одне слово, для українців Гетьман був суверенним монархом, а не якимсь третьорядним вазалом четверторядного суверена. Це не тенденційний фабрикат пізнішого часу (такі нам не грозили, бо письменники завжди шукали „чистої" чи-то „нагої" „правди"), а голос людини, що для неї монархом був — уже Цар. Значить, чуємо тут вірний голос минулого.

Для Наріжного Гетьман— це „державний старець": полковник говорить до Гетьмана: „Честь твого імені для мене і для всіх розсудливих людей великоцінна, бо в ньому спочиває честь України". („Бурсак"). Для нього дочка Гетьмана „може рівнятися з усякою королівною" (там само). Ось як описує прибуття Гетьмана:

> „Невдовзі метушня духовенства й народу оповістила прибуття Великого Гетьмана. Тиша запанувала всюди. Спочатку показалося з-півсотні вартових, зодягнених у дорогі черкески, потім ішли значні урядовці у блискучих убраннях, а за ними ступав державний старець. Кроки його були

повільні, велич била з очей його, високий ріст і стрункa постава вирізняли його зпоміж усіх інших". („Бурсак").

Гетьман мусить бути маєстатом, бо йому Батьківщина доручила уряд, отже він—уосібнення її маєстату (там само).

Не диво тому, що запорожці для Наріжного переважно розбишаки. Це, на жаль, опирається на правдивих фактах; після Хмельниччини зі Запоріжжа вийшли такі типи, як Петрик і інші, що лише руйнували Українську Державу, були „форпостом степу в боротьбі з хліборобською Україною".

Але постаті Наріжного не маріонетки, і Гетьман, як людина, має свої вади; один з героїв „Бурсака" кличе в розпуці: „Розумію, що в палатах, де сіяє пишнота й роскоші,... там нема свободи, нема любови, нема щастя".

Такі погляди Наріжного, людини з часів Гетьманщини. Це також висока цінність його творів. Варт, щоби кожний українець, що дорожить рідною державною традицією, прочитав бодай „Бурсака", що вийшов недавно в перекладі на українську мову [1]) тепер у стопядесятьліття народин його автора.

J. CALVET

Змисл католицизму і дух захристії *

Щоби влучно оцінювати твір мистецтва не вистарчає знання предмету, треба ще мати змисл краси. Щоб оцінювати по католицьки літературний твір, не вистарчає релігійна ерудиція, треба ще мати релігійний змисл. Це є особливе почування, почування таємне, як і почування краси, так само знаменне і так само невловиме. Або маємо його, або не маємо; якщо маємо, то можемо його здусити або можемо розвинути через культуру; та якщо його не маємо, то важко його собі дати або замаскувати його відсутність. Це утворює чималі ріжниці між людьми. Щоби навести приклад, який не вразить нікого, бо досить далекий, скажімо, що Руссо мав релігійний змисл, а Вольтер не мав того змислу, і це творить між ними пропасть.

Католицький змисл це релігійний змисл, означений і приспосіблений до життя. Лежить він передусім в живому відчуванню, що хтось належить до системи, яка його переростає — що хтось занурюється в містерії і має в собі частину тої містерії й живої божої іскри,— що хтось надає своїому життю його повного значіння, скеровуючи те життя до вищої мети. Йдучи далі, охоплюючи докладніше ті елєменти й примінюючи їх до ділання, маємо почуття нашого обниження, нашої залежности від права і нашої свободи, а це спричинює що коли нас раптовно щось попихає до зла, то чинимо гріх, піддаючися його владі; почуваємо потребу, тісно звязатися з Церквою, щоби здобути талан спротиву й двигнення себе; приходимо до розуміння, що тільки піддавшися цілою істотою законам Церкви, здобудемо індивідуальну й збірну вартість; і почуваємо радість, подумавши про єдність цього християнського світа, що його частинкою є й наша істота, і в якому нічогісенько не пропадає завдяки тому чудові, що в ньому пробувають святі. Не так знати ці річі, як їх почувати — ось, у чому лежить католицький змисл.

Цей змисл є необхідний тому, хто хоче оцінювати вповні і широко сучасну літературу в глибінь і в простір, щоби вислідити в світських творах тремтіння релігійного посіву, а в католицьких — занепокоюючий поганізм. Чому то неодин новітній твір збуджує такі клопітливі сумніви або такі горячі полєміки

---

[1]) Пер. зладив д. В. Дорошенко, видала „Просвіта" 1928. року.

*) Виїмок з книжки J. Calvet-a „Про католицьку творчість і критику".

серед католицьких письменників? Подаймо кілька прикладів: Barres, Maurras, Montherlant, Mauriac викликують між нами суперечки; чи маємо добачувати в них оборонців чи шкідників релігійного духа? Не знаємо цього тому, бо зразуж стараємося схопити в них льогічний ланцюх тверджень або виснувати з їх творів теорії, що їх вони розвинули з певним замилуванням; але і їм, як і всім людям, густо-часто недостає льогіки, а ті теорії, які вони собі випестили, може є в своїй духовій суті чистим припадком. Якбиж ми мали релігійний змисл, то вмілиби відріжнити під покривалом добірних і блискучих слів справдішну струю їхньої думки і їхніх почувань, тут здорове християнство, може навіть не свідоме себе, там поганство, що також несвідомо дає про себе чути, онтам знову стидливий поганізм, що старається притаїтись!

Християнський змисл, потрібний передовсім у критичному приспосібленню до сучасних творів, що видніють у сумерку нинішного життя, є також дуже пригожий для зрозуміння минувшини. Наша література має релігійне значіння, яке вимикається очам богатьох людий; видала вона дуже мало таких великих творів, що — явно чи тайно — не малиби на ціли, поборювати або звеличувати християнську ідею в її могутній силі. А не дивитися на цю справу тим чином тільки тому, що не добачуємо її значіння, значилоби обнижувати ті твори, звужувати їх, позбавляти їх їхнього справдішного ядра. Щож говорити наприклад про вічні спори на тему Русса, Шатобріяна або Бодлєра? Критика дуже вчена але дуже недостаточна, видає про них свій осуд, збираючи документи, і робить з Русса фільософаруїнника, з Шатобріяна поганина, а з Бодлєра хулителя. Все це є правда в частицях і все це є фальш у цілому: Руссо має релігійну душу і боронив Божої справи перед атеїзмом енцикльопедистів; Шатобріян вірить в Ісуса Христа, любить Його діло, почитає Його з пересвідчення; Бодлєр має більше католицької ревности, аніж Віктор Гіго, хоча й не написав „La prière pour tous".

Правда, Руссо, Шатобріян і Бодлєр не є нетикальні; але думаю, що релігійним змислом можемо в них відкрити елєменти, дуже християнські, які може тільки не даються охопити аналізою ума. Не всі ґеольоґи відкривають джерела, не всі віруючі є містиками, і не всі критики мають ту особливу вразливість, яка викликає своєрідну дрож, коли зіткнемося з красним і божеським. Дослідники красного й божеського трапляються досить рідко і це спонукує нас, не дуже дивуватися хибам критики; а чи богато знайдемо творців, шо малиби здібности критикувати згідно з описаними способами й вимогами й умілиби злучити горячку винахідчивости з холодом аналізи?

При тій нагоді мушу застерегтися, що католицького змислу, про який тут говорю, не треба мішати з духом захристії. Однак порозуміймося, бо всі захристії малиби тут право протестувати, запевнюючи, що вони так само католицькі, як церкви; церква є місцем, де душа відчиняється перед Богом у молитві; а захристія управильнює розпорядками ті матеріяльні потреби, шо необхідні для молитви. Дух захристії — то дух адміністрації, якого предметом і правом є, держати лад і порядок у всіх речах, уміщених в означеній перегородці, а виключувати ті всі, що їх та перегородка не передбачила. Дух захристії є конечний у захристії і він заслуговує на повну пошану, аби тільки з неї не виходив. Приложений до критики робиться смішним і жалюгідним. Лежить він у тому, що подивляє й хвалить автоматично всі книжки написані на традиційну і будуючу моду, без жадного огляду на їхню літературну вартість; так буде добре, бо так було по всі часи. Але коли появиться твір ширший і вищий, або сильніщий і глибший в науці, або написаний свобідніше і більше радісно, будиться згіршення: де вмістити ті сміливіші твори? Нема передбаченої перегородки; годі його прийняти; а що такі твори мають недобрий звичай появлятися в злу годину й заколочують урядовий спокій сторожів захристії, то ці відправляють їх в приступі злого настрою геть, а по-

тім, аби оправдати ту некультурну поведінку, обтяжують їх всякими недостачами й гріхами. Таким чином дух захристії веде просто — до несправедливисти. Таких, що так само думають, є стільки, що не треба жадної відваги, аби про це заговорити.

Ще гірше, коли дух захристії зачне приводити свої докази; бо або трапляє в порожнечу, або черпає свої підстави з протестантизму чи також з янсенізму. Певно, що коли правда на боці Кальвіна, то требаби спалити всі книжки крім очищеної Біблії; а коли правда на боці Паскаля, коли всі „розривки" є погубні для християнського життя, то требаби опрокинути театр, навіть виховуючий, повість, навіть з церковної преси, і всяку поезію, навіть кантичкову. Але Кальвін і Паскаль помиляються. Мистецтво має свою святу задачу. Montes exultabunt sicut arietes et colles sicut agni ovium. Творчість має почин у вибуху радости, яка не є нічим иншим, як незаспокоєною потребою почитання; є щаслива, що живе, і дякує Творцеві. Людина захоплюється за себе й за природу, яка не вміє висловити своїх утіх духовою мовою. З цього і таким чином родиться мистецтво. В біблійному порівнанню виявляється свята радість і свята свобода дітий Бога. Католицький змисл розуміє ту радість і ту свободу, і католицька Церква, що спасла мистецтво від погуби кальвіністів і янсеністів, завжди його приймала й розуміла. Новина не згіршує її ніколи, вона відріжнює дуже скоро те, що має залишитися, маючи свій корінь у минулому, від того, що має пропасти, маючи свій корінь у — повітрю.

Змисл католицизму, такий необхідний кождому католикові, що творить і старається тим чином ділати на уми, повинен розвиватися й виострюватися відповідною вправою. Треба часто брати в руки поважні твори й знову до них вертати, твори in 4^0 та in 8^0, св. Августина, св. Томи з Аквіну, Боссюета, де Местра, папські енцикліки, науки Церкви. Так ступнево будується католицький спосіб думання, дуже широкий і дуже звязкий. Традиція, що плекає нашу віру кидає світло на дороги майбутности; тоді розуміємо практично, які правдиві є слова Боссюета до Фенельона при кінці листа „Relation sur le Quiètisme": „Коби вмів передбачити, поки час, осуд Церкви; римська Церква любить аби її упереджувати тим чином, бо в своїх законах прагне завжди мати за собою традицію, отже можемо її в певному значінню послухати, ще заки промовить".

Варто звернути увагу на коментар, котрим Фенельон дрібно записав маргінеси поважної перестороги Боссюета. „Якщоби я міг передбачити закон римської Церкви" — пише Фенельон — „то вийшов би на-зустріч Церкві й піддавсяби їй без застережень. Але не можу опрокидати наук усіх шкіл, заки свята Столиця їх не опрокине, і сподіваюся, що Еміненція з Meaux бувби також згідний їх прийняти, якщоби свята Столиця їх затвердила, як я готов їх опрокинути, коли свята Столиця їх опрокине".

Добра лєктура виробляє католицький змисл. Тільки внутрішне життя може його зміцняти й загострювати. Не можливо пізнати повного значіння, всіх вимог і всіх труднощів якоїсь науки, доки не почав хтось цілий жити тою наукою. Йти за католицькою наукою в сучасному світі і — що в десятеро помножує труди — в світі літературнім, навпростець через розбуджені пристрасти, через намови до боязкости, через занепокоюючі приклади, це вимагає героїзму — і то не лише хвилевого зусилля, але героїзму кожної хвилини. Та коли ми вже стали на дорозі такої вправи, при якій часто і кров тече, то заєдно здобуваємо богаті досвіди, які ніколи не дадуться збентежити творам мистецтва, здобуваємо ту тремтючу вражливість, яка буде вміти розріжняти в творах мистецтва найменший відзив людини, здобуваємо спокій душі, дар уміркованости й сердечність, що дають змогу оцінити повагу й вартість релігійного зусилля в книжках усякого рода.

В. ЗАЇКИН

Нариси з історії філенотичної ідеї в Східній Україні в XVIII-XX вв.[1])

I.

В другій половині XVII-го ст. наступили, як відомо, глибокі розділи і роздвоєння України, як під оглядом політичним, так і релігійно-церковним та культурним. Західна Україна (тобто Галичина, Холмщина, Полісся, Підляшша, Волинь, Поділля, Київщина — крім самого Києва), котра вже давно знаходилася під сильними католицькими впливами, й на території котрої вже в першій пол. XVII віку Унія встигла знайти відповідний грунт і закорінитися, — протягом другої пол. XVII-го й перших десятиліть XVIII віку — стала майже вся католицькою, або в кожнім разі переважно католицькою. Натомість Східна Україна лишилася на боці від безпосередних католицьких впливів: Чернігівщина під час заведення Берестейської Унії належала до Російської держави, й Унія в ній сливе й непоширювалася; інші східно-українські землі — Полтавщина, Слобожанщина, Херсонщина, Катеринославщина, Таврія, західна Донщина, Кубань, Ставропільщина в першій полов. XVII в. були мало заселені або й зовсім пустинні. Вже в XVII ст. церковне життя Східної України тісно злучилося й майже злилося з церковним життям Великоросії; в другій пол. XVII в. Сх. Україна вступила під зверхність московського патріярха, а на поч. XVIII в. вже остаточно увійшла в склад Російської Православної Церкви. Се зєдинення східно-українськоі Церкви з великоруською було не тільки зовнішним, але в значній мірі й унутрішним, органічним. Дуже відмінні між собою ще в XVII ст. Східна Україна й Великоросія протягом XVIII ст. сильно зблизилися і в суспільно-політичнім устрої, і в культурі, й у релігійно-церковнім житті. На чолі обєднаної великорусько-української Церкви протягом більш півстоліття стоять переважно українці, які чимало причинилися до українізації російської культури й церковно-релігійного життя. З другого-ж боку, йшла розуміється, не менше значна русифікація всіх сторін життя у Східній Україні. Таким чином Східна Україна увійшла в своєрідний східно-европейський культурний світ, значно відмінний від Заходу.

Але повне відчуження від західно-католицького світу на Східній Україні ані в XVII—XVIII в. ані пізніше не наступило, хоч звязки Сх. України з католицьким світом та католицькі впливи на Сх. Україну протягом XVIII ст., зі стислішим зближенням та зєдиненням Сх. України з Росією, розуміється, слабшали. Всетаки почуття одности християнського світу, розуміння потреби Зєднинення Православної й Католицької Церкви, симпатії до Католицтва, змагання до Зєднинення на Східній Україні все були досить помітні, хоч правда охоплювали вони не дуже широкі круги людей. Слід піднести, що прихильно настроєні до Католицтва й справи Зєднинення уродженці Сх. України, входячи в сферу загально-російського державного й духового життя, часом здобували певний вплив у тім напрямі на російське громадянство та на російську державну політику й причинялися до поширення фільокатолицьких та взагалі церковно-універсалістичних ідей і серед великоросів. В кожнім разі, і в XVIII та XIX і на XX ст. ми бачимо не раз досить яскраві прояви філенотичної ідеї

---

1) Ся стаття становить продовження й дальший розвиток розвідки проф. Вяч. Заїкина: З історії католицької ідеї в Сх. Україні в серед. XIX в.", яка була вміщена в „Записках Чина Св. Василія В." (1929, т. I вип. 1—2 й викликала зацікавлення на Заході, зокрема в Римі.

а часами конкретні змагання до ідеалу Єдиної Церкви і на Східній Україні і (почасти іноді під впливом українців) у Великоросії.

Історія сих ідей і змагань серед сх.-українського громадянства, як ми вже вказували на іншому місці[2]), досі сливе зовсім не досліджувалася. Є лише деякі випадкові нариси, присвячені окремим представникам філенотичних ідей і змагань серед сх.-українського громадянства, та й то писані не українцями, з не-українського становища, з цілковитим зігноруванням як національно-українського моменту, так і самого духу, завдань та потреб справи зєдинення на Україні.

Не маючи можливости нині дати повний і докладний огляд всіх філенотичних течій, ідей, змагань і спроб на Сх. Україні чи так або інакше звязаних зі Сх. Україною, ми вважаємо потрібним подати тепер хоч отсі неповні й короткі „нариси з історії філенотичої (і фільокатолицької) ідеї на Східній Україні", в надії, що може й сі невеликі нариси, мимо своєї недосконалої форми, причиняться в деякій мірі до зясування минулого унїоністичних ідей і змагань на Україні, а може й заохотять до дальшого й повнїщого їх змалювання.

Східна (й південно-східна) Україна почала густо заселюватися з середини XVII ст., коли мешканці Галичини, Волині, Поділля та ін. західно-українських земель почали масово переселюватися на нові місця, кольонізуючи мало заселені або й зовсім пустинні простори Лівобережної, Слобідської й Степової України. Сі кольонізатори східно-українських земель — особливо ті з них, що належали до шляхетської, міщанської й боярської верстви й що на нових місцях створили основний кадр східно-української козацької старшини, виховані часто під досить сильним впливом католицької культури — принесли зі собою багато релігійно-церковних звичаїв, вірувань, поглядів, створених під католицькими впливами. Деякі з тих переселенців, особливо зпосеред східно-української козацької старшини, як прим. Безбородьки, Шидловські, Квітки, Колосовські й чимало інших, давніше належали до Католицької Церкви, й память про се зберіглася довший час серед їх нащадків, іноді разом із традиційною, родинною прихильністю до католицтва.

В церковнім ужитку православних у Східній Україні в деяких місцях, довгий час, аж до поч. XX ст., лишалося багато обрядів і звичаїв, що свідчили про католицький вплив, як прим. хрещення через обливання, особливі обряди підчас служб над Плащаницею, дзвінки на літургії Преждеосвященних Дарів, стання навколіна під час „Прийміте, ядіте", деякі додаткові молитви то що, не кажучи вже про численні обряди й звичаї, що існували давніше й зникли протягом XVIII–XIX ст. Здається, що католицьким впливом у значній мірі треба пояснити й особливий культ Матери Божої на Східній Україні, який між ін. відбився в посвяченню дуже численних церков на Сх. Україні ріжним святам Матери Божої.

На особливу увагу заслуговує культ Озерянського чудотворного образу Божої Матери на Слобідській Україні. Озерянський образ безсумнівно західно-українського походження: на образі помітний певний католицький вплив; до того-ж образ увінчаний на католицький взір короною. Його принесли зі собою, правдоподібно, якісь переселенці з Галичини або з Волині в серед. XVII в., коли заселювалася Слобожанщина. Потім у другій пол. XVII в. цілком випадково знайдено сей образ на полі, коло „слободи" (села) Озерянки (недалеко від Харкова). Скоро біля цього образу помічено ріжні чудесні сцілення. Образ почали шанувати по всій Слобожанщині. Що-року, двічі — 22.IV й 30.IX відбувалися урочисті святкування на честь Озерянського чудотворного образу Божої Матери, на які сходилися десятки тисяч паломників, іноді йдучи пішки десятки й сотки

---

[2]) В ст. „З історії католицької ідеї в Східній Україні в серед. XIX в. Зап. ЧСВВ., т. III, вип. 1-2.

кільометрів; в супроводі многотисячної юрби паломників відбувався хресний хід: образ несено — 22. IV з Харківського монастиря до Куряжського (10 км. од Харкова), 30.IX—назад. Сі дні були святами цілої Слобожанщини. Озерянську ікону шанували й православні й католики; що більше почитали її навіть деякі протестанти (мимо відсутности в них пошани до св. образів!). Озерянський образ се був наче якийсь таємничий символ звязку Східної України з Заходом.

II.

Найголовнішим лучником Східної України з католицьким Заходом і взагалі з католицтвом в XVII—XVIII вв. була Київо-Могилянська Академія, заснована митрополитом Петром Могилою на західно-католицький взірець. Значіння Київо-Могилянської Академії в розвитку православної богословії й взагалі Православія було величезне. До заснування Київо-Могилянської Академії східно-християнська богословія була не систематизована; східні отці Церкви становили величне джерело для розвитку сх.-християнської науки, але потрібна була велитенська праця для опрацювання спадщини Східних Отців і Учителів Церкви, для використання її для нових потреб, часто не узгляднюваних в давніших часах, в часах розвитку патристики, коли богословія мала перед собою часто зовсім інші завдання й цілі. Тому, коли в кінці XVI та в XVII ст. встала перед православними дуже пильна потреба зясування основ Православія та його ріжниць від інших християнських ісповідань, виявилася неясність і незакінченість православної богословської науки, й на якийсь час наступила така розбіжність і дезорієнтація в православній богословії, що під імям Православія ріжні богослови й письменники почали викладати часто цілком суперечні між собою богословські доктрини. Деякі з ніби-православних письменників викладали по суті цілком протестантські погляди (прим. М. Смотрицький у його перших творах, почасти навіть і Іван Вишенський), а деякі, як потім виявилося, й дійсно були протестантами (Христ. Філялет-Бронський). Сій розбіжності й дезорієнтації поклала кінець Київо-Могилянська Академія, створивши на західно-католицьких взірцях систему православної богославії. Праця Академії, не була малпуванням західних взірців. Київські учені намагалися дати синтез східних Отців Церкви з західною т. зв. схолястичною та нео-схолястичною богословією; в Академії пильно вчили й визначніших схолястів на чолі з Томою Аквінським і св. Августина й східних Учителів і Отців; хоч і не завжди може вміли дати бажаний синтез. Через Київо-Могилянську Академію увійшло в православну богословію стільки католицьких елементів, що—по вислову деяких сучасних російських богословів — щоби „очистити" сучасну російську (й сх.-українську) православну богословію від католицьких „домішок", з неї довелося-б викинути може більш половини доктрин. Деякі з католицьких наук, прим. наука про сім Св. Тайн, остільки твердо вкорінилися в православній богословії, що вважаються нині за основні науки православної віри [3]). Та професори й вихованці Київо-Могилянської Академії часто приймали й такі католицькі (іноді навіть спеціяльно-західнокатолицькі) погляди, які тепер вважаються за характеристичні ріжниці між католицтвом і православієм, нпр. науку про Непорочне Зачаття Пресв. Діви Марії; її додержувався м. ін. у своїх знаменитих Четьях-Минеях митрополит Димитрій Тупталенко, признаний святим у Православній Церкві; під сильним католицьким впливом були також митрополити київські Варлаам Ясинський †1707) та Йоасаф Кроковський (†1718), а в значній мірі й Стефан

[3]) Що правда, останніми часами роблено спроби усунути науку про сім св. Тайн з православної богословії, але спроби ці не зустріли прихильного відгуку. Порів.: Іеромонах Тарасій: Переломъ въ древне-русскомъ богословіи. Варш. 1928 (див. зокрема передмову до сієї розвідки, написану митр. Антонієм Храповицьким).

Яворський, містоблюститель патріяршого престолу й перший президент російського Синоду, й цілий ряд інших київських учених. Вони не тільки приймали західно-католицьку науку про Пресуществлення Св. Дарів, але й у таких догматичних питаннях, як прим. наука про позагробове життя, виразно схилялися до католицтва. Що більше, маємо певні підстави для висновку, що принаймні деякі з київських богословів в 1680-тих роках схилялися до признання законности Фльорентійського собору й прийнятих тим собором постанов. Іншими словами, в засаді деякі з тих богословів схилялися до признання Фльорентійської Унії. На перший погляд, се може видатися дивовижним. Але ми не повинні забувати, що деякі з тих київських богословів задля поширення своєї богословської освіти вступали в західні католицькі університети й академії—в Кракові, в Оломунці, в Римі і т. д., приймаючи при тім Унію, признаючи дійсність і законність Фльорентійського собору та його постанов. Для декого з тих богословів таке признання було порожньою формальністю; деякі з них, правда дуже рідко, здобувши вищу освіту в католицькій школі, потім ставали навіть лютими ворогами Католицької Церкви (Теофан Прокопович)[4]); але для більшости признання Фльорентійської Унії, здається, не було простою лише формальністю. В кожнім разі, московський патріярший уряд, під зверхністю якого знаходилася Українська Православна Церква з 1685 р. мав відомості про схильність деяких київських богословів до Фльорентійської Унії, що викликало велике занепокоєння в Москві. В 1688 р. патріярх Йоаким звернувся до митрополита київського Гедеона кн. Святополк-Четвертинського й архієпископа чернігівського Лазаря Барановича з жаданням подати відомості про фльорентійський собор, обставини й цілі його скликання, його постанови та про їх становище супроти цього собору і його постанов. Рівночасно патріярх запитував також про їх погляди на час Пресуществлення Св. Дарів [5]). Митрополит Гедеон скликав собор „старших духовних" своєї епархії, на якім, по обміркуванню справи, доручено ігуменові Інокентієві Монастирському скласти писемну відповідь патріярхові [6]). З відповіддю явно зволікали. Щойно 14. VII. собор старших духовних розглянув проєкт відповіди, складений Інокентієм, і затвердив його. Відповідь підписали всі учасники собору [7]). Ясна річ, що в відповіді давалося негативну оцінку Фльорентійського собору. Інакше й не могли відповісти безкарно київські духовні. Події 1685-86 рр. поставили Східну Україну й сх.-українську Церкву в таке становище, що київські духовні—прихильники Фльорентійської Унії не могли ані боронити своїх поглядів ані тим більше мріяти про переведення їх в життя. Східна Україна остаточно зєднувалася з Росією. „Вічний мир" 1686 р. між Росією й Польщею остаточно скріплював це зєднення й передавав Москві права над Київом, (який перед тим, після Андрусівської угоди, мав ніби-то належати Польщі). Населення Сх. України у своїй величезній більшості, змучене попередніми війнами, „руїною", переселеннями, твердо трималося московської протекції, яка забезпечувала помітніший спосіб і порядок, можливість широкої кольонізації українських степів та інтенсивного господарчого розвитку і т. д. Отже ясно було, що доля Східної України на довгі часи звязана з Росією, а разом з тим і доля

---

[4]) Впрочім ми особисто схиляємося до думки, що визнання Унії й католицька горливість Теофана Прокоповича під час його перебування в греко-католицькім Чині СВВ. й науки в Римі не були лицемірством, і що він був тоді щирим греко-католиком, але потім радикально змінив свої погляди, подібно до того, як пізніше Степан Джунковський, гарячий прихильник і пропаґатор Зєднення, визначний Ісусовець (Єзуїт), а потім противник католицтва. (Див. нижче).

[5]) Грамота патр. Йоакима до митр. Гедеона від 29.III (ст. ст.) 1688 р. в „Арх. Ю-З. Рос." з грамотою до митр. Гедеона, у Страдомського: „Лазарь Барановичъ".

[6]) Лист Варл. Ясинського до гетьм. І. Мазепи від 26.VII. 1688 р. (Н. И. Петров, Опис. Библ. Кіево-Соф., рукоп. N. 430).

[7]) М. Сменцовскій Братья Лихуды. Опытъ изслѣдованія изъ исторіи просвѣщенія и церковной жизни конца XVII и нач. XVIII вѣковъ. Пб. 1899, с. 201.

Української Православної Церкви поставлена на довгі часи в залежність від Москви, від її світського й церковного урядів. Що правда, в той час Москва не втручалася в унутрішнє життя сх.-української Церкви, не порушувала її внутрішньої автономії, але, очевидна річ, при загально знаній тогочасній упередженості й ворожості великоросів супроти католицького Заходу, не могла допустити ані практичного переведення в життя того чи іншого церковного зєднання з Заходом, ані навіть засадничого признання чи хоч би нахилу до нього. Рахуючись з сими фактами, навіть і ті київські духовні, що в тій чи іншій мірі були прихильні ідеї Фльорентійської Унії, очевидно, погодилися, принаймні назовні, з офіційними відкиненнями Фльорентійської Унії.

Рівночасно з тим, московський патріярший уряд почав боротьбу з деякими католицькими доктринами київських православних богословів, передовсім з наукою св. Димитрія Тупталенка про Непорочне Зачаття Пресв. Діви Марії та з загально поширеною на Україні наукою про час Пресуществлення Св. Дарів.

Слідом за тим, зпосеред самих київських богословів повстала фільопротестантська течія, що спричинилася до ще більшого віддалення Сх. України від католицтва. Родоначальником сієї течії був Теофан Прокопович (*1681 † 1736), реформатор і фактичний керманич Російської Православної Церкви на поч. XVIII ст., організатор російського Синоду. Бувший василіянський монах, римський вихованець, Т. Прокопович у молодих літах був, здавалося, гарячим прихильником зєднинення; провідники василіянського Чину й римські вчителі його покладали на нього величезні надії, сподіваючись, що він стане „стовпом, окрасою і гордістю“ василіянського Чину і взагалі Греко-Католицької Церкви. Сталося однак інакше: Т. Прокопович не тільки розірвав з Католицькою Церквою, але й зробився ворогом католицтва й фільокатолицьких напрямів у Російській Церкві й богословії.

Часто пояснюється все поступування Т. Прокоповича егоїстичними, властолюбними і т. п. мотивами. Дійсно, моральний рівень Прокоповича був, здається, не дуже високий. Одначе ледви чи можна всі його вчинки й зокрема радикальну зміну його релігійно-церковного напряму пояснити виключно егоїзмом, карєризмом, жадобою влади і т. п.; атже й лишаючись у греко-католицьких кругах, він мігби зробити дуже гарну карєру. Нам здається, що були й певні засадничі моменти в поступованні Т. Прокоповича. Не слід забувати, що радикальна зміна поглядів Прокоповича наступила саме в тім часі, коли в Греко-Католицькій Церкві відбувався перелім та наступили значні зміни, що правдоподібно й було товчком до радикальної зміни поглядів Теоф. Прокоповича.

В кожнім разі, з початком XVIII ст., під впливом тіснішого зєднинення України з Росією, розвитку фільопротестантської течії в Російській Церкві, переслідувань фільокатолицьких настроїв Теоф. Прокоповичем, а також без сумніву й під впливом радикальних латинизаторських реформ у Греко-Католицькій Церкві, помітно слабнуть ідеольогічні звязки Східної України з католицтвом, хоч фільокатолицькі й церковно-універсалістичні ідеї й після того не зникають. Головним осередком тих ідей залишається Київо-Могилянська Академія. Одні з її вихованців, як архіеп. Теофілакт Лопатинський, архіеп. Арсеній Мацієвич та ін., вели полеміку з протестантизмом і боронили католицькі доктрини в православній богословії; другі, як прим. славнозвісний український фільософ Гр. Сковорода обстоював думки про необхідність о д н о с т и Церкви, гостро засуджуючи всяке сектарство, відокремлювання й розлами в Церкві. Зпосеред вихованців тієї Київо-Могилянської Академії вийшов і дещо пізніший прихильник Зєднинення й „опікун“ католицтва в Російській державі князь Олександер Безбородько.

III.

Олександер Безбородько походив з одного з визначніших старшинсько козацьких родів Сх. України. Предки його належали до шляхетського роду Ксенжицьких, що віддавна оселився на Україні. Під час Хмельниччини предок Олександра Безбородька Демян Ксенжицький прилучився до козацького повстання, змінивши своє прізвище на „Безбородько". Батько Олександра Безбородька Андрей Безбородько (*1711 † 1780) був генеральним писарем у гетьманськім уряді України в 1741-62 рр., і фактично головним керманичем Гетьманської України в тім часі. Олександер Безбородько народився в 1746 р. Освіту одержав у Київо-Могилянській Академії. З призначенням Румянцева правителем України (по скасуванні гетьманства) в характері „бунчукового товариша" він зробився керівником канцелярії правителя (1765 р.), а через два роки членом генерального суду. В 1774 р. став київським полковником. Але вже в 1775 р. його покликано на службу до Петербургу, де він був спершу особистим секретарем Катерини II, потім членом колегії міністерства закордонних справ і вкінці, протягом девяти років (1782—1791), займав становище, подібне до голови кабінету міністрів Російської держави, маючи до того-ж під безпосередним наглядом закордонну політику Росії, пошту, фльот і церковні справи ріжних ісповідань. В 1784 р., на просьбу російського уряду, Йосиф II дарував Ол. Безбородькові графський титул. Завдяки своїм великим і ріжностороннім здібностям і працьовитості, Безбородько приніс великі користи Російській державі. Та, мимо всіх його заслуг, під кінець панування Катерини II, його усунено від кермування уряду, й сама особа „графа з хохлів" зробилася предметом для глузування й спліток Катерининого уряду. Та зі вступом на російський престіл Павла I (1796 р.), Безбородько зайняв провідне місце в російськім уряді, був призначений канцлером і одержав при коронації Павла князівський титул. В сім часі він багато зробив і для України і для Церкви та духовенства. Але, на жаль, саме в моменті найбільш енергійної й широкої діяльности Ол. Безбородько помер (в 1799 р.).

Вихований в традиціях сх.-українського старшинсько-козацького роду, Олександер Безбородько, займаючи найвищі уряди в Російській державі, лишався вірний своїй українській національности; постійно зносився з українськими патріотами; радо піддержував своїх земляків у Петербурзі; був одним із найбільших національно-українських меценатів; заохочував до збирання й видання матеріялів до історії України, до української етнографії, сам збирав такі матеріяли, допомогав порадами й грішми у виданні українських козацьких літописів і т. п. творів; підшукував людей, якіб могли написати „Историю малороссійскую" ітд.; здається, що його ініціятивою, його батько Андр. Безбородько написав продовження „Краткой лѣтописи Малыя Россіи" за 1704—1776 рр., склав „Изъявленіе настоящего образа правленія въ малой Россіи", спис гетьманів і вищих старшин ітд.; за його-ж спонукою, при його співучасті й за його гроші видав Вас. Рубан низку цінних матеріялів і розвідок з обсягу української історії та інших ділянок українознавства [8]). Олександер Безбородько мріяв і робив заходи до заснування на Східній Україні університету або іншої високої школи; але сей проєкт його виконали вже по його смерті його наслідники, заложивши — згідно з його за-

---

[8]) Для характеристики його історичних, а почасти й національних поглядів, цікаві його міркування (в однім з його листів, писанім 3.VIII 1790 р.), „чому зник на Україні дух геройства": „Въ одномъ писмѣ писалы Вы Осипу Степановичу (Судієнкові), что Вы, любите козацтво и жалѣете объ немъ. Знаете ли Вы, отчего оной духъ геройства въ Малороссіи исчезъ? Отъ того, что уже отъ нѣкотораго времени мѣсто козацтва заняло школярство: вмѣсто Палія Бѣлоцерковскаго, Христи Сенчанскаго, Лавра Остапскаго и другихъ имъ подобныхъ, заняты стали фирчиками и штатиками, которые сперва позакидавъ выліоты, а потомъ въ нѣмецкое перебрались платье и сдѣлались прямо такими, какъ покойный старый Степанъ Афендикъ говаривалъ: въ полѣ не жолныръ и дома не господарь" („Кіевск. Стар.", 1883, IV, с. 893—894).

повітом — на його кошт „Ліцей кн. Безбородька“ в Ніжині; се той ліцей, де вчилися потім Мик. Гоголь, Нест. Кукольник, Афанасьїв-Чужбинський, Гребінка, Редькин (визначний український правник-фільософ). Безбородько протеґував також українських музиків, співаків, малярів; на своїй „дачі“ під Петербургом уряджував пишні свята з участю українських артистів; мав велику й дуже цінну ґалєрію образів, де було м. ін. чимало образів, головно, предметів, писаних тогочасними славними українськими мистцями. — В державній політиці, за часів царювання Катерини II, нищительки українських свобід, мимо свого високого сгановища, Безбородько нічого не міг зробити для української автономії. — Але зі вступом на російський престіл імп. Павла, Безбородько, ставши канцлєром, перевів цілий ряд реформ, спрямованих до відновлення української державности, знищеної Катериною, повернув суд та ін. установи Гетьманської України і готував повернення гетьманства; але передчасна смерть його не дала йому закінчити розпочатої ним великої праці.

В церковній політиці Олександра Безбородька так само, як і в його політиці державній, відбилися родові й родинні традиції та його виховання. В добі, на яку саме припадає діяльність Безбородька по всій Европі, як відомо, широко розплилися отруйні впливи, з одного боку — масонські з другого боку — „вольтеріянські“, деїстичні, матеріялістичні і т. ін. Уряд Катерини II знаходився під сильними впливами французького „вольтеріянства“ й матеріялізму. Катерина II називала себе „ученицею“ Вольтера, піддержувала жваве й приятельське листування з Вольтером, д' Алямбером і їм подібними ширителями безрелігійности і в релігійно-церковних справах дійсно була їх наслідувачкою, наносячи і православній і ін. християнським релігіям (крім німецького протестанства) дуже багато шкоди, касуючи масово монастирі (особливо на Україні), протеґуючи безвірництво. — Але Безбородько, може в великій мірі завдяки своїому вихованню в Київо-Могилянській Академії, не підляг отруйним впливам ані масонським, ані деїстичним, ані матеріялістичним. Він залишився віруючим християнином і навіть прихильником зближення з Католицькою Церквою. З огляду на панування ліберально-вольтеріянських симпатій при дворі Катерини, Безбородько знаходився в трудному становищі в своїй релігійно-церковній діяльності. Але, коли на царському дворі здобув найбільшу сили Потьомкін (котрий, мимо свого „самодурства“ ставився з пошаною до Церкви й мав навіть симпатії до католицтва), за його допомогою Безбородько сприяв організації Католицької Церкви в Російській державі. Зі вступом на престіл Павла I (1796 р.) становище релігійно-церковних справ радикально змінилося. У протилежність своїй матері, Павло I був щирою людиною, ворогом релігійного лібералізму й безвірництва і, здається, в значній мірі під впливом Безбородька, навіть прихильником Зєдинення Церков. В перший-же рік панування Павла, Безбородько навязав в імени російського уряду перемови з Мальтійським чином; і при його безпосередній участі відбулося приняття Мальтійського чина під протекцію Павла, котрий зробився великим магістром сього чину. В 1797 р., знову при участі Безбородька навязані дипльоматичні відносини Російської держави з Апостольською Столицею; далі — організовано католицьку митрополію в Російській державі з двома новими римо-католицькими епархіями; в російському уряді основано спеціяльну, окрему колєґію (міністерство) для католицьких церковних справ з римо-католицьким митрополитом на чолі; відновлено Берестейську й Луцьку грецько-католицькі епархії, скасовані Катериною; дозволено греко-католикам, прилученим до православія за часів Катерини, вернути до Греко-Католицької Церкви (їх вернуло тоді біля 100.000 чол.); піднесено добробут і становище греко-католицького парафіяльного духовенства ітд. [9]); наконець, розпочато перемови про Зєдинення Пра-

[9]) Великою помилкою Безбородька й взагалі тодішного російського уряду було лише підпорядкування греко-католиків у Російській державі римо-католицькій колєґії, без участи в тій ко-

вославної Церкви з Католицькою. Але при самім початку сих переговорів Безбородько помер, а два роки пізніше російськими лібералами в гидкий і брутальний спосіб забитий і імп. Павло I (1801).

За останні два століття справа універсальної Церковної Унії, здається, ніколи не стала так реально й не мала таких великих шансів на успіх, як саме при кінці XVIII в., за панування імп. Павла на російськім престолі. В поставленн. й підготуванні сеї справи велика роля належить кн. Олександрові Безбородькові

(Далі буде)

Бібліографія

Осип Лещук: ГАНЯ. Оповідання на тлі сектанських відносин. Передрук з „Місіонаря". В-тво Чина св. Василія Великого в Жовкві. 1929. Стр. 110.

Саме тло оповідання для народу „Ганя" зовсім не опрацьоване. І тут саме й велика хиба сього, в загальному дуже симпатичного, оповідання. Сьогодняшні часи так і просять просто в авторів витворити цього рода літературу, якаб у легкій, белєтристичній формі при невеликому вкладі труду з боку читача а з великим зацікавленням, вирішувала й прояснювала науку Христа та виказувала нісенітниці сектантів.

Цього автор на жаль не взяв під увагу, чи радше може зробив це в оповідані не основою а епізодом. Другою помилкою є само закінчення: чому „правда побідила"? (стр. 110). Автор трохи за скоро кінчить своє оповідання. Багато краще, на нашу думку, булоби передати відгук смерти малої Гані в душі батька й таким чином його пізніще навернення малоб основу: Ганя випросила собі в Бога навернення тата.

Стиль О. Лещука, простий, невишуканий; тому й промовляє просто до серця. Автор мабуть усвідомлює собі, що пише для широких мас і тому пише добре й приступно. В популярному нашому письменстві і до речі кажучи, в католицько-популярному, О. Лещук займатиме безумовно одно з кращих, визначніщих місць. Останній твір („Ганя") О. Лещука надається до масового поширення серед широких верств наших читачів, заражених комуністичним та сектанським безглуздям.

Л. Нигрицький

Людина, що принимає часопис і не платить за нього, шкодить не лише нашій пресовій акції, але і своїй власній чести та добрій славі.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

легії навіть представника від греко-католиків (Порів.: Полн. Собр. Зак. Росс. Имп. N. 19706). Се підпорядкування греко-католиків латинській владі, яка не розуміла тоді значіння східного обряду, разом з деякими інш. обставинами, повело до усильної латинізації греко-католицтва, що в свою чергу викликало незабаром гостру реакцію в знаній діяльності Сімашка, Лужинського, Зубка та ін., які кінець кінцем зірвали зовсім з католицизмом.

ІНТЕРЕС — ПРИЄМНІСТЬ — КУЛЬТУРНІСТЬ

кажуть Вам вступити в члени кооперативи

Видавничий Інститут „ДОБРА КНИЖКА“ Львів, Содова 4.

бо кождий член сеї кооперативи:

причинюється до католицького пресового апостольства на наших землях,

через читання видань сеї кооперативи образує й морально розвиває себе та любо проводить вільний час,

дістає всі видання власні кооперативи за половину ціни, може отже на тім іще й добрий гріш заробити!

Щоби стати членом кооперативи „Добра Книжка“ треба: 1) прислати 25 зол. на уділ (можна сей уділ сплачувати місячними ратами по 5 зол.), 2) прислати 5 зол. вписового, 3) виповнити і прислати заяву вступлення в члени кооперативи (друковану заяву до підпису висилає „Добра Книжка“ даром) — все те на адресу:

„Добра Книжка“, Львів — Lwów, skr. p. 11.

Нехай не буде доброго українця-християнина, котрий не бувби членом кооперативи „Добра Книжка“!

Видання в. і. „Добра Книжка“ такі:

ІСТОРИЧНІ ПОВІСТИ:

(по 4 зол. за том, для членів тільки по 2 зол.)

Будзиновський: Пригоди Запорожських скитальців — (190 стор.)
Вволес: Бен Гур (190 стор. + 4 ілюстр.).
Дежеліч: Софію вибрав (232 стор.).
Лещук: Криваві сліди (164 стор.).
Лотоцький А.: За волю Ірляндії (160 ст.).
„ „ Кужіль і меч (170 стор.).
„ „ Лицар в чорнім оксамиті (208 стор.).
Монкевич: Слідами новітніх Запорожців (спомини з 1918 р. — 208 ст. + 15 іл.).
Монкевич: Чорні Запорожці (спомини з 1919-20 рр. — 170 стор. + 14 ілюстр.).
Оркзай: Багряний цвіт, 2 томи (324 ст.).
Шеневич: Злощасний самоцвіт (224 ст.).
Єж Т. Т.: В ярмі султана (2 т., друкується).

ІНШІ ПОВІСТИ й ОПОВІДАННЯ:

	Ціна зол.
Бохенський: Тайна червоного посольства (друкується).	
Гомзин: Прокляті часи	0·50
Делле Ґрацїе: Два вороги. . . .	0·50
Єрґензен: Притчі	1·—
Кервуд: З тавром убийника . . .	4·—
Курдидик: Ясні вогні	0·50
Ляґерлєф: Різдвяні рожі	0·50
„ Хустина Вероніки. . .	0·50
Матісен: Зачарований годинник. .	0·50
Полянич: Перша ніч	0·50
Филипчак: Сила волі.	4·80
Честертен: Знак зломаного меча .	0·50

КНИЖКИ РІЖНОГО ЗМІСТУ:

А. Б.: Більшовики й селянство . .	0·50
„ Більшовики й релігія . . .	0·50
„ Мученицьке Мехіко	0·50
Бензен: Парадокси католицизму .	4·—
Бодревич: Стежечка в рай (маєве набоженство)	2·—
Бохенський: Срібні тіни (про кіно й фільму)	3·—
Васьків: Де Бога нема (драма, 1 дія)	0·80
„ Жених з міста (ком., 1 дія)	0·80
Вільна школа	0·30
В. Я.: У невидимій сіти (хто панує над світом	0·50
Голубець: Галицьке малярство . .	3·—
Западник: Св. Кирило й Методій, апостоли церковного зєдинення .	1·50
Кабаровська: Тарас пастушок (пєса для дітей)	0·50
Марієнко: Ради для нежонатих. .	0·30
Мацелюх: Де нам шукати Бога. .	1·50
Ростан: Самарянка (драма) . . .	1·60
Яценків: Нове джерело багацтва— шовківництво	1·—

та багато інших книжок.

Цінники шлемо даром.

Усі ті видання дістануть члени кооперативи „Добра Книжка“ (котрі вплатять вписове 5 зол. і повний уділ 25 зол.) за половину ціни! Є се чистий інтерес для них (ось приміром: вичислені тут видання кооперативи коштують для нечленів 83 зол. 60 гр., а члени платять за них тільки 41.80 зол., отже мають уже 41.80 зол. зарібку на тих 30 зл., що їх заплатили за вписове й уділ; крім того мають іще сталого уділу 25 зол., котрим можуть розпоряджати після приписів статута кооперативи). Для того кождий мудрий та чесний чоловік, що любить книжку й культуру, не пожаліє гроша і вступить як член до кооперативи:

Видавничий інститут „Добра Книжка“ Львів, ул. Содова 4.

Листи і гроші адресувати так: **„Добра Книжка“ — Львів** — Lwów, p. skr. 11.